

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІНАНСІВ І БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

В. В. Волкова, Н. І. Волкова

Навчально-методичний посібник
для самостійної роботи студентів та контролю якості
засвоєння навчального матеріалу з дисципліни
ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК І ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

Електронний аналог друкованного видання

Вінниця
ДонНУ імені Василя Стуса
2019

УДК 336.7 (075.8)

В 676

*Рекомендовано до друку вченою радою економічного факультету
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 5 від 23.01.2019)*

Рецензенти: *Г. М. Азаренкова*, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Харківського навчально-наукового інституту ДВНЗ «Університет банківської справи».

М. О. Кужелев, доктор економічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту фінансів, банківської справи Університету державної фіскальної служби України.

В. В. Волкова, Н. І. Волкова

В 676 Навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів та контролю якості засвоєння навчального матеріалу з дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика» / В. В. Волкова, Н. І. Волкова. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. 120 с.

Навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів та контролю якості засвоєння навчального матеріалу з дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика» розроблено з метою підготовки студентів до навчання в університеті з урахуванням світових освітніх тенденцій, певних вимог до вищої школи зі створення умов для самореалізації студентів, затребуваності в суспільстві, формування у майбутніх спеціалістів сучасного економічного мислення та системи глибоких теоретичних знань і практичних навичок з питань організації діяльності центральних банків та методів грошово-кредитного регулювання і оцінку дієвості монетарної політики, розкриття механізму регулювання діяльності комерційних банків. Ця розробка за структурою включає: зміст навчальної програми курсу, завдання для поточного контролю знань студентів, глосарій, лекційний матеріал, методичні вказівки за кожною темою курсу, питання для самоперевірки, тестові завдання, загальні вказівки щодо виконання самостійної роботи з тем, перелік літературних джерел. Навчально-методичний посібник призначається здобувачам вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр» зі спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування», аспірантам, викладачам, усім, хто цікавиться теоретичними і практичними аспектами підготовки фахівців вищого ґатунку у сфері фінансів, банківської справи та страхування.

УДК 336.7 (075.8)

© Волкова В. В., Волкова Н. І., 2019

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2019

ЗМІСТ

1. ПЕРЕДМОВА.....	4
2. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ.....	7
3. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	10
Тема 1. Статус та основні напрямки діяльності центральних банків.....	10
Тема 2. Емісія грошей і регулювання готівкового обороту	22
Тема 3. Рефінансування банків.....	32
Тема 4. Організація та регулювання платіжних систем	44
Тема 5. Регулювання діяльності банків.....	57
Тема 6. Банківський нагляд.....	69
Тема 7. Центральний банк як банкір і фінансовий агент уряду.....	76
Тема 8. Грошово-кредитна політика.....	83
Тема 9. Інструменти грошово-кредитної політики	92
Тема 10. Валютна політика. Валютне регулювання і контроль.....	103
4. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ.....	112
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	116

1. ПЕРЕДМОВА

Успішне проведення ринкових реформ в Україні неможливе без підвищення ефективності діяльності центрального банку країни. Входження України у європейський освітній і науковий простір, стратегія модернізації української вищої освіти орієнтує навчальні заклади на істотне оновлення освітньої діяльності, певні вимоги до вищої школи зі створення умов для самореалізації студентів, адаптованості їх до ринка праці, затребуваності у суспільстві. Дисципліна «Центральний банк і грошово-кредитна політика», яка є однією із вибіркових дисциплін циклу професійної та практичної підготовки і яку студенти вивчають на четвертому курсі в бакалавріаті, покликана розкрити методологічні, теоретичні, фундаментальні та історичні основи появи та функціонування центрального банку і обґрунтувати з наукового погляду роль, місце і значення грошово-кредитної політики в підготовці фахівців вищого гатунку у сфері фінансів, банківської справи та страхування.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика» є формування у студентів сучасного економічного мислення та системи глибоких теоретичних знань і практичних навичок з питань організації діяльності центральних банків та методів грошово-кредитного регулювання і оцінку дієвості монетарної політики, розкриття механізму регулювання діяльності комерційних банків.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути таких **результатів навчання**:

- опанувати основні положення грошово-кредитної політики НБУ у сучасних умовах й інструменти її реалізації;
- засвоїти економіко-правові засади організації нагляду і регулювання НБУ діяльності установ банківської системи країни;
- вміти аналізувати і оцінювати структуру і стан банківської системи країни і визначати чинники, що їх обумовили;
- визначати інструменти і оцінювати ефективність грошово-кредитної політики Національного банку України;
- застосовувати теоретичні знання у практичній діяльності, пов'язаній зі здійсненням операцій НБУ;
- користуватися і використовувати у практичній діяльності нормативно-законодавчими актами, що регулюють діяльність Національного банку України;
- здійснювати наукові дослідження із проблем функціонування центрального банку України і закордонних країн.

Навчальна дисципліна формує міждисциплінарні взаємозв'язки із іншими дисциплінами, такими як «Макроекономіка», «Історія фінансів, грошей та кредиту», «Гроші та кредит», «Фінанси», «Страховання», «Банківська система», «Інвестування», «Фінансовий ринок», «Місцеві фінанси».

Вивчення навчальної дисципліни передбачає формування та розвиток у студентів компетентностей та програмних результатів навчання відповідно до освітньої програми спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування».

Інтегральні компетентності (ІК): здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми, зокрема, інноваційного характеру під час професійної діяльності у сфері фінансів, банківської справи та страхування.

Загальні компетентності (ЗК):

- здатність навчатися та самонавчатися з метою розвитку професійних якостей, підвищення кваліфікації (ЗК1);
- здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу знань на основі публічної інформації, аргументів практиків та перевірених фактів (ЗК3);
- здатність знаходити, обробляти, аналізувати і прогнозувати інформацію щодо фінансово-економічних процесів, політичних, соціальних подій та явищ (ЗК5);
- здатність застосувати знання на практиці, підтримувати їх належний рівень та постійно підвищувати рівень професійної підготовки (ЗК11);
- здатність спілкуватися із представниками інших професійних груп різного рівня (з експертами з інших галузей знань/видів економічної діяльності) (ЗК12).

Фахові компетентності (СК):

- здатність виявляти закономірності функціонування сучасної економіки та фінансової системи на мікро- та макрорівні (СК1);
- здатність використовувати базові знання і практичні навички у сфері монетарного, фіскального регулювання та регулювання фінансового ринку (СК2);
- розуміння основних особливостей провідних наукових шкіл та напрямів економічної науки, базових концепцій фінансової науки та корпоративних фінансів (СК3);
- розуміння основних особливостей сучасної світової та національної економіки, інституційної структури, напрямів фінансової та грошово-кредитної політики держави (СК5);

- вміння організовувати грошові розрахунки та здійснювати страхові, банківські, кредитні, інвестиційні, валютні операції та їх документальне супроводження **(СК12)**;

- здатність формувати цілісне бачення діяльності комерційних банків як провідної ланки банківської системи країни, механізму здійснення як традиційних, так і нетрадиційних банківських операцій **(СК18)**;

- розуміння економіко-правових засад організації та інструментів нагляду і регулювання НБУ діяльності установ банківської системи країни **(СК19)**.

Програмні результати навчання (ПРН):

- Знати і застосовувати економічні закони, категорії та принципи сучасної економічної теорії, закономірності розвитку та функціонування ринкової економіки під час дослідження сучасних фінансово-економічних процесів та явищ **(ПРН1)**;

- Вміння виявити особливості фінансово-економічних процесів у сфері грошових, фінансових і кредитних відносин, що відбуваються на макро- і мікрорівнях та їхній можливий вплив на фінансову діяльність **(ПРН2)**;

- Здатність оцінити і встановити взаємозв'язок макроекономічних показників із показниками грошово-кредитної, бюджетної та фіскальної політики **(ПРН10)**;

- Уміння аналізувати і пояснювати сучасний стан і зміни, що відбуваються у сфері функціонування грошей, кредиту і банків в межах країни та на міжнародному рівні **(ПРН11)**;

- Використовувати аналітичний та методичний інструментарій для розуміння логіки прийняття господарчих рішень на рівні домогосподарств, підприємств, фінансово-кредитних установ та органів державної влади **(ПРН12)**;

- Здатність аналізувати, оцінювати фінансовий стан підприємств, комерційних банків, страхових компаній та інших фінансово-кредитних установ **(ПРН14)**;

- Об'єктивно та професійно оцінювати фінансово-економічні процеси, що відбуваються у суспільстві, розуміти тенденції розвитку фінансових відносин у сфері грошового обігу та кредиту, державних фінансів, фінансів підприємств **(ПРН18)**;

- Показати належний рівень знань у сфері фінансів, банківської справи та страхування, розуміння принципів фінансової науки, особливостей функціонування фінансових систем, фінансової термінології **(ПРН19)**;

- Виконувати контрольні функції у сфері фінансів, банківської справи та страхування **(ПРН28)**.

2. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ

Тема 1. Статус та основні напрямки діяльності центральних банків

Статус центрального банку й основні положення, що його визначають. Центральний банк як емісійний центр країни та провідник грошово-кредитної політики. Характерні риси операцій центрального банку. Активні операції. Пасивні операції.

Національний банк України. Основні риси Національного банку України як центрального банку країни. Принципи організації і функціонування Національного банку України. Вищий керівний орган управління Національним банком України. Принцип організаційної побудови і організаційної структури Національного банку України. Порядок призначення, повноваження і умови звільнення Голови Національного банку України. Економічні основи діяльності Національного банку України.

Тема 2. Емісія грошей та регулювання готівкового обігу

Місце та завдання Національного банку України та його територіальних установ в організації та готівкового грошового обігу. Чинники, що визначають співвідношення готівкових і депозитних грошей в економіці країни.

Принципи організації обороту готівки суб'єктів господарювання. Призначення прогнозного розрахунку касових оборотів банків.

Джерела надходження готівки у каси банків та напрями їхньої видачі. Механізм емісії грошей та їхнє вилучення з обороту.

Тема 3. Рефінансування банків

Мета рефінансування Національного банку України, банків другого рівня. Вимоги НБУ до банків щодо проведення операції з підтримки їхньої ліквідності через відповідні інструменти рефінансування. Види кредитів рефінансування Національним банком України банків другого рівня. Порядок надання Національним банком України кредиту «овернайт» банкам другого рівня.

Види тендерів із підтримки ліквідності банків другого рівня, порядок їхнього проведення Національним банком України.

Сутність операцій «репо» для підтримки ліквідності банків другого рівня, принципи їхнього здійснення.

Види операцій Національного банку України з купівлі (продажу) державних облігацій України на позабіржовому ринку цінних паперів.

Тема 4. Організація та регулювання платіжної системи

Поняття, складові та призначення внутрішньо банківської платіжної системи. Проблеми платіжного механізму.

Організація міжбанківських кореспондентських відносин. Організація та переваги міжбанківських розрахунків через кореспондентські рахунки, що відкриті в установах центральних банків.

Міжбанківські розрахунки через клірингові установи.

Характеристика міжбанківських розрахунків в Україні.

Механізм регулювання Національним банком України системи електронних міжбанківських розрахунків в сучасних умовах. Національна система масових електронних платежів.

Тема 5. Регулювання діяльності банків

Необхідність регулювання діяльності банків з боку держави. Основні завдання регулювання діяльності банків.

Основні повноваження органів банківського регулювання. Порядок державної реєстрації банків в Україні. Порядок ліцензування банківської діяльності.

Нормативи капіталу. Нормативи ліквідності. Нормативи ризику. Нормативи інвестування. Нормативи відкритої валютної позиції.

Тема 6. Банківський нагляд

Ключові принципи банківського нагляду. Сутність і методи банківського нагляду.

Мета і вимоги попереднього контролю. Критерії оцінки фінансової стабільності банку на ранніх стадіях. Порядок складання планів інспектування.

Рейтингова система CAMELS. Порушення банками вимог банківського законодавства.

Тема 7. Центральний банк як банкір і фінансовий агент уряду

Основні напрямки діяльності центрального банку з обслуговування уряду.

Етапи касового виконання державного бюджету України. Казначейська система касового виконання державного бюджету України.

Структура внутрішнього та зовнішнього боргів України. Особливості методів фінансування внутрішнього державного боргу за участю Національного банку України.

Склад і функції безпосередніх учасників закритих аукціонів.

Тема 8. Грошово-кредитна політика

Сутність та інституційна основа грошово-кредитної політики. Поняття «грошово-кредитна політика» й «монетарна політика».

Конфлікт цілей грошово-кредитної політики.

Стратегічні цілі грошово-кредитної політики в Україні, США, Японії, Європейському союзу. Критерії вибору проміжних і поточних цілей грошово-кредитної політики.

Особливості передавального механізму грошово-кредитної політики в Україні. Доцільність використання певних типів монетарної політики в Україні в поточному році. Порівняльний аналіз політики монетарної рестрикції та політики дезінфляції.

Розбіжності політики монетарної експансії та політики рефляції. Рівень ефективності грошово-кредитної політики НБУ.

Тема 9. Інструменти грошово-кредитної політики

Інструменти грошово-кредитної політики за різними класифікаційними ознаками. Складові механізми обов'язкових резервних вимог.

Рефінансування комерційних банків у країнах.

Ефективність процентної політики центрального банку і політики обов'язкових резервних вимог.

Вплив політики облікової ставки центрального банку на грошово-кредитну сферу.

Сутність операцій прямого і зворотного репо.

Переваги і недоліки інструментів грошово-кредитної політики. Інструменти грошово-кредитної політики для регулювання обмінного курсу.

Тема 10. Валютна політика. Валютне регулювання і контроль

Основні завдання валютної політики центрального банку. Цілі валютного регулювання і валютного контролю.

Механізм дії основних економічних інструментів реалізації валютної політики.

Адміністративні інструменти валютної політики.

Політика обмінного курсу Національного банку України. Структура платіжного балансу країни. Особливості регулювання платіжного балансу країни.

Особливості структури золотовалютних резервів на різних етапах економічного розвитку. Порядок управління центральним банком золотовалютними резервами країни.

3. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОТОЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

ТЕМА 1. СТАТУС ТА ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ

Мета: засвоїти основні завдання, пріоритети і принципи діяльності центральних банків.

1.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Необхідно знати: Статус центрального банку й основні положення, що його визначають. Центральний банк як емісійний центр країни та провідник грошово-кредитної політики.

Необхідно вміти: розкривати основні риси Національного банку України як центрального банку країни, принципи його організації і функціонування, виокремлювати і пояснювати порядок призначення, повноваження та умови звільнення Голови Національного банку України, обґрунтувати економічні основи діяльності Національного банку України.

Глосарій

Центральний банк – це орган координування і регулювання грошово-кредитної системи країни.

Державні за формою власності центральні банки – це банки, капітал яких належить державі.

Змішані за формою власності центральні банки – це банки, капітал яких частково належить державі, а частково – приватним акціонерам.

Дисконтна політика – це зміна облікової ставки НБУ для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют.

Девізна валютна політика – це регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом купівлі/продажу іноземної валюти на фінансових ринках.

Правління Національного банку України – це колегіальний орган, що складається із шести осіб: Голови Національного банку, першого заступника та заступників Голови Національного банку.

Рада Національного банку України – це вищий орган управління Національного банку України, її головним завданням виступає розробка та контроль здійснення Основних засад грошово-кредитної політики.

Функція НБУ як емісійного центру – це монопольне право на емісію грошей в обіг, а також випуск національних грошових знаків (банкнот, монет).

Грошово-кредитна політика НБУ – це комплекс заходів, спрямованих на розширення або звуження ліквідних коштів та обсягів кредитування банків та інших кредитних установ.

Основні положення теми

Виникнення центральних емісійних банків. В сучасних умовах ринкової економіки в кожній країні, як правило, функціонує центральний емісійний банк. Він виконує функції, що відрізняють його від інших ланок грошово-кредитної системи, і відіграє особливу роль в економіці. Центральний банк – це орган координування і регулювання грошово-кредитної системи країни.

Виникли центральні емісійні банки порівняно нещодавно. До XIX ст. між банками не існувало розподілу функцій. Одні й ті самі банки займались як кредитно-розрахунковим обслуговуванням економічних суб'єктів, так і емісією своїх векселів (банкнот). У спеціальних емісійних банках не було потреби, тому що банкноти у грошовому обігу займали відносно незначне місце. Швидкий розвиток кредитної системи у XIX ст. супроводжувався зростом банкотної емісії. Цей зріст об'єктивно вимагав централізації і державної монополізації емісії банкнот. З розвитком грошово-кредитної системи монопольне право на емісію банкнот поступово було закріплено за одним банком країни. Спочатку такий банк називався емісійним, а потім став називатися центральним, що відповідає його провідному положенню в грошово-кредитній системі.

Шляхи створення центральних банків:

- еволюційний – на базі найкрупніших банків країни (Банк Англії, Банк Франції);
- створення центрального банку державою – система центрального банку в США, Німецький федеральний банк.
- Організаційно-правові основи центральних банків провідних країн світу неоднорідні. Центральні банки за характером власності поділяються на:
  - державні, капітал яких належить державі (Банк Англії, Банк Франції, Німецький федеральний банк);
  - змішані, коли капітал банку частково належить державі, а частково – приватним акціонерам (Банк Японії, Австрійський національний банк);
  - акціонерні (у США – 100 % капіталу федеральних резервних банків знаходяться у власності банків членів ФРС).

Центральний банк може функціонувати як єдиний банк з регіональними управліннями або ж бути побудованим за федеративним принципом. Наприклад, Німецький федеральний банк (Бундесбанк) – це єдиний банк з регіональними управліннями (центральними банками земель) і розгалуженою мережею відділень.

Система центрального банку США складається із таких ланок:

- Рада керуючих ФРС;
- 12 федеральних резервних банків;
- Федеральний комітет з операцій на відкритому ринку;
- Федеральна консультативна рада.

До складу майбутньої Європейської системи центральних банків входять Європейський центральний банк і центральні банки країн-учасниць Європейського союзу (ЄС).

Задачі та функції центрального банку. Основою діяльності центрального банку в кожній країні є чітке визначення у законодавчому порядку задач і функцій цього важливого органу державного регулювання економіки. У більшості розвинутих країн діяльність центрального банку спрямована на розв'язання трьох основних задач:

- забезпечення сталості національної грошової одиниці;
- забезпечення надійності грошово-кредитної системи країни;
- забезпечення ефективного функціонування платіжної системи країни.

Важливим фактором досягнення монетарної стабільності є незалежність центрального банку від уряду в проведенні грошово-кредитної політики, з одного боку, і узгодженість дій цих органів державного управління, – з іншого.

Питання незалежності центрального банку набуває останнім часом важливого політичного звучання. Країни-члени ЄС прийняли рішення, згідно з яким країна, що не забезпечила на законодавчому рівні та в реальності високого ступеня незалежності свого центрального банку, не може бути членом Об'єднаної Європи.

Функції центрального банку:

1. Емісія грошей. Центральному банку країни, як правило, належить монопольне право емісії (створення) готівки (банкнот і монет). Що стосується депозитних грошей, їх емітують (випускають) як центральний банк, так і комерційні банки. Центральний банк випускає депозитні гроші шляхом рефінансування комерційних банків, кредитування уряду, проведення операцій на відкритому і на валютному ринку.

2. Регулювання грошового ринку шляхом використання інструментів грошово-кредитної політики. У сучасних умовах це – найважливіша функція центрального банку. Він займається розробкою і реалізацією грошово-кредитної політики з метою забезпечення у кінцевому підсумку стійкого розвитку економіки через цінову стабільність.

3. Банк банків. Центральний банк здійснює кредитно-розрахункове і касове обслуговування комерційних банків. Він виступає для банків кредитором

останньої інстанції, забезпечує надійне та ефективне функціонування платіжної системи.

4. Регулювання банківської діяльності та нагляд. Ця функція тісно пов'язана із попередньою. Останнім часом спостерігається тенденція розширення регулятивної, а в деяких країнах і наглядової функції центрального банку, що зумовлено глобалізацією банківської справи, підвищенням рівня ризику банківської діяльності.

5. Банк уряду. Виконуючи цю функцію, центральний банк здійснює кредитно-розрахункове обслуговування центральних органів влади, виступає у ролі платіжного агента уряду по обслуговуванню державного боргу, а також у ролі його фінансового радника й консультанта.

6. Формування та управління золотовалютними резервами. Центральний банк використовує резерви для покриття дефіциту платіжного балансу країни, підтримки обмінного курсу національної валюти.

7. Центральний банк – це інформаційно-аналітичний та статистичний центр грошово-кредитної системи. Він розробляє правила і положення, що регламентують здійснення банківських операцій, визначає порядок ведення бухгалтерського обліку в банках, складання і надання фінансової та статистичної звітності у банківській системі. Центральний банк займається аналізом і прогнозуванням економічної ситуації в країні (на макрорівні), моніторингом реального сектора економіки, складанням банківської та монетарної статистики.

8. Представницька функція. Центральний банк представляє інтереси держави у взаємовідносинах із центральними банками інших держав, з міжнародними банками і валютно-фінансовими організаціями.

Функції центрального банку знаходять відображення у статтях його балансу.

Національний банк України центральний банк держави. Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України. Місцезнаходження Ради Національного банку України, Правління Національного банку України та центрального апарату Національного банку – місто Київ.

Інституціональні основи діяльності НБУ. НБУ – державний банк. Статутний капітал є загальнодержавною власністю. Банк функціонує як економічно самостійна державна установа, здійснює видатки, як правило, за рахунок власних доходів. Одержання прибутку не є метою діяльності банку.

Закон України «Про Національний банк України» чітко визначає функції, операції Національного банку України і його взаємовідносини з органами законодавчої і виконавчої влади. Основною функцією Банку є забезпечення

сталості грошової одиниці України та цінової стабільності. Національний банк, підзвітний Верховній Раді України, підтримує економічну політику уряду, доки вона не суперечить забезпеченню сталості грошової одиниці України.

Структура Національного банку будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням.

Розмір статутного капіталу становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є частина його прибутку до розподілу, а за потреби – Державний бюджет України.

Національний банк України є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису адміністративних витрат, а у визначених Законом про НБУ випадках – також за рахунок Державного бюджету України.

НБУ є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності й закріплено за ним на праві господарського відання.

Функціональна побудова центрального апарату НБУ визначається його статусом центрального банку. Основні структурні підрозділи центрального апарату – департаменти, управління.

Структура та форми управління Національного банку України. Вищим органом управління Національного банку України є Рада НБУ. Головним завданням Ради виступає розробка та контроль здійснення Основних засад грошово-кредитної політики.

Іншими функціями Ради НБУ є:

- аналіз впливу грошово-кредитної політики на стан соціально-економічного розвитку країни;
- затвердження кошторису доходів та витрат НБУ;
- визначення аудиторської компанії для проведення зовнішньої аудиторської перевірки НБУ;
- розгляд аудиторського висновку та затвердження бухгалтерського балансу НБУ;
- розподіл прибутку НБУ за звітний бюджетний рік;
- оцінка діяльності Правління НБУ тощо.

До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Верховною Радою України та Президентом України. **Верховна Рада України призначає чотирьох членів** Ради Національного банку шляхом прийняття відповідної постанови. **Президент України призначає чотирьох членів** Ради Національного банку шляхом видання відповідного указу. **Голова Національного банку,** який призначається на посаду Верховною Радою

України за поданням Президента України, **входить до складу Ради Національного банку за посадою.**

Кандидатури осіб для призначення Верховною Радою України членами Ради Національного банку проходять обговорення на спеціальному відкритому засіданні профільного комітету Верховної Ради України, який вносить свої рекомендації Верховній Раді України.

Членом Ради Національного банку може бути:

- громадянин України, який постійно проживає в Україні;
- має повну вищу освіту у галузі економіки, фінансів чи права або науковий ступінь у галузі економіки, фінансів чи права;
- має не менше 10 років досвіду роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах в інших органах державної влади та державних органах, або на керівних посадах у міжнародних фінансових організаціях, або на керівних посадах у банках, або наукової роботи за фінансовою, економічною чи правовою тематикою;
- має бездоганну ділову репутацію, зокрема не має судимості, не погашеної і не знятої в установленому законом порядку.

Для призначення членом Ради Національного банку кандидат на цю посаду подає відомості, що підтверджують відповідність його кандидатури, встановленим вимогам.

Строк повноважень членів Ради Національного банку – **сім років**, крім Голови Національного банку, який входить до складу Ради Національного банку на строки здійснення ним повноважень за посадою. Одна й та сама особа не може бути призначена членом Ради Національного банку більше ніж на два строки поспіль.

Призначення на посади та звільнення з посад членів Ради Національного банку здійснюється таким чином, щоб було забезпечено можливість проведення засідання Ради Національного банку відповідно до вимог Закону про НБУ.

Член Ради Національного банку **звільняється з посади у зв'язку із закінченням строку його повноважень або у разі інших причин**, визначених Законом про НБУ.

Голова Ради Національного банку обирається Радою Національного банку зі свого складу **строком на три роки.**

Голова Ради Національного банку:

- організовує засідання Ради Національного банку і головує на них;
- скликає позачергові засідання за своєю ініціативою або за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості членів Ради Національного банку, а також на вимогу Голови Національного банку;

- інформує в порядку, визначеному Регламентом Ради Національного банку України, Президента України або Верховну Раду України про виникнення підстав для звільнення з посади призначених ними членів Ради Національного банку;
- здійснює інші повноваження і функції відповідно до Регламенту Ради Національного банку України;

Основним керівним органом НБУ є Правління, яке, згідно з Основними засадами грошово-кредитної політики, через відповідні монетарні та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організовує виконання інших функцій відповідно до законодавства та здійснює управління діяльністю НБУ.

Відповідно до статті 15 Закону України «Про Національний банк України» повноваження Правління Національного банку:

- 1) приймає рішення щодо надання пропозицій Раді Національного банку стосовно розроблення Основних засад грошово-кредитної політики;
- 2) подає на затвердження Раді Національного банку річну фінансову звітність Національного банку, проект кошторису адміністративних витрат на наступний рік та інші документи щодо діяльності Національного банку та банківської системи України;
- 3) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи (крім положення про підрозділ внутрішнього аудиту) та установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів (крім керівника підрозділу внутрішнього аудиту), підприємств та установ, визначає перелік функцій щодо управління діяльністю власного корпоративного недержавного пенсійного фонду, а також порядок здійснення таких функцій;
- 4) затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці;
- 5) розробляє та подає на затвердження Раді Національного банку методiku визначення заробітної плати Голови Національного банку та його заступників;
- 6) встановлює порядок надання юридичним особам, які мають намір здійснювати банківську діяльність, банківських ліцензій, а також ліцензій іншим юридичним особам у випадках, передбачених законом;
- 7) видає нормативно-правові акти Національного банку;
- 8) затверджує Регламент Правління Національного банку України;
- 9) розробляє та подає на затвердження Раді Національного банку методiku визначення винагороди членам Ради Національного банку, крім Голови Національного банку;
- 10) здійснює інші повноваження, передбачені цим Законом та не належні до повноважень Голови Національного банку та Ради Національного банку.

Правління Національного банку несе *колегіальну відповідальність* за діяльність Національного банку в межах компетенції членів Правління. Голова Національного банку несе відповідальність за діяльність Національного банку перед Президентом України та Верховною Радою України.

Склад та порядок формування Правління Національного банку. Правління Національного банку є колегіальним органом та складається із шести осіб: Голови Національного банку, першого заступника та заступників Голови Національного банку.

Правління Національного банку очолює Голова Національного банку. Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років. Одна й та сама особа не може бути Головою Національного банку більше ніж два строки поспіль.

Головою Національного банку може бути:

- громадянин України, який постійно проживає в Україні;
- має повну вищу освіту у галузі економіки чи фінансів або науковий ступінь у галузі економіки чи фінансів;
- має не менше 10 років досвіду роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах в інших органах державної влади та державних органах, або на керівних посадах у міжнародних фінансових організаціях, або на керівних посадах у банках, або наукової роботи за фінансовою, економічною чи правовою тематикою;
- має бездоганну ділову репутацію, зокрема, не має судимості, не погашеної і не знятої в установленому законом порядку.

Функції Національного банку України. Основним завданням НБУ як *центрального банку* держави є забезпечення стабільності національної грошової одиниці – гривні. Національний банк веде Книгу реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ, представляє інтереси України у відносинах із центральними банками інших країн, міжнародними банками та фінансово-кредитними організаціями.

Функція НБУ як емісійного центру полягає у тому, що йому належить монопольне право на емісію грошей в обіг, а також випуск національних грошових знаків (банкнот, монет). Для друкування банкнот та карбування монет створено власний Банкотно-монетний двір. Тепер, із введенням у дію Малинської фабрики банкотно-паперу, Україна має замкнутий цикл виготовлення національних грошей.

Виконання функції валютного органу означає, що НБУ є головним державним органом, який визначає валютну політику.

У сфері валютного регулювання НБУ:

- складає разом із Кабінетом Міністрів платіжний баланс країни;

- контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;
- визначає ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;
- нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;
- видає нормативні акти щодо ведення валютних операцій;
- видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;
- визначає способи встановлення і використання курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених в іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях.

НБУ *визначає структуру валютного ринку* України й організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства України про валютне регулювання. НБУ проводить *дисконтну* та *девізну* валютну політику та застосовує в необхідних випадках валютні обмеження.

На Національний банк України покладено *функцію банківського нагляду і контролю за виконанням банками* законодавства з банківської справи, нормативних актів Національного банку та економічних нормативів. Головною метою банківського нагляду і контролю є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Виконуючи *функцію банку банків* Національний банк України з метою підтримки стабільності банківської системи та розширення її кредитних можливостей надає банкам кредити, які використовують для задоволення тимчасових потреб банків і потреб, пов'язаних зі структурною перебудовою економіки України. Виступаючи кредитором останньої інстанції, НБУ надає банкам кредити під програми їх фінансового оздоровлення. Рефінансування банків здійснюється через кредитні аукціони, що забезпечує створення рівноправних умов доступу банків до централізованих кредитних ресурсів, здійснення операцій РЕПО під заставу державних цінних паперів.

Як *банк держави*, Національний банк України організовує і здійснює через органи Державного казначейства та уповноважені банки обслуговування державного бюджету України. При функціонуванні механізму обігу цінних паперів на НБУ покладено виконання операцій з державними цінними паперами.

Відповідно до *функції організатора міжбанківських розрахунків* НБУ створив і запровадив із січня 1994 р. автоматизовану систему міжбанківських розрахунків із використанням прогресивних технологій у банківській справі, до якої нині залучена банківська система України. Сьогодні всі банківські установи

працюють у системі електронних міжбанківських платежів (СЕП) НБУ, що дозволяє їм як здійснювати, так і отримувати платежі в режимі реального часу.

Грошово-кредитне регулювання економіки є однією з найважливіших функцій НБУ, яка виконується відповідно до економічних інтересів та цілей держави.

В основу грошово-кредитної політики покладено здійснення комплексу заходів, спрямованих на розширення або звуження ліквідних коштів і обсягів кредитування банків та інших кредитних установ. Відтак метою грошово-кредитної політики є регулювання пропозиції та попиту на позиковий капітал через ефективне управління грошовою масою.

1.2. Питання для самоперевірки

1. Пояснити причини та шляхи створення центральних банків.
2. Обґрунтувати статус центрального банку та основні положення, що його визначають.
3. Розкрити сутність центрального банку як емісійного центру країни та провідника грошово-кредитної політики.
4. Перелічити активні і пасивні операції центрального банку, навести їхні характерні риси.
5. Розкрити історію походження Національного банку України, його основні риси як центрального банку держави.
6. Охарактеризувати принципи організації та функціонування Національного банку України.
7. Охарактеризувати принцип організаційної побудови і організаційної структури Національного банку України.
8. Охарактеризувати вищий керівний орган управління Національним банком України, а також порядок призначення, повноваження і умови звільнення Голови Національного банку України.
9. Обґрунтувати економічні основи діяльності Національного банку України.
10. Пояснити, що є основою грошово-кредитної політики Національного банку України.

1.3. Тестові завдання

1. Центральні банки за характером власності поділяються на:

а) державні, змішані, акціонерні;	в) приватні, змішані, акціонерні;
б) державні, приватні, акціонерні;	г) приватні, державні, акціонерні.

2. У більшості розвинутих країн діяльність центрального банку спрямована на розв'язання завдань:

- а) забезпечення сталості національної грошової одиниці;
- б) забезпечення надійності грошово-кредитної системи країни;
- в) забезпечення ефективного функціонування платіжної системи країни;
- г) всі відповіді правильні.

3. Виконуючи функцію «банк банків», центральний банк здійснює:

- а) кредитне обслуговування комерційних банків;
- б) розрахункове обслуговування комерційних банків;
- в) касове обслуговування комерційних банків;
- г) всі відповіді правильні.

4. Виконуючи функцію «банк уряду», центральний банк здійснює:

- а) кредитно-розрахункове обслуговування центральних органів влади;
- б) виступає у ролі платіжного реципієнта уряду по обслуговуванню державного боргу;
- в) виступає у ролі фінансового позичальника уряду;
- г) виступає у ролі фінансового кредитора уряду.

5. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є:

- а) прибуток НБУ, Державний бюджет України;
- б) частина його прибутку до розподілу, а при необхідності – Державний бюджет України;
- в) прибуток НБУ, а при необхідності – Державний бюджет України;
- г) частина його прибутку до розподілу, Державний бюджет України.

6. Основним завданням НБУ як центрального банку держави є:

- а) веде Книгу реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ;
- б) забезпечення стабільності національної грошової одиниці – гривні;
- в) представлення інтересів України у відносинах із центральними банками інших країн;
- г) представлення інтересів України у відносинах із міжнародними банками та фінансово-кредитними організаціями.

7. Дисконтна політика НБУ:

- а) полягає у зміні облікової ставки НБУ для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют;

- б) полягає у зміні облікової ставки НБУ для балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют;
- в) здійснюється на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом купівлі/продажу іноземної валюти на фінансових ринках;
- г) здійснюється на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом конвертації (обміну) іноземної валюти на фінансових ринках.

8. Девізна валютна політика НБУ:

- а) полягає у зміні облікової ставки НБУ для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют;
- б) полягає у зміні облікової ставки НБУ для балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют;
- в) здійснюється на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом купівлі/продажу іноземної валюти на фінансових ринках;
- г) здійснюється на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом конвертації (обміну) іноземної валюти на фінансових ринках.

9. Головною метою банківського нагляду і контролю є:

- а) фінансова безпека та захист інтересів вкладників і кредиторів;
- б) безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів;
- в) фінансова безпека та стабільність банківської системи;
- г) безпека банківської системи та цінова стабільність в країні.

10. Метою грошово-кредитної політики є:

- а) регулювання пропозиції та попиту на грошовому ринку;
- б) регулювання пропозиції та попиту на фондовому ринку;
- в) регулювання пропозиції та попиту на позиковий капітал через ефективне управління в секторі прямого фінансування;
- г) регулювання пропозиції та попиту на позиковий капітал через ефективне управління грошовою масою.

ТЕМА 2. ЕМІСІЯ ГРОШЕЙ І РЕГУЛЮВАННЯ ГОТІВКОВОГО ОБОРОТУ

Мета: засвоїти основні завдання емісії грошей і принципи регулювання готівкового обороту.

2.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Необхідно знати: місце та завдання Національного банку України та його територіальних установ в організації готівкового грошового обігу, а також чинники, що визначають співвідношення готівкових і депозитних грошей в економіці країни.

Необхідно вміти: розкривати принципи організації обороту готівки суб'єктів господарювання і джерела надходження готівки у каси банків та напрями їхньої видачі, обґрунтувати механізм емісії грошей та їхнього вилучення з обороту.

Глосарій

Грошово-кредитний мультиплікатор – це показник, який характеризує, у якому співвідношенні банківські резерви перетворюються у депозитні гроші.

Рівень довіри до банківської системи – це рівень ризику, пов'язаного з розміщенням коштів на рахунках у банках.

Рівень очікуваних доходів від розміщення грошей на рахунках у банках – це рівень депозитної процентної ставки.

Емісія грошей НБУ (issue of money) – це випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. *emissio* – випуск).

Гривня (банкноти й монети) – це єдиний законний платіжний засіб на території нашої держави.

Банкнотно-монетний двір Національного банку України (БМД НБУ) – монетний двір і банкотна фабрика у Києві.

Основні положення теми

Емісія грошей та роль НБУ в організації готівкового обороту. Емісія грошей НБУ (issue of money) – випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. *emissio* – випуск). Емісія грошей є однією із найважливіших функцій центрального банку, якому належить монопольне право емісії національної валюти та організації її обігу. Здійснюючи емісію грошей, центральний банк намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці.

Емісія грошей в історичному плані – це найдавніша функція центральних емісійних банків.

Згідно з діючим законом України «Про Національний банк України» виключне право емісії гривні і розмінної монети, організація їх обігу та вилучення з обігу належать Національному банку України. Гривня (банкноти й монети) є єдиним законним платіжним засобом на території нашої держави.

Виробництво національної валюти здійснюється на виробничих потужностях Банкотно-монетного двору Національного банку України із застосуванням прогресивних технологій і сучасного обладнання.

Національний банк затверджує дизайн національних грошей, встановлює їхні номінали і платіжні ознаки, визначає перелік елементів захисту грошей від підробки, регулює структуру готівки в обігу за номіналами, забезпечує потреби економіки в готівці, розробляє вимоги щодо якості готівки, контролює стан готівки, вилучає з обігу зношені, пошкоджені банкноти і дефектні монети, займається їх утилізацією. Національний банк як емісійний банк країни регулює готівковий грошовий обіг у позабанківській системі й в установах банків, розробляє правила зберігання, перевезення та інкасації готівки.

Основні напрямки діяльності Національного банку в галузі готівкового обігу на перспективу:

- зменшення частки готівки (M0) у загальному обсязі грошової маси (M3);
- прискорення впровадження безготівкових форм розрахунків у споживчому секторі з використанням платіжних карток;
- запровадження прогресивних технологій та сучасного обладнання на всіх стадіях руху й обробки готівки;
- реформування системи інкасації та перевезення готівки (створення немонополізованої гнучкої і розгалуженої системи);
- вдосконалення контролю за справжністю грошових знаків і за їхньою якістю;
- створення системи страхування ризиків, що викликані роботою банків з готівкою.

Емісію депозитних грошей НБУ здійснює разом з комерційними банками. Перший імпульс емісійному процесу дає НБУ, забезпечивши комерційні банки додатковими резервами. Це є безготівкова емісія центрального банку. Комерційні банки, використавши резерви, які отримано від НБУ, створює додаткову масу депозитних грошей на рахунках суб'єктів господарювання. Це є депозитна емісія комерційних банків. Приріст маси депозитних грошей, отриманий комерційними банками, перевищує суму додаткових резервів, які вони отримують від центрального банку, тому що у процесі кредитно-депозитної діяльності комерційних банків відбувається мультиплікативне розширення банківських резервів.

Показник, який характеризує, у якому співвідношенні банківські резерви перетворюються у депозитні гроші, називається грошово-кредитним мультиплікатором і розраховується за формулою:

$$mm = \frac{cr+1}{cr+rr}$$

де mm – грошово-кредитний мультиплікатор;

cr – коефіцієнт депонування готівки. Він визначається як співвідношення готівки в обігу і маси депозитних грошей на рахунках суб'єктів економіки в комерційних банках;

rr – коефіцієнт резервування. Він визначається як співвідношення обов'язкових та надлишкових резервів банків і маси депозитних грошей на рахунках суб'єктів економіки в комерційних банках.

Повноваження НБУ як емісійного центру країни. Центральні банки, як правило, мають монопольне право емісії банкнот на території всієї країни (за деяким винятком). Крім банкнот, у багатьох країнах в обігу знаходиться також розмінна монета. Незважаючи на те, що готівкові гроші становлять невелику частину грошової маси, вони створюють основу грошової системи країни. Готівкові гроші, що емітуються центральним банком, у багатьох країнах є єдиним законним платіжним засобом на своїй території.

Повноваження НБУ як емісійного центру країни полягають у такому:

- Національний банк України визначає номінали банкнот і монет, а також дизайн грошових знаків.
- Національний банк України затверджує графічний знак гривні.
- Національний банк України розробляє систему захисту грошових знаків від підробок (фальсифікації).
- Національний банк України встановлює правила визначення платіжності банкнот і монет.
- Національний банк України забезпечує підтримку готівкової грошової маси у належному вигляді.
- Національний банк України виготовляє і реалізує пам'ятні та ювілейні монети.
- Національний банк України організовує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей.
- Національний банк України регулює і прогнозує обіг готівки в країні.

- Національний банк України здійснює аналіз стану, структури і динаміки обороту готівки і розробляє заходи щодо його удосконалення.

Регулювання готівкового обігу поза банками. Співвідношення готівки і депозитних грошей формується під впливом багатьох факторів, а саме:

- **рівень довіри до банківської системи**, тобто рівень ризику, пов'язаного з розміщенням коштів на рахунках у банках. Банкрутство банку може привести до повної або часткової втрати вкладниками своїх коштів (депозитних грошей);

- **рівень очікуваних доходів від розміщення грошей на рахунках у банках**, який визначається рівнем депозитної процентної ставки.

Оборот готівки у позабанківській сфері, який проходить через каси підприємств і організацій усіх форм власності та видів діяльності, регламентується нормативними актами НБУ

Підприємствами ліміт каси встановлюється самостійно. Водночас вони враховують термін здачі готівково-грошового виторгу в банк, передбачений у договорі банківського рахунку.

Ліміт каси підприємства встановлюють на підставі розрахунку середньоденного надходження готівки до каси або середньоденної видачі їх із каси, за рішенням керівника підприємства.

Терміни та порядок здачі готівково-грошового виторгу, тобто спосіб інкасації, підприємства, визначають самостійно, за власним вибором.

З метою регулювання касових ресурсів установи банків одержують від підприємств календар видачі заробітної плати. На підставі отриманої інформації вони розробляють зведений календар видачі готівки на заробітну плату по днях місяця і по окремих клієнтах, які ними обслуговуються.

Регулювання касових операцій банків. Комерційні банки самостійно розпоряджаються готівкою, яка залучена їхніми установами. Касові операції і касове обслуговування клієнтів вони здійснюють на основі відповідної ліцензії Національного банку України. На комерційні банки покладається відповідальність за утримання готівки в обігу в належному стані та вилучення з обігу зношених, пошкоджених, фальшивих банкнот і монет. У зв'язку з цим установи комерційних банків проводять повне перерахування, сортування та пакування готівки, яка надходить до їхніх кас, за вимогами, визначеними Національним банком. Національний банк встановлює для комерційних банків правила здійснення касових операцій для забезпечення належного рівня зберігання грошових коштів, затверджує вимоги до проектування і будівництва банків стосовно касового вузла і грошових сховищ, розробляє порядок організації охорони банків.

Інструкцією НБУ «Про касові операції в банках України» визначено основні вимоги до проведення банками касових операцій і касового обслуговування клієнтів:

- здійснення касового обслуговування клієнтів на договірних засадах;
- повне і своєчасне задоволення потреб клієнтів у готівці;
- повне і своєчасне оприбуткування готівкових коштів, які надійшли до кас банків, і зарахування їх на рахунок клієнтів;
- проведення експертизи грошових знаків на справжність і платіжність;
- обмін не придатних до обігу грошових знаків на придатні (без обмежень і безкоштовно);
- вилучення з обігу сумнівних щодо справжності грошових знаків і відправлення їх для дослідження НБУ;
- здійснення належного внутрішнього контролю за касовими операціями;
- створення безпечних умов роботи з грошима і їх збереження.

Влітку 2018 р. згідно з Постановою Правління Національного банку України від 16 липня 2018 р. N 77 Національний банк України вніс зміни до Інструкції щодо організації роботи банківської системи в надзвичайному режимі. Порядок організації роботи з готівкою в банківській системі відповідно до умов цієї постанови відкориговано.

Організація емісійно-касової роботи в системі НБУ. Для поповнення (підкріплення) каси готівкою комерційні банки можуть обрати один із двох шляхів:

- купити готівку на міжбанківському ринку в інших комерційних банках;
- купити готівку в центральному банку.

Банкнотно-монетний двір Національного банку України (БМД НБУ) – монетний двір і банкнотна фабрика у Києві. Спеціалізується на виготовленні бланків державних цінних паперів, документів суворого обліку та знаків поштової оплати, а також цінних паперів на замовлення іноземних держав. Банкнотно-монетний двір на замовлення НБУ виготовляє грошові знаки і забезпечує ними Центральне сховище, у якому створюються **резервні фонди банкнот і монет в національній валюті.**

Директорами Операційного департаменту, Центрального сховища, керівником уповноваженого банку та представником Національного банку в регіоні України (іншим працівником Національного банку на підставі наказу Національного банку) для розроблення та вжиття заходів щодо забезпечення організації роботи з готівкою та іншими цінностями, запасами готівки на зберіганні, створення належних умов їх зберігання створюються спеціальні комісії (далі – комісії).

Для забезпечення потреб економіки в готівкових коштах можуть бути залучені резервні фонди Національного банку, запаси готівки (серед них й зношеної) у сховищах Національного банку та запаси готівки на зберіганні, залишки готівки в оборотній касі Операційного департаменту, підрозділів грошового обігу в регіонах України та Центрального сховища і залишки готівки в операційних касах банків.

Подання заявок на підкріплення готівкою (запасами готівки на зберіганні) та вивезення її надлишків (запасів готівки на зберіганні), подання звітності та надання одержувачам і відправникам відповідних емісійних дозволів (дозволів) здійснюється за допомогою електронної пошти, телефонного зв'язку (телефонограм) або інших засобів комунікації у разі неможливості виконання зазначених функцій засобами автоматизованих систем обробки інформації.

Касові працівники у разі настання будь-якої загрози збереження цінностей за письмовим розпорядженням директора Операційного департаменту та представника Національного банку в регіоні України (іншого працівника Національного банку на підставі наказу Національного банку) на всіх робочих місцях пакують готівку та інші цінності, які отримали під свою відповідальність, а також касові документи у мішки, візки, касети з оформленням ярликів до них із зазначенням усіх реквізитів, передбачених нормативно-правовими актами Національного банку, та опломбовують їх.

Готівка та інші цінності в опломбованих мішках, візках, касетах передаються касовими працівниками матеріально відповідальним особам на тимчасове зберігання до сховищ із відображенням та проставлянням підписів у книзі обліку прийнятої і виданої готівки та інших цінностей.

Для оперативного переміщення мішків, візків, касет із готівкою та іншими цінностями до сховищ залучаються інші касові працівники та інкасатори для надання допомоги.

Організація інкасації грошей та перевезення цінностей установами НБУ, проблеми та шляхи вирішення. НБУ проводить єдину державну політику в галузі грошового обігу шляхом зміцнення грошової одиниці.

Оперативно забезпечує інкасацію грошового виторгу, яка надходить у каси підприємств різних форм власності.

Повністю забезпечує потреби НБУ та його установ у перевезенні усіх видів цінностей, зокрема вивіз зношених грошей і тих, які вилучено з обігу.

Оперативно перевозить значні обсяги цінностей під час масштабних фінансових заходів.

Забезпечує низький рівень витрат під час перевезення та інкасації однієї умовної тисячі цінностей.

Забезпечує надійне зберігання цінностей під час їх інкасації та перевезення.

Підрозділи перевезення цінностей Центрального сховища здійснюють операції з готівкою в резервних фондах і запасах готівки Національного банку та її перевезення відповідно до письмових вказівок директора Департаменту грошового обігу (або особи, яка його заміщує) за погодженням із заступником Голови Національного банку, який здійснює загальне керівництво Департаментом грошового обігу.

Рішення про використання банкнот стратегічного запасу приймає Голова Національного банку (особа, яка його заміщує) або заступник Голови Національного банку, який здійснює загальне керівництво Департаментом грошового обігу.

Операції з готівкою (зокрема зношеною) у запасах готівки, із залишками готівки в оборотній касі Центрального сховища, Операційного департаменту, підрозділів грошового обігу в регіонах здійснюються відповідно до письмових розпоряджень директора (заступника директора) Центрального сховища, директора Операційного департаменту, керівника підрозділу грошового обігу в регіоні (його заступника) за погодженням представника Національного банку в регіоні України (іншого працівника Національного банку на підставі наказу Національного банку).

Операції із запасами готівки на зберіганні (зокрема зношеної) в уповноваженому банку здійснюються на підставі дозволів Національного банку.

Голова Національного банку або заступник Голови Національного банку, який згідно з розподілом функціональних обов'язків здійснює загальне керівництво Центральним сховищем, визначає підрозділ, який перевозитиме цінності з урахуванням ситуації в регіонах. Підрозділ перевезення цінностей Центрального сховища іншого (пріоритетно сусіднього) регіону здійснює вивезення готівки у разі неможливості перевезення цінностей та/або вивезення готівки силами підрозділу перевезення цінностей Центрального сховища в регіоні після погодження та повідомлення про це Національного банку. Представники Національного банку в регіонах України (інший працівник Національного банку на підставі наказу Національного банку), керівники Центрального сховища та банків із метою мінімізації ризиків щодо збереження готівки та інших цінностей на місцях розв'язують питання щодо залучення до супроводження цінностей представників Національної поліції України, Збройних Сил України, правоохоронних та/або військових органів.

Підрозділ Центрального сховища, який здійснює доставку готівки до будівлі Національного банку в регіоні України, забезпечує вивезення готівки із цієї будівлі, якщо в регіоні немає підрозділу перевезення цінностей.

Центральне сховище вивозить готівку оперативним автомобільним транспортом Національного банку та/або спецвагонами Національного банку.

Перевезення готівки здійснюється із залученням посиленої охорони, про що Департамент безпеки разом із Центральним сховищем готує розпорядження Національного банку.

Рішення про перевезення готівки підрозділом перевезення цінностей Центрального сховища за заявою банку в межах або за межі регіону приймає Керівник.

Працівники підрозділу грошового обігу в регіоні, уповноваженого банку здійснюють приймання та видачу готівки інкасаторам з урахуванням поточної ситуації, зокрема в неробочий час.

2.2. Питання для самоперевірки

1. Пояснити місце та завдання Національного банку України та його територіальних установ в організації та готівкового грошового обігу.
2. Обґрунтувати регулювання готівкового обігу в позабанківській сфері.
3. Розкрити сутність прогнозування готівкового обігу.
4. Перелічити джерела надходження готівки у каси банків та напрями їх видачі.
5. Розкрити механізм емісії грошей та їх вилучення з обороту.
6. Розкрити сутність регулювання касових операцій банків.
7. Охарактеризувати фактори впливу на співвідношення готівки і депозитних грошей.
8. Охарактеризувати організацію емісійно-касової роботи в системі НБУ.
9. Охарактеризувати організацію інкасації грошей та перевезення цінностей установами НБУ, проблеми та шляхи вирішення.
10. Обґрунтувати основні вимоги до проведення банками касових операцій і касового обслуговування клієнтів.

2.3. Тестові завдання

1. Повноваження НБУ як емісійного центру країни полягають у такому:

- а) Національний банк України визначає номінали банкнот і монет, а також дизайн грошових знаків;
- б) Національний банк України затверджує графічний знак гривні;
- в) Національний банк України розробляє систему захисту грошових знаків від підробок (фальсифікації);
- г) всі відповіді правильні.

2. Основні напрямки діяльності Національного банку в галузі готівкового обігу на перспективу:

- а) зменшення частки готівки (M0) у загальному обсязі грошової маси (M3);
- б) збільшення частки готівки (M0) у загальному обсязі грошової маси (M3);
- в) гальмування впровадження безготівкових форм розрахунків у споживчому секторі з використанням платіжних карток;
- г) зменшення прогресивних технологій та сучасного обладнання на усіх стадіях руху й обробки готівки.

3. *cr* – коефіцієнт депонування готівки визначається:

- а) як співвідношення маси депозитних грошей на рахунках суб'єктів економіки у комерційних банках і готівки в обігу;
- б) як співвідношення готівки в обігу і маси депозитних грошей на рахунках суб'єктів економіки в комерційних банках;
- в) як співвідношення обов'язкових та надлишкових резервів банків і маси депозитних грошей на рахунках суб'єктів економіки в комерційних банках;
- г) як співвідношення маси депозитних грошей на рахунках суб'єктів економіки в комерційних банках і обов'язкових та надлишкових резервів банків.

4. *rr* – коефіцієнт резервування визначається:

- а) як співвідношення маси депозитних грошей на рахунках суб'єктів економіки в комерційних банках і готівки в обігу;
- б) як співвідношення готівки в обігу і маси депозитних грошей на рахунках суб'єктів економіки в комерційних банках;
- в) як співвідношення обов'язкових та надлишкових резервів банків і маси депозитних грошей на рахунках суб'єктів економіки в комерційних банках;
- г) як співвідношення маси депозитних грошей на рахунках суб'єктів економіки в комерційних банках і обов'язкових та надлишкових резервів банків.

5. Рівень довіри до банківської системи – це:

- а) рівень ризику, пов'язаного з розміщенням коштів на рахунках у банках;
- б) рівень ризику, пов'язаного з банкрутством банку;
- в) рівень депозитної процентної ставки;
- г) рівень депозитного ризику.

6. Рівень очікуваних доходів від розміщення грошей на рахунках у банках – це:

- а) рівень ризику, пов'язаного з розміщенням коштів на рахунках у банках;
- б) рівень ризику, пов'язаного з банкрутством банку;

- в) рівень депозитної процентної ставки;
- г) рівень депозитного ризику.

7. Основні вимоги до проведення банками касових операцій і касового обслуговування клієнтів, що визначено Інструкцією НБУ «Про касові операції в банках України»:

- а) здійснення касового обслуговування клієнтів на договірних засадах;
- б) повне і своєчасне оприбуткування готівкових коштів, які надійшли до кас банків, і зарахування їх на рахунок клієнтів;
- в) проведення експертизи грошових знаків на справжність і платіжність;
- г) всі відповіді правильні.

8. Шляхи поповнення (підкріплення) каси готівкою комерційних банків:

- а) купити готівку на міжбанківському ринку в інших комерційних банках;
- б) купити готівку в центральному банку;
- в) купити у казначействі;
- г) купити готівку на міжбанківському ринку в інших комерційних банках, купити готівку в центральному банку.

9. Національний банк України в сфері регулювання готівкового обороту:

- а) встановлює для комерційних банків правила здійснення касових операцій для забезпечення належного рівня зберігання грошових коштів;
- б) затверджує вимоги до проектування і будівництва банків стосовно касового вузла і грошових сховищ;
- в) розробляє порядок організації охорони банків;
- г) всі відповіді правильні.

ТЕМА 3. РЕФІНАНСУВАННЯ БАНКІВ

Мета: засвоїти основні принципи і механізм рефінансування банків.

3.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Необхідно знати: вимоги НБУ до банків щодо проведення операції із підтримки їх ліквідності через відповідні інструменти рефінансування.

Необхідно вміти: розкривати сутність кредитів рефінансування Національним банком України банків другого рівня, їх види, обґрунтувати порядок надання Національним банком України кредитів банкам другого рівня та механізм їх повернення.

Глосарій

Кількісний тендер – тендер, на якому Національний банк наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в Національному банку кошти.

Процентний тендер – тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти.

Стабілізаційний кредит – це кредит НБУ, що може надаватись комерційному банку на підтримку виконання заходів фінансового оздоровлення для забезпечення його ліквідності на визначений Правлінням НБУ строк.

Кредит овернайт – це кредит, наданий комерційному банку Національним банком України за оголошеною процентною ставкою через постійно діючу лінію рефінансування строком на один робочий день.

Операції на відкритому ринку (open market operations) – купівля/продаж казначейських зобов'язань Національним банком України, а також інших цінних паперів та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку.

Операція прямого репо – це кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про купівлю НБУ державних облігацій України з портфеля банку або банківських металів із подальшим зобов'язанням комерційного банку викупити державні облігації України із портфеля банку або банківські метали за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Операція зворотного репо – це депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про продажі НБУ зі свого портфеля державних облігацій України із одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу з банків за обумовленою в договорі ціною на обумовлену дату.

Основні положення теми

Сутність рефінансування. Згідно оптимізації інструментів управління ліквідністю банківської системи Національний Банк України запровадив зміни до *Положення про застосування стандартних інструментів регулювання ліквідністю банківської системи*, а також запровадив ряд змін до *Технічного порядку проведення операцій за стандартними інструментами регулювання ліквідністю банківської системи, що набули чинності з 4 квітня 2016 р.*

По-перше, запроваджено можливість використання механізму роловеру – надання банку кредиту для виконання раніше взятих зобов'язань. Роловер можна буде застосовувати для погашення кредитів рефінансування та овернайт, заставою за якими були державні облігації України та депозитні сертифікати НБУ.

По-друге, розширено перелік цінних паперів, які Національний банк приймає у якості застави за кредитами овернайт операціями прямого репо. Досі в цій якості за кредитами овернайт використовувалися лише облігації внутрішньої державної позики та депозитні сертифікати НБУ, а за операціями прямого репо – лише ОВДП. Водночас за кредитами рефінансування в якості застави можна було також надавати й облігації міжнародних фінансових організацій. Відтепер облігації міжнародних фінансових організацій приймаються і за кредитами овернайт та операціями прямого репо.

По-третє, надано можливість збільшувати, зменшувати або проводити заміну застави за кредитами рефінансування. Досі було передбачено лише можливість її зменшення у разі часткового погашення кредиту.

Згідно з *Положенням про регулювання Національним банком України ліквідності банків України* застосовуються такі інструменти із урахуванням поточної ситуації на грошово-кредитному ринку:

1. Здійснення НБУ рефінансування через постійно діючу лінію рефінансування.
2. Здійснення НБУ рефінансування через проведення щотижня кількісного або процентного тендеру.
3. Здійснення НБУ рефінансування через проведення операцій РЕПО.
4. Здійснення НБУ рефінансування через надання стабілізаційних кредитів.

Види тендерів з підтримання ліквідності банків другого рівня, порядок їх проведення Національним банком України. *Кількісний тендер* – тендер, на якому Національний банк наперед установлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в Національному банку кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Процентний тендер – тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Якщо два або кілька учасників процентного тендера пропонують однакову процентну ставку, а обсяг кредитів, що залишився, не достатній для задоволення усіх заявок банків з однаковою процентною ставкою, то кошти пропорційно розподіляються між цими банками.

Один банк не може одержати більше ніж 50 процентів обсягу коштів, запропонованих на тендері з підтримання ліквідності банків.

Результати проведеного тендера повідомляються банкам, які брали участь у тендері. Банки, заявки яких задоволені (частково задоволені), мають укласти залежно від виду забезпечення з Національним банком **кредитний договір та договір застави (гарантії)**, на підставі яких забезпечується перерахування коштів банкам.

Банк повертає кредити рефінансування, що одержані від Національного банку, у строки відповідно до укладеного договору.

Банк може достроково повернути кредит і проценти за користування ним повністю або частково, письмово повідомивши про це Національний банк України.

Стабілізаційний кредит, порядок надання. Стабілізаційний кредит – це кредит НБУ, що може надаватись комерційному банку на підтримку виконання заходів фінансового оздоровлення для забезпечення його ліквідності на визначений Правлінням НБУ строк.

Стабілізаційний кредит надається платоспроможному банку для підтримки ліквідності на строки до 90 днів. Національний банк має право приймати рішення про продовження строку користування стабілізаційним кредитом на строк до 90 днів. Загальний строк користування стабілізаційним кредитом з урахуванням усіх продовжень строку користування ним не може перевищувати 360 днів, а в разі реальної загрози стабільності роботи банку – 450 днів.

Національний банк має право приймати рішення щодо взяття за стабілізаційним кредитом однорідного або змішаного забезпечення.

Процентна ставка за стабілізаційним кредитом є змінною, її розмір визначається в річних процентах на **рівні облікової ставки Національного банку плюс два процентних пункти**.

Національний банк з метою обмеження ризику ліквідності банку має право під час надання стабілізаційного кредиту чи зміни умов кредитного договору встановити обмеження та вимоги щодо його діяльності.

Національний банк надає стабілізаційний кредит чи здійснює зміну умов кредитного договору *під основне та додаткове забезпечення*.

Банк для отримання стабілізаційного кредиту має подати до Національного банку України такі документи:

а) **клопотання про надання стабілізаційного кредиту** із зазначенням його суми, строку користування ним, переліку забезпечення та його розміру, напрямів спрямування кредитних коштів;

б) **програму фінансового оздоровлення банку**, спрямовану на вирішення протягом строку користування стабілізаційним кредитом проблем ліквідності, поліпшення структури активів, дохідності, рентабельності тощо;

в) **графік повернення стабілізаційного кредиту** (рівними за обсягами платежами) та сплати процентів за користування ним зі щомісячною розбивкою на весь строк користування стабілізаційним кредитом, підписаний головою правління (ради директорів) банку;

г) **документи, що підтверджують право власності банку** або майнового поручителя на запропоноване забезпечення за стабілізаційним кредитом.

Національний банк України може надавати стабілізаційний кредит **за плату, що не нижча, ніж облікова ставка** Національного банку України, таким комерційним банкам:

- **фінансово стабільному банку, який узяв на себе борг банку, що перебуває у стані фінансового оздоровлення**, за умови цільового його використання та укладення з Національним банком України договору застави державних облігацій України або інших цінностей;

- **банку, який розробив програму фінансового оздоровлення** і звернувся із клопотанням про надання стабілізаційного кредиту під заставу державних облігацій України або інших цінностей;

- **банку, який перебуває у стані фінансового оздоровлення і звернувся із клопотанням про надання стабілізаційного кредиту під гарантію чи поруку фінансово стабільного банку** (іншої фінансової установи), що згідно з його фінансовим станом, достатністю капіталу може забезпечити виконання взятих на себе зобов'язань.

Стабілізаційний кредит надається банку **строком до трьох років**, а якщо програма фінансового оздоровлення забезпечує достатні грошові потоки, то банку може надаватися короткостроковий кредит **строком до одного року**. Рішення про надання банку стабілізаційного кредиту приймається **Правлінням Національного банку України** на підставі аналізу й оцінювання програми фінансового оздоровлення, пропозицій структурного підрозділу, який здійснює нагляд за діяльністю банку, та Юридичного департаменту Національного банку України щодо юридичної надійності наданого забезпечення.

У цьому рішенні визначаються строк користування стабілізаційним кредитом, порядок його погашення і сплати процентів за користування ним.

Порядок надання Національним банком України кредиту овернайт банкам другого рівня. *Кредит овернайт – це кредит, наданий комерційному банку Національним банком України за оголошеною процентною ставкою через постійно діючу лінію рефінансування строком на один робочий день.*

Кредит строком на один робочий день надається на умовах, які визначаються генеральним кредитним договором. Кошти кредиту перераховуються в день отримання Національним банком України заявки від банку. Національний банк України може надавати банкам кредити овернайт:

- *під забезпечення державними облігаціями* України (крім облігацій зовнішньої державної позики України) або депозитними сертифікатами (кредит овернайт під забезпечення);
- *без забезпечення* (бланковий).

Обов'язковою умовою для подання банком заявки на одержання кредиту овернайт є укладення генерального кредитного договору з Національним банком України. Банки можуть подавати до Національного банку України заявки на одержання кредиту овернайт *під забезпечення* державними облігаціями України та депозитними сертифікатами за умови, що вони перебувають у *власності банку-клієнта депозитарію державних* цінних паперів НБУ і не обтяжені будь-якими зобов'язаннями.

Умовою розгляду заявки банку на одержання кредиту овернайт *бланкового* є його згода на застосування *Національним банком України режиму блокування коштів на кореспондентському рахунку* банку-позичальника в сумі наданого кредиту та процентів за користування ним на строки до його повернення.

Генеральний кредитний договір про надання Національним банком України кредитів овернайт укладається комерційним банком із відповідним територіальним управлінням НБУ на відповідний календарний рік незалежно від періодичності користування таким кредитом і наявності забезпечення. У договорі між комерційним банком і Національним банком України передбачається, що в разі недостатності коштів на кореспондентському рахунку банку для одночасного погашення заборгованості за кредитом, процентів за користування ним та можливої пені насамперед погашається заборгованість за кредитом, а пізніше – проценти за користування ним і можлива пеня.

Операції НБУ за кредитами овернайт повинні виконувати дві фундаментальні функції:

1) визначати оптимальний коридор процентних ставок міжбанківського ринку, який впливає на всю структуру процентних ставок в економіці і

має сприяти створенню монетарних передумов досягнення внутрішньої рівноваги – оптимального рівня інфляції та економічного зростання;

2) виконувати технічні функції для допомоги банкам у вирішенні короткострокових (на добу) проблем виконання нормативів ліквідності на кінець банківського дня або розміщення вільних ресурсів у центрального банку на добу.

Такі операції в практиці центральних банків (зокрема у Європейському центральному Банку, Польському народному банку та інших) є операціями постійного доступу (SF – Standing Facility), виконуються за ініціативою банків і мають невеликий обсяг. Основний обсяг операцій із надання ліквідності відбувається через основні операції рефінансування (MRO – Main Refinancing Operations), **які виконуються за ініціативою центрального банку і спрямовані на активне управління для досягнення оптимального рівня** процентних ставок і ліквідності у банківській системі. **Процентна політика НБУ не відповідає цим вимогам і тому має низьку ефективність.**

Сутність операцій репо для підтримки ліквідності банків другого рівня, принципи їх здійснення. **Операції на відкритому ринку (open market operations) – купівля/продаж казначейських зобов'язань Національним банком України, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку.**

Відкритим вважають ринок, на якому здійснюються операції з купівлі/продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента. **Відкритий ринок використовується центральними банками для купівлі/продажу, як правило, короткострокових державних цінних паперів із метою регулювання грошової маси.** Внаслідок купівлі збільшується вкладення коштів в економіку, внаслідок продажу – зменшується.

Метою здійснення операцій репо є оперативне управління ліквідністю банківської системи та регулювання обсягів грошової маси в обігу.

НБУ здійснює такі види операцій репо:

1) операція прямого репо – кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про купівлю НБУ державних облігацій України із портфеля банку або банківських металів (перша частина договору) з подальшим зобов'язанням комерційного банку викупити державні облігації України із портфеля банку або банківські метали (друга частина договору) за обумовленою ціною на обумовлену дату;

2) операція зворотного репо – депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про продажі НБУ зі

свого портфеля державних облігацій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу з банків за обумовленою в договорі ціною на обумовлену дату.

Учасниками операцій репо можуть бути **банки, що мають ліцензію на здійснення банківських операцій та письмовий дозвіл Національного банку на операції за дорученням клієнтів або від свого імені та на депозитарну діяльність і діяльність із ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.** При рефінансуванні комерційних банків за операцією прямого репо **ціною купівлі Національним банком державних цінних паперів із портфеля банків є ринкова або балансова вартість державних цінних паперів. Ціна зворотного продажу Національним банком державних цінних паперів залежить від суми отриманих коштів, строку дії операцій репо, ставки рефінансування, яка діяла у відповідний період, відсоткових ставок за кредитами та депозитами на міжбанківському ринку.**

На сьогодні в Україні створена законодавча база для проведення операцій на відкритому ринку. Для підвищення ефективності проведення операцій відкритого ринку необхідно залучити населення до операцій на фондовому ринку. Це збільшить соціальний ефект від проведення операцій на відкритому ринку.

Національний банк України з метою регулювання грошово-кредитного ринку може здійснювати операції з купівлі (продажу) державних облігацій України шляхом участі в торгах, які проводяться організаторами торгівлі цінними паперами, що офіційно зареєстровані відповідно до законодавства, згідно з установленими ними правилами.

Національний банк України у разі потреби здійснення операцій з купівлі (продажу) державних облігацій України готує заявку із зазначенням основних параметрів щодо купівлі або продажу. У разі формування заявки на продаж здійснюється блокування державних облігацій України для участі в торгах, які проводяться організатором торгівлі на підставі відповідного розпорядження, у порядку, установленому законодавством.

Національний банк України з метою регулювання грошово-кредитного ринку може здійснювати продаж державних облігацій України, що є в портфелі Національного банку, з обов'язковою гарантією їх викупу у власників у будь-який час.

Механізми вдосконалення рефінансування. Існуюча система рефінансування банків в Україні не завжди здатна забезпечити очікувану ефективність. На сьогодні процедура рефінансування банків має **певні недоліки:**

1. Недосконалість інструментів антикризового регулювання банків.
2. Нецільовий характер використання отриманих коштів.
3. Надання кредитів рефінансування проблемним банкам, у яких через певний проміжок часу вводять тимчасову адміністрацію, а потім і ліквідують.

Для вирішення проблем ефективного рефінансування банків НБУ необхідно виконати такі механізми:

- *Найвищою повинна стати ставка за кредитами овернайт*, щоб НБУ був для банків не кредитором першої інстанції, а останньої, а це стимулюватиме банки до пошуку інших джерел залучення коштів; можливість надання пільгової відсоткової ставки для банків які кредитують виробничі підприємства, малий та середній бізнес, а також для банків які фінансують інноваційні та інвестиційні проекти розвитку економіки.

- Підтримка ліквідності банків повинна здійснюватися лише під *надійне високоліквідне забезпечення*.

- *Здійснення контролю за напрямком використання* отриманих кредитів від регулятора задля унеможливлення виведення коштів за кордон або спекулятивних дій на валютному ринку.

- *Посилити роль економічних нормативів ліквідності* і почати розгляд питання щодо встановлення нормативу довгострокової ліквідності.

- *Використання ефективної методики оцінки фінансової стійкості банку*, що дозволить визначити реальний фінансовий стан банку та зменшить ризик неповернення кредиту рефінансування;

- *Можливість в екстрених випадках Нацбанком отримати кредит у казначействі України максимальним розміром до 100 млрд гривень*.

3.2. Питання для самоперевірки

1. Мета та розвиток механізмів рефінансування центральним банком банків другого рівня.
2. Економічна сутність кредитів Національного банку України на макро- та мікрорівнях.
3. Види кредитів рефінансування Національним банком України банків другого рівня.
4. Порядок надання Національним банком України кредиту овернайт банкам другого рівня.
5. Види тендерів з підтримки ліквідності банків другого рівня, порядок їх проведення Національним банком України.
6. Сутність операцій репо для підтримки ліквідності банків другого рівня та принципи їх здійснення.
7. Види операцій Національного банку України з купівлі (продажу) державних облігацій України на позабіржовому ринку цінних паперів.

8. Що є ціною купівлі НБУ державних цінних паперів із портфеля банків при рефінансуванні комерційних банків за операцією прямого репо?
9. Від чого залежить ціна зворотного продажу Національним банком України державних цінних паперів?
10. Які механізми необхідно задіяти для вирішення проблем ефективного рефінансування банків НБУ?

3.3. Тестові завдання

- 1. Згідно з Положенням про регулювання Національним банком України ліквідності банків України застосовуються такі інструменти рефінансування з урахуванням поточної ситуації на грошово-кредитному ринку:**
  - а) рефінансування через періодично діючу лінію рефінансування;
  - б) рефінансування через проведення щомісяця кількісного або процентного тендеру;
  - в) рефінансування через проведення операцій прямого РЕПО;
  - г) рефінансування через надання стабілізаційних кредитів.

- 2. Якщо два або кілька учасників процентного тендера пропонують однакову процентну ставку, а обсяг кредитів, що залишився, не достатній для задоволення всіх заявок банків з однаковою процентною ставкою, то кошти:**
  - а) пропорційно розподіляються між цими банками;
  - б) пропорційно розподіляються між цими банками після підвищення процентної ставки;
  - в) насамперед задовольняються потреби банку, що просить менший обсяг кредитних ресурсів;
  - г) насамперед задовольняються потреби банку, що просить більший обсяг кредитних ресурсів.

- 3. Банки, заявки яких задоволені (частково задоволені) на кредитному тендері з Національним банком України укладають такі документи:**
  - а) залежно від виду забезпечення кредитний договір;
  - б) договір застави (гарантії);
  - в) кредитний договір;
  - г) залежно від виду забезпечення кредитний договір та договір застави (гарантії).

4. Банк для отримання стабілізаційного кредиту має подати до Національного банку України такі документи:

- а) клопотання про надання стабілізаційного кредиту;
- б) програму фінансового оздоровлення банку;
- в) графік повернення стабілізаційного кредиту;
- г) всі відповіді правильні.

5. Рішення про надання банку стабілізаційного кредиту приймається Правлінням Національного банку України на підставі:

- а) аналізу й оцінювання програми фінансового оздоровлення;
- б) пропозицій структурного підрозділу, який здійснює нагляд за діяльністю банку;
- в) пропозицій юридичного департаменту Національного банку України щодо юридичної надійності наданого забезпечення;
- г) всі відповіді правильні.

6. Національний банк України може надавати банкам кредити овернайт під забезпечення:

- а) державними облігаціями України (крім облігацій зовнішньої державної позики України);
- б) державними облігаціями зовнішньої державної позики України або депозитними сертифікатами;
- в) державними облігаціями України (крім облігацій зовнішньої державної позики України) або депозитними сертифікатами;
- г) депозитними сертифікатами.

7. Обов'язковою умовою для подання банком заявки на одержання кредиту овернайт є:

- а) укладення кредитного договору з Національним банком України;
- б) укладення генерального кредитного договору з Національним банком України;
- в) укладення кредитного договору та договору застави з Національним банком України;
- г) укладення договору застави з Національним банком України.

8. Операція прямого репо – це:

- а) кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про купівлю НБУ державних облігацій України з портфеля банку або банківських металів з подальшим зобов'язанням

- комерційного банку викупити державні облигації України із портфеля банку або банківські метали за обумовленою ціною на обумовлену дату;
- б) кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про продаж НБУ державних облигацій України із портфеля банку або банківських металів із подальшим зобов'язанням комерційного банку викупити державні облигації України із портфеля банку або банківські метали за обумовленою ціною на обумовлену дату;
  - в) депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про продажі НБУ зі свого портфеля державних облигацій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу з банків за обумовленою в договорі ціною на обумовлену дату;
  - г) депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про продажі НБУ зі свого портфеля державних акцій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу з банків за обумовленою в договорі ціною на обумовлену дату.

9. Операція зворотного репо – це:

- а) кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про купівлю НБУ державних облигацій України із портфеля банку або банківських металів (перша частина договору) з подальшим зобов'язанням комерційного банку викупити державні облигації України із портфеля банку або банківські метали (друга частина договору) за обумовленою ціною на обумовлену дату;
- б) кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про продаж НБУ державних облигацій України із портфеля банку або банківських металів (перша частина договору) з подальшим зобов'язанням комерційного банку викупити державні облигації України із портфеля банку або банківські метали (друга частина договору) за обумовленою ціною на обумовлену дату;
- в) депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про продажі НБУ зі свого портфеля державних облигацій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу з банків за обумовленою в договорі ціною на обумовлену дату;
- г) депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між НБУ та комерційним банком про продажі НБУ зі свого портфеля державних акцій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу із банків за обумовленою в договорі ціною на обумовлену дату.

10. На сьогодні процедура рефінансування банків має недоліки:

- а) недосконалість інструментів антикризового регулювання банків;
- б) нецільовий характер використання отриманих коштів;
- в) надання кредитів рефінансування проблемним банкам, у яких через певний проміжок часу вводять тимчасову адміністрацію, а потім і ліквідують;
- г) всі відповіді правильні.

ТЕМА 4. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТІЖНИХ СИСТЕМ

Мета: засвоїти основні положення організації та регулювання платіжних систем.

4.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Необхідно знати: роль центрального банку в організації та регулюванні платіжних систем.

Необхідно вміти: розкривати сутність організації міжбанківських розрахунків, їх види, охарактеризувати становлення та розвиток міжбанківських розрахунків в Україні, обґрунтувати необхідність реформування платіжної системи України.

Глосарій

Платіжна система – це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів.

Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, у якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України.

Міжнародна платіжна система – платіжна система, у якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, зокрема з однієї країни в іншу.

Система електронних платежів (СЕП), яка забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків та інших учасників системи.

Національна система масових електронних платежів – внутрішньо державна банківська багато емітентна платіжна система масових платежів, у якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки й інші операції здійснюються з використанням спеціальних платіжних засобів за технологією, що розроблена Національним банком України.

Внутрішньо банківська платіжна система – це програмно-технічний комплекс із власними засобами захисту інформації, який експлуатується комерційним банком або об'єднанням банків і здійснює розрахунки між установами цього банку, діє відповідно до внутрішніх документів банку.

Локальний кліринг – це платежі нетто між банками якогось регіону або між банками певної банківської групи та (або) між філіями одного банку.

Загальнодержавний кліринг – це платежі нетто між кредитно-фінансовими установами всієї країни.

Учасники НСМЕП – це юридичні або фізичні особи-суб'єкти відносин, що виникають при здійсненні розрахункових операцій за допомогою платіжних карток НСМЕП.

Оверсайт платіжних систем – це діяльність центрального банку, спрямована на забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування платіжних систем, яка полягає в оцінюванні діючих платіжних механізмів і тих, що плануються, а також, якщо є така необхідність, ініціюванні змін до них.

Основні положення теми

Платіжні системи та роль центрального банку в організації їх регулювання. Платіжна система – це набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг разом з інституційними та організаційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів та механізмів.

Відповідно до законодавства, **платіжна система – це платіжна організація, учасники платіжної системи та сукупність відносин, що виникають між ними при проведенні переказу коштів.**

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні регулюються Законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про поштовий зв'язок», іншими законодавчими актами України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Відповідно Закону України «Про Національний банк України» НБУ регулює діяльність платіжних систем та систем розрахунків в Україні, створює та забезпечує безперервне, надійне та ефективне функціонування, розвиток створених ним платіжних систем.

Законодавство України передбачає діяльність в Україні **внутрішньо державних та міжнародних платіжних систем.**

Внутрішньодержавна платіжна система – платіжна система, у якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України.

Міжнародна платіжна система – платіжна система, у якій платіжна організація може бути як резидентом, так і нерезидентом і яка здійснює свою діяльність на території двох і більше країн та забезпечує проведення переказу коштів у межах цієї платіжної системи, зокрема з однієї країни в іншу.

Учасники платіжних систем та оператори послуг платіжної інфраструктури мають право здійснювати діяльність в Україні виключно після їх реєстрації шляхом внесення відомостей про них до Реєстру. Порядок такої реєстрації визначено Положенням про порядок реєстрації платіжних систем, учасників платіжних систем та операторів послуг платіжної інфраструктури, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 04.02.2014 № 43

В Україні функціонують платіжні системи, які створені:

1) НБУ: Система електронних платежів, яка забезпечує здійснення розрахунків у межах України між банками як за дорученнями клієнтів банків, так і за зобов'язаннями банків та інших учасників системи; Національна система масових електронних платежів – внутрішньо державна банківська багато емітентна платіжна система масових платежів, у якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки, інші операції здійснюються з використанням спеціальних платіжних засобів за технологією, що розроблена НБУ;

2) державними банками та державними установами – платіжні системи державних банків, Державного казначейства України та Українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта»;

3) установами приватного сектору – внутрішньо державні та міжнародні платіжні системи банків і небанківських установ.

Організація міжбанківських розрахунків. Види міжбанківських розрахунків на рисунку 1.

Системи міжбанківських розрахунків і платіжні системи в розвинутих країнах з ринковою економікою функціонують відповідно до загальних моделями, які базуються на трьох основних видах міжбанківських розрахунків:

- розрахунки через організацію кореспондентських відносин між комерційними банками, їх називають **лоро-ностро**;
- **розрахунки через кореспондентські рахунки**, які відкриваються в установах центральних банків. Як правило, це повні розрахунки, які виконуються індивідуально, на валовій основі, їх можна характеризувати як платежі брутто;
- **розрахунки через клірингові установи.** Це розрахунки або платежі нетто.

Платіжна система (крім внутрішньо банківської платіжної системи) діє відповідно до правил, установлених платіжною організацією відповідної платіжної системи. **Внутрішньо банківська платіжна система, що являє собою програмно-технічний комплекс з власними засобами захисту інформації, який експлуатується комерційним банком або об'єднанням банків і здійснює розрахунки між установами цього банку (об'єднання), діє відповідно до внутрішніх документів банку.** Українські банки широко використовують систему «клієнт-банк», пропонуючи платіжні послуги своїм клієнтам на базі сучасних

технологій. Діяльність платіжної системи має відповідати вимогам законодавства України. Широко використовується система масових платежів за допомогою пластикових карток.

Рисунок 1 – Види міжбанківських розрахунків

Види клірингу в залежності від самостійності банківської установи поділяються на внутрішньо-банківський та міжбанківський, який буває:

локальний – між банками якогось регіону або між банками певної банківської групи та (або) між філіями одного банку;

загальнодержавний – між кредитно-фінансовими установами всієї країни.

Становлення та розвиток міжбанківських розрахунків в Україні.

Першим етапом (1988–1991 рр.) – ще за часів входження України в СРСР можна вважати **розвиток елементів ринкової економіки в господарському механізмі.**

Ключовим моментом другого етапу (1991–1994 рр) є реформування банківської системи:

- створення Національного банку України (НБУ);
- формування НБУ власної мережі регіональних управлінь;
- перетворення установ державних спеціалізованих банків у самостійні комерційні банки. Державні банки (Промінвестбанк, «Україна», Укрсоцбанк) акціонуються персоналом банків, а також окремими клієнтами цих банків;
- утворення нових комерційних банків.

Третій етап – існуюча система електронних міжбанківських розрахунків цілком задовольняє сьогоденні потреби економіки України. Система електронних платежів НБУ – це загальнодержавна платіжна система, яка забезпечує здійснення розрахунків в електронній формі між банківськими установами (та їх філіями) як за дорученнями клієнтів банків. Так і за зобов'язаннями банків один перед одним на території України.

Система електронних платежів НБУ виконує такі функції:

- здійснення розрахунків між банками України в національній валюті України та в ряді іноземних валют;
- ефективне використання тимчасово вільних ресурсів банків;
- забезпечення контрольних функцій НБУ за станом кореспондентських рахунків комерційних банків;
- надання інформаційних послуг учасникам розрахунків;
- обмін екстреною інформацією щодо проведення розрахунків;
- забезпечення надійності розрахунків тощо.

СЕП побудована як деревоподібна мережева структура. На її нижньому рівні розташовуються банки-учасники електронних розрахунків. Середній рівень СЕП представлений мережею регіональних розрахункових палат (РП). Це підрозділ регіонального управління НБУ, яке обслуговує банки, що є учасниками СЕП відповідного регіону.

Національна система масових електронних платежів. До складу НСМЕП входять: платіжна організація, члени та учасники платіжної системи. **Членами НСМЕП можуть бути банки, які отримали банківську ліцензію НБУ і уклали договір із Платіжною організацією про вступ до НСМЕП. Учасниками НСМЕП є юридичні або фізичні особи – суб'єкти відносин, які виникають при здійсненні розрахункових операцій за допомогою платіжних карток НСМЕП (розрахунковий банк, Головний процесинговий центр (ГПЦ), Регіональний процесинговий центр (РПЦ), утримавучі платіжних карток, підприємства торгівлі та послуг, банки-члени НСМЕП. Функції розрахункового банку НСМЕП виконує операційне управління НБУ.** Взаємозв'язки між учасниками НСМЕП будуються на договірних засадах.

Розрахунки в НСМЕП відбуваються із використанням автоматизованої карткової системи (АКС), терміналів, банкоматів, електронних контрольно-касових апаратів (ЕККА), комп'ютерно касових систем (ККС), які відповідають вимогам НСМЕП.

Картки, які використовуються в НСМЕП, поділяються на дві групи – платіжні та службові.

Платіжні картки НСМЕП призначені для здійснення їх власниками таких операцій:

- платежів за товари та послуги;
- отримання готівки;
- проведення операцій завантаження;
- перерахування коштів із відповідного рахунку (картковому або рахунку завантаження) на певний рахунок отримувача коштів;
- отримання інформації щодо стану рахунків.

Службові картки залежно від їх призначення поділяються на такі типи:

- ❖ модулі безпеки терміналів;
- ❖ трансфертні;
- ❖ картки доступу.

Картки доступу призначені для розмежування прав доступу окремих осіб до торгових і банківських терміналів, а також функцій НСМЕП.

За правами доступу картки поділяються на такі типи:

- картки доступу торговця;
- картки доступу працівників банку і процесингових центрів;
- картки доступу сервісних службовців.

Платіжні картки можуть бути особистими і корпоративними.

Держателем особистої платіжної картки є фізична особа, а корпоративної – довірена особа юридичної особи.

Реформування платіжної системи України. Регулятор у рамках проекту ребрендингу національної системи масових електронних платежів вибрав нову назву – «ПРОСТІР». У 2016 р. завдяки спільній роботі з банками процесинговими центрами та іншими компаніями, які є учасниками «ПРОСТІР», реалізовано чимало проектів: – запущено безконтактні розрахунки за допомогою платіжних карток «ПРОСТІР»; – реалізовано Р2Р-перекази між картками «ПРОСТІР» в ПАТ «Ощадбанк»; – затверджено оновлену і значно спрощену тарифну політику для учасників НПС «ПРОСТІР»; сьогодні учасниками «ПРОСТІР» є 47 % банків України, із яких 33 % підключені до Центрального маршрутизатора. Слід зазначити, що подальший розвиток національної системи масових електронних платежів «ПРОСТІР» дасть змогу прискорити здійснення розрахунків та обігу

коштів, зменшити документообіг, знизити вірогідність фальсифікації міжбанківських розрахункових документів, посилити контроль за станом грошової маси в державі, знизити збитки держави та підприємців від низької швидкості виконання розрахунків та використання підроблених платіжних документів; підвищити можливості комерційних банків і Національного банку України контролювати здійснення платежів. Як свідчить закордонний досвід, з метою гарантування безперервного та стабільного функціонування платіжних систем центральні банки розвинутих країн розпочали здійснювати оверсайт платіжних систем. Згідно з Постановою правління НБУ «Про затвердження оверсайту платіжних систем», яку розробили вітчизняні науковці, оверсайт платіжних систем – це діяльність центрального банку, спрямована на забезпечення безперервного, надійного та ефективного функціонування платіжних систем, яка полягає в оцінюванні діючих платіжних механізмів і тих, що плануються, а також, якщо є така необхідність, ініціюванні змін до них.

Метою оверсайту платіжних систем є надійність та ефективність систем щодо забезпечення ними переказу коштів та розрахунків за фінансові інструменти. Для досягнення зазначеної мети НБУ має становити вимоги, яким повинні відповідати платіжні системи, та здійснювати оцінку систем щодо цих вимог.

Під час оцінювання платіжної системи увага Національного банку України має приділятися таким характеристикам побудови та роботи системи:

- здатність системи надавати швидкі, безпечні та економічно вигідні послуги суб'єктам економіки, що має значення для створення сприятливих умов функціонування фінансових ринків та економіки загалом;
- ефективність та надійність схем взаєморозрахунків за виконаними операціями з переказу коштів у платіжній системі;
- дієвість політики управління ризиками, яку проводить платіжна організація платіжної системи тощо.

Зазначимо, що здійснення НБУ оверсайту платіжних систем повинно базуватися на міжнародних принципах:

- прозорість – центральний банк має відкрито оприлюднити політику оверсайту та загальні вимоги до платіжних систем;
- застосування міжнародних стандартів – центральний банк має застосовувати відповідні міжнародні стандарти щодо платіжних систем;
- наявність повноважень та можливостей – центральний банк повинен мати дієві повноваження та можливості для здійснення ефективного оверсайту;
- послідовність – вимоги до платіжних систем мають застосовуватися до всіх платіжних систем, зокрема створених центральним банком;
- співпраця з іншими державними регуляторами – центральний банк із метою сприяння безпеці та ефективності платіжних систем має співпрацювати

з іншими державними регуляторами та центральними банками інших країн. Через законодавчо визначену відповідальність за стійкість національної валюти НБУ належить центральна роль у використанні грошей як ефективного засобу платежу.

НБУ може сприяти підвищенню ефективності і надійності платіжної системи на основі таких повноважень (табл. 1).

Таблиця 1 – Повноваження НБУ щодо підвищення ефективності платіжної системи

№ з/п	Повноваження НБУ щодо підвищення ефективності платіжної системи	Конкретні дії з боку регулятора
1.	Як оператор НБУ може надавати і розвивати платіжні і кредитні послуги	Емітуючи готівкові гроші як безпосередній платіжний документ і депозитні вимоги як розрахунковий актив для міжбанківських платежів. Виступаючи в ролі власника системно-важливих клірингових і розрахункових систем, їх оператора або беручи участь в управлінні ними. Керуючи розрахунковими рахунками і надаючи розрахунковий кредит (як протягом дня, так і наприкінці дня) для учасників системи.
2.	Як каталізатор	Ініціювати, координувати проводити дослідження і консультації щодо дизайну, функціонування СЕП-2, а також розробляти відповідну політику. Розробляти відповідні законопроекти щодо розвитку СЕП-2.
3.	Як орган нагляду	Здійснювати моніторинг діючих і проектних платіжних систем, оцінювати їх відповідність принципам надійності й ефективності. Проводити консультації, розробляти рекомендації; за необхідності стимулювати зміни дизайну і функціонування платіжної системи; розробляти свої керівні принципи щодо нагляду за СЕП-2.
4.	Як користувач НБУ може брати участь в клірингових і розрахункових системах	Для використання систем, власниками і операторами яких є зовнішні сторони, для здійснення і отримання платежів від свого імені або від імені своїх клієнтів (таких як держава та її органи). Для використання систем розрахунку по цінних паперах і депозитарних систем для реалізації своїх операцій. Для використання кореспондентських банківських послуг інших центральних банків і фінансових установ.

Таким чином, дії НБУ щодо розвитку національної платіжної системи є невід’ємною складовою його діяльності у сфері реалізації монетарної політики, що має спрямовуватися на виконання таких завдань:

- визначення пріоритетів і планування розвитку платіжної системи;
- виділення ресурсів для моніторингу стану СЕП-2, проведення аналізу і досліджень;
- розробка комунікаційної стратегії для підвищення координації дій у сфері розвитку СЕП-2 з іншими зацікавленими сторонами;
- підвищення кваліфікації експертів, які займаються проблемами розвитку національної платіжної системи тощо.

Враховуючи вищесказане та маючи на меті формування безпеки платіжної системи України, пропонуємо таку схему системного підходу до забезпечення її безпеки. Вважаємо, що кожен комерційний банк, що є учасником платіжної системи, повинен використовувати сучасні платіжні інструменти та механізми переказу коштів; новітні програмні та технічні засоби обробки та передачі даних; чітко дотримуватись вимог вітчизняного законодавства та НБУ. У кожній фінансовій установі має бути підрозділ, що займається забезпеченням безпеки платіжних операцій, фінансовим моніторингом та реагуванням на спроби порушення безпеки платіжних карток, а також тісно взаємодіє з аналогічними підрозділами інших фінансових установ в Україні, представниками міжнародних платіжних систем.

Погоджуючись із науковцями, вважаємо, що зростаюча необхідність реформування платіжної системи обумовлена такими факторами:

- ❖ процеси розвитку у фінансовому і нефінансовому секторах економіки, що формують нові потреби у платіжних інструментах і послугах, а також створюють нові можливості їх використання, а саме поява нових банківських продуктів і послуг створює нові умови конкуренції, змінює порядок проведення фінансових операцій і збільшує доступність фінансових послуг, тим самим значно змінюючи механізм функціонування грошово-кредитної системи;

- ❖ розвиток електронного банкінгу, що підштовхує клієнтів до розміщення коштів на різних банківських рахунках, а також до інвестицій у фінансові інструменти; в результаті банки стикаються з більш інтенсивним рухом коштів між рахунками та іншими фінансовими інструментами, що зменшує необхідність у підтриманні високого рівня вільних залишків грошових коштів на рахунках;

- ❖ зростаюча потреба у високій безпечності та безперебійності розрахунків, руху ліквідності банків протягом дня та високій прозорості банківських операцій;

- ❖ зростаюча необхідність підтримання ринкової дисципліни й розвитку конкуренції через забезпечення ринкової справедливості, тобто рівної можливості для всіх учасників здійснювати торгівлю за найкращою ціною;

- ❖ потреба в якісній і достовірній інформації в реальному часі;

❖ зростаюче усвідомлення ризиків платіжної системи із забезпеченням зв'язку між фінансовими установами і організаціями з метою ефективного переказу грошових вимог і розрахунків за платіжними зобов'язаннями; недосконала платіжна система може стати каналом, яким поширюються фінансові ризики поміж фінансовими установами й ринками;

❖ значний рівень відкритості економіки України, процеси входження країни у європейський платіжний простір, що активізує процеси стандартизації й уніфікації.

З метою вдосконалення розвитку національної платіжної системи Національному банку України як основному регулятору слід докласти чимало зусиль у напрямі підвищення її ефективності та надійності. Водночас важлива роль відводиться і комерційним банкам, які для того, щоб підвищити довіру до вітчизняної банківської системи, повинні збільшити доступ до рахунків через філіальні мережі електронного банківського обслуговування (банкомати і схеми інтернет-банкінгу), а також розширити перелік роздрібних платіжних інструментів; надавати більший спектр новітніх банківських послуг; розвивати внутрішнє управління рахунками і системами обробки платежів; вдосконалювати механізми платіжної інфраструктури тощо.

4.2. Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте сутність платіжної системи та її складові.
2. У чому полягає організація міжбанківських кореспондентських відносин і оцінка її ефективності.
3. Розкрийте сутність та переваги міжбанківських розрахунків через кореспондентські рахунки, що відкриті в НБУ.
4. Наведіть механізм міжбанківських розрахунків через клірингові установи.
5. Розкрийте сутність регулювання системи електронних міжбанківських розрахунків.
6. Перелічити переваги Національної системи масових електронних платежів.
7. Для здійснення таких операцій призначені платіжні картки НСМЕП?
8. Зазначте міжнародні принципи, на яких повинно базуватися здійснення НБУ оверсайту платіжних систем.
9. Розкрийте повноваження НБУ щодо підвищення ефективності платіжної системи.
10. Обґрунтуйте фактори, що обумовлюють необхідність реформування платіжної системи України.

4.3. Тестові завдання

1. Система електронних платежів НБУ виконує такі функції:

- а) здійснення розрахунків між банками України в іноземній валюті;
- б) ефективне використання кредитів банків;
- в) забезпечення контрольних функцій НБУ за станом кореспондентських рахунків комерційних банків;
- г) надання інформаційних послуг окремим учасникам розрахунків.

2. Платіжні картки НСМЕП призначені для здійснення їхніми власниками таких операцій:

- а) платежів за товари та послуги;
- б) отримання готівки;
- в) проведення операцій завантаження;
- г) всі відповіді правильні.

3. За правами доступу картки поділяються на такі типи:

- а) картки доступу торговця, картки доступу працівників банку, картки доступу сервісних службовців;
- б) картки доступу торговця, картки доступу працівників банку і процесингових центрів, картки доступу сервісних службовців;
- в) картки доступу торговця, картки доступу працівників процесингових центрів, картки доступу сервісних службовців;
- г) доступу працівників банку і процесингових центрів, картки доступу сервісних службовців.

4. Метою оверсайту платіжних систем є:

- а) надійність та ефективність систем щодо забезпечення ними кредитної діяльності комерційних банків;
- б) надійність та ефективність систем щодо забезпечення кредитними ресурсами суб'єктів господарства;
- в) надійність та ефективність систем щодо забезпечення ними переказу коштів та розрахунків за фінансові інструменти;
- г) надійність та ефективність систем щодо забезпечення населення споживчими кредитами.

5. Дії НБУ щодо розвитку національної платіжної системи спрямовано на виконання таких завдань:

- а) визначення пріоритетів і планування розвитку платіжної системи;
- б) запобігання виділенню ресурсів для моніторингу стану СЕП-2, проведення аналізу і досліджень;

- в) зупинка розробки комунікаційної стратегії для підвищення координації дій у сфері розвитку СЕП-2 з іншими зацікавленими сторонами;
- г) зниження кваліфікації експертів, які займаються проблемами розвитку національної платіжної системи тощо.

6. Повноваження НБУ щодо підвищення ефективності платіжної системи, як користувача:

- а) надавати і розвивати платіжні і кредитні послуги;
- б) ініціювати, координувати проводити дослідження і консультації щодо дизайну, функціонування СЕП-2, а також розробляти відповідну політику;
- в) здійснювати моніторинг діючих і проектних платіжних систем, оцінювати їх відповідність принципам надійності й ефективності;
- г) брати участь в клірингових і розрахункових системах.

7. Повноваження НБУ щодо підвищення ефективності платіжної системи, як орган нагляду:

- а) надавати і розвивати платіжні і кредитні послуги;
- б) ініціювати, координувати проводити дослідження і консультації щодо дизайну, функціонування СЕП-2, а також розробляти відповідну політику;
- в) здійснювати моніторинг діючих і проектних платіжних систем, оцінювати їх відповідність принципам надійності й ефективності;
- г) брати участь в клірингових і розрахункових системах.

8. Повноваження НБУ щодо підвищення ефективності платіжної системи, як каталізатора:

- а) надавати і розвивати платіжні і кредитні послуги;
- б) ініціювати, координувати проводити дослідження і консультації щодо дизайну, функціонування СЕП-2, а також розробляти відповідну політику;
- в) здійснювати моніторинг діючих і проектних платіжних систем, оцінювати їх відповідність принципам надійності й ефективності;
- г) брати участь в клірингових і розрахункових системах.

9. Повноваження НБУ щодо підвищення ефективності платіжної системи, як оператора:

- а) надавати і розвивати платіжні і кредитні послуги;
- б) ініціювати, координувати проводити дослідження і консультації щодо дизайну, функціонування СЕП-2, а також розробляти відповідну політику;

- в) здійснювати моніторинг діючих і проектних платіжних систем, оцінювати їх відповідність принципам надійності й ефективності;
- г) брати участь у клірингових і розрахункових системах.

10. Зростаюча необхідність реформування платіжної системи обумовлена такими факторами:

- а) процеси розвитку у фінансовому і нефінансовому секторах економіки, що формують нові потреби у платіжних інструментах і послугах, а також створюють нові можливості їх використання;
- б) відсутність розвитку електронного банкінгу;
- в) знижуюча потреба у високій безпечності та безперебійності розрахунків, руху ліквідності банків протягом дня та високій прозорості банківських операцій;
- г) знижуюча необхідність підтримання ринкової дисципліни й розвитку конкуренції через забезпечення ринкової справедливості, тобто рівної можливості для всіх учасників здійснювати торгівлю за найкращою ціною.

ТЕМА 5. РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

Мета: засвоїти основні положення регулювання банківської діяльності.

5.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Необхідно знати: необхідність та методи банківського регулювання.

Необхідно вміти: розкривати сутність регулювання діяльності банківських установ за допомогою економічних нормативів: капіталу; ліквідності; кредитного ризику; інвестування, охарактеризувати ліміти відкритої валютної позиції, обґрунтувати необхідність контролю НБУ за дотриманням банками економічних нормативів.

Глосарій

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу – це співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику після їх зменшення на відповідну суму.

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів надання кредитів, інші витрати.

Норматив миттєвої ліквідності – це співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками.

Норматив поточної ліквідності – це співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку з відповідними строками виконання.

Норматив короткострокової ліквідності – це співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань.

Вільна/недостатня ліквідність – це різниця між обсягами коштів на коррахунках банків у НБУ і необхідною сумою обов'язкових резервів.

Ліміти відкритої валютної позиції (limits on the open foreign exchange position) – це встановлене Національним банком України кількісне обмеження (у відсотках) щоденної величини відкритих банком валютних позицій.

Ліміт загальної відкритої валютної позиції банку (Л13) – це співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами в гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (ЛІЗ-1) – це співвідношення величини перевищення обсягу вимог за іноземною валютою та банківськими металами над обсягом зобов'язань у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (ЛІЗ-2) – це співвідношення величини перевищення обсягу зобов'язань за іноземною валютою та банківськими металами над обсягом вимог у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Основні положення теми

Необхідність та методи банківського регулювання. Необхідність контролю за діяльністю банків зумовлена тим, що в умовах ринку йде **жорстка конкурентна боротьба між банками**, а це змушує їх ще більше підвищувати ризикованість своїх операцій, щоб задовольнити потреби клієнта і отримати прибуток.

Державне регулювання діяльності банків в Україні здійснює **Національний банк України на основі використання методів адміністративного та індикативного регулювання**. Шляхом регулювання банківської діяльності відбувається реалізація правового статусу НБУ як особливого центрального органу державного управління, визначеного Законом України «Про Національний банк України».

До методів адміністративного регулювання належать:

- реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- нагляд за діяльністю банків;
- надання рекомендацій щодо діяльності банків.

До методів індикативного регулювання належать:

- встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- визначення процентної політики;
- рефінансування банків;
- встановлення кореспондентських відносин;
- управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- операції з цінними паперами на відкритому ринку;
- регулювання імпорту та експорту капіталу.

Регулювання діяльності банківських установ за допомогою економічних нормативів:

- нормативу капіталу;
- нормативу ліквідності;
- нормативу кредитного ризику;
- нормативу інвестування.

Регулювання діяльності банків здійснюється згідно з Інструкцією «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні».

Нормативи капіталу:

- мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1);
- достатності (адекватності) регулятивного капіталу (Н2);
- достатності капіталу (Н3) – визначається як співвідношення основного капіталу до суми активів і позабалансових зобов'язань, зважених на відповідні коефіцієнти кредитного ризику – не менше 7 %.

Для запобігання надмірного перекладання банком кредитного ризику та ризику неповернення банківських активів на кредиторів/вкладників банку НБУ встановлює і контролює дотримання банками *нормативу достатності (адекватності) регулятивного капіталу*.

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу визначається як співвідношення регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику після їх зменшення на відповідну суму.

РК розраховується за такою формулою: $РК = ОК + ДК - В$.

РК береться до розрахунку таких нормативів: **Н2, Н7, Н8, Н9** та **розрахунку показника СП1**.

Розмір РК банку не повинен бути менше ніж установлене НБУ значення нормативу Н1 згідно з Інструкцією N 368. Якщо РК має від'ємне або нульове значення, то до розрахунку цих нормативів та показника СП1 береться його умовне значення – одна гривня.

Постанова № 136 «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України» 21.12.2017 р.: Граничні строки збільшення мінімального капіталу до 300 млн грн та до 400 млн грн було **відтерміновано на 2 роки** (до 11.07.2020 та 11.07.2022 відповідно), а вимогу щодо збільшення капіталу до 450 млн грн до 11.07.2020 було **скасовано**. Вимога щодо докапіталізації до 500 млн грн до 11.07.2024 р. залишилась незмінною.

З метою підвищення стійкості банків в період фінансової і економічної нестабільності, створення ними запасу капіталу для підвищення здатності протистояти ризикам НБУ встановлює вимоги щодо формування банками буфер запасу (консервації) капіталу і контрциклічного буферу.

1. Банк формує буфери капіталу понад нормативного значення нормативу достатності капіталу (Н3).

2. Буфер запасу (консервації) капіталу розраховується від загального обсягу ризику.

Банк формує буфер запасу (консервації) капіталу починаючи з:

1 січня 2020 р. – у розмірі 0,625 %;

1 січня 2021 р. – у розмірі 1,25 %;

1 січня 2022 р. – у розмірі 1,875 %;

1 січня 2023 р. – у розмірі 2,5 %.

3. Контрциклічний буфер капіталу розраховується від загального обсягу ризику у розмірі 0–2,5 %.

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів надання кредитів, інші витрати.

Нормативи ліквідності:

- миттєва ліквідність (Н4);
- поточна ліквідність (Н5);
- короткострокова ліквідність (Н6).

Норматив миттєвої ліквідності (**Н4**) встановлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (коштів у касі та на кореспондентських рахунках). Норматив миттєвої ліквідності визначається як співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками.

Норматив поточної ліквідності (**Н5**) встановлюється для визначення збалансованості строків і сум ліквідних активів і зобов'язань банку. Для розрахунку нормативу поточної ліквідності враховуються вимоги і зобов'язання банку із кінцевим строком погашення до 31 дня (включно). Норматив поточної ліквідності визначається як співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку із відповідними строками виконання.

Норматив короткострокової ліквідності (**Н6**) встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних активів. Норматив короткострокової ліквідності визначається як співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань. До розрахунку нормативу короткострокової ліквідності включаються ліквідні активи та короткострокові зобов'язання з початковим строком погашення до одного року.

Основними складовими ліквідності, а відповідно й складовими, що формують попит на ліквідність, є обсяг коштів обов'язкових резервних вимог, які зберігаються на рахунках банків у центральному банку та вільна ліквідність (вільні резерви – кошти на кореспондентських рахунках банків понад необхідний обсяг коштів обов'язкових резервних вимог):

$$\text{Лбс} = \text{ОРВ} + \text{Вл (Дл)} = \text{Ккр},$$

де Лбс – ліквідність банківської системи, млн грн; ОРВ – обов'язкові резервні вимоги, млн грн; Вл – вільна ліквідність банківської системи, млн грн; Дл – дефіцит ліквідності у банківській системі (недостатня ліквідність), млн грн; Ккр – кошти на кореспондентських рахунках у Національному банку України, млн грн.

Вільна/недостатня ліквідність розраховується як різниця між обсягами коштів на коррахунках банків у НБУ і необхідною сумою обов'язкових резервів. Позитивне значення цього показника свідчить про наявність вільної ліквідності (профіциту ліквідності) у банківській системі, водночас як від'ємне значення показника – про проблеми недостатньої ліквідності (дефіциту) у банківській системі країни.

$$\text{Вл (Дл)} = \text{Ккр} - \text{ОРВ}.$$

Слід зазначити, «вільна ліквідність» ототожнюється із «надлишковою ліквідністю». Надлишкові резерви виникають при наявності постійного перевищення притоку ліквідності над її відтоком у балансі центрального банку. Це означає, що банківські робочі баланси (рахунки банків у центральному банку) постійно будуть перевищувати необхідні (обов'язкові) резерви.

Кількісно обсяг надлишкової ліквідності можна визначити як різницю між наявним обсягом вільної ліквідності (Вл) та рівнем оптимальної вільної ліквідності (Овл), необхідної для функціонування та розширеного розвитку банківської системи

$$\text{Нл} = \text{Вл} - \text{Овл},$$

де Нл – надлишкова ліквідність банківської системи, млн грн; Вл – вільна ліквідність банківської системи, млн грн; Овл – оптимальна вільна ліквідність банківської системи, млн грн.

В Україні в умовах профіциту ліквідності особливої актуальності набуває питання **обґрунтування оптимального рівня вільної ліквідності та оптимального рівня ліквідності банківської системи в цілому**, а також визначення критеріїв їх оцінки та методів прогнозування на коротко- та довгострокову перспективу.

Нормативи кредитного ризику:

- максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7);
- великих кредитних ризиків (Н8);
- максимального розміру кредитного ризику за операціями із пов'язаними з банком особами (Н9);

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7) встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, який виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань. Н7 визначається як співвідношення сукупної заборгованості за депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку щодо одного контрагента (або групи пов'язаних контрагентів) до регулятивного капіталу банку.

Норматив великих кредитних ризиків (Н8) встановлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групи пов'язаних контрагентів. Н8 визначається як співвідношення сукупної заборгованості за депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, дебіторською заборгованістю, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку за всіма великими кредитними ризиками, наданими банком щодо всіх контрагентів (або групи пов'язаних контрагентів), усіх пов'язаних із банком осіб до регулятивного капіталу банку.

Норматив максимального розміру кредитного ризику за операціями із пов'язаними з банком особами (Н9), встановлюється з метою обмеження ризику, який виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого або непрямого впливу на діяльність банку. Н9 розраховують як співвідношення сукупної заборгованості за депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку щодо пов'язаних з банком осіб до регулятивного капіталу банку.

Нормативи інвестування:

- інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (Н11) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з інвестуванням в акції, паї, частки та інвестиційні сертифікати окремої юридичної особи. Н11 визначається як співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв/часток) та інвестиційних сертифікатів окремо за кожною установою, до статутного капіталу банку;

- загальної суми інвестування (Н12) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного із здійсненням банком інвестиційної діяльності. Н12 визначається як співвідношення суми коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв/часток) та інвестиційних сертифікатів будь-яких юридичних осіб, до статутного капіталу банку.

Ліміти відкритої валютної позиції. Ліміти відкритої валютної позиції (limits on the open foreign exchange position) – встановлені банком України кількісне обмеження (у відсотках) щоденної величини відкритих банком валютних позицій, а саме: загальної (довгої, короткої) валютної позиції в іноземних валютах і банківських металах і окремо за групами відповідних іноземних валют і банківськими металами, а також за відповідною валютою чи банківським металом, окремими активними операціями з валютними цінностями до регулятивного капіталу банку. Метою встановлення таких лімітів є забезпечення стабільності на валютному ринку та обмеження негативного впливу на його стан операцій з купівлі/продажу іноземних валют і банківських металів, що здійснюються уповноваженими банками.

Національний банк України встановлює:

- **Ліміт загальної відкритої валютної позиції банку (Л13)** – співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

- **Ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1)** – співвідношення величини перевищення обсягу вимог за іноземною валютою та банківськими металами над обсягом зобов'язань у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

- **Ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2)** – співвідношення величини перевищення обсягу зобов'язань за іноземною валютою та банківськими металами над обсягом вимог у гривневому еквіваленті до регулятивного капіталу банку.

Методика розрахунку уповноваженими банками лімітів відкритої валютної позиції встановлена Постановою Правління НБУ від 01.12.2015 № 847.

Ліміт загальної відкритої валютної позиції банку [ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку (Л13-1), ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку (Л13-2)] розраховується за такою формулою:

$$\text{Л13 (Л13-1, Л13-2)} = \text{ВПБ/РК} * 100 \%,$$

де Л13 (Л13-1, Л13-2) – ліміт загальної відкритої валютної позиції банку (ліміт загальної довгої відкритої валютної позиції банку, ліміт загальної короткої відкритої валютної позиції банку);

ВПБ – відповідна загальна (довга/коротка) відкрита валютна позиція банку за балансовими та позабалансовими вимогами і зобов'язаннями банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами у гривневому еквіваленті (розрахунок здійснюється за звітну дату), яка визначається як підсумок за всіма іноземними валютами і банківськими металами різниць значень за кожною іноземною валютою та кожним банківським металом балансових та позабалансових вимог банку (B_i) і балансових та позабалансових зобов'язань банку (Z_i).

Контроль НБУ за дотриманням банками економічних нормативів. Розрахунок економічних нормативів банки здійснюють на підставі щоденних балансів, звітують перед Національним банком про їх дотримання:

- щодня для нормативів Н1, Н4, Н7, Н8, Н9;
- щомісяця за формулою середньо зваженої величини для нормативів Н3, Н11, Н12;
- за станом на 1-е, 11-е, 21-е число кожного місяця для нормативів Н2, Н6.

Національний банк має право видавати розпорядження щодо встановлення для банків підвищених економічних нормативів. Таке розпорядження видається Національним банком у формі постанови Правління Національного банку шляхом встановлення підвищених вимог до мінімальних значень нормативів, а також нормативів кредитного ризику для банків, які здійснюють операції із високим рівнем ризику.

Рішення щодо обмеження або припинення окремих видів здійснюваних банком операцій приймається у разі здійснення банком операцій із високим рівнем ризику, що становить загрозу для інтересів кредиторів і вкладників, зокрема в разі порушення банком значення ліміту довгої (Л13-1) і ліміту загальної короткої (Л13-2) валютної позиції банку.

Штрафами за кожен випадок порушення економічних нормативів обкладаються банки:

- за щоденне порушення нормативу Н4;
- за порушення нормативів інвестування Н11 та Н12, які розраховуються за середньо зваженою величиною за місяць;
- за порушення нормативів Н5 і Н6, які розраховуються подекадно.

Штраф за порушення нормативів миттєвої ліквідності, поточної ліквідності й короткострокової ліквідності накладається на банки окремо по кожному нормативу в таких розмірах від суми зареєстрованого статутного фонду банку:

- за перше порушення протягом календарного року – у розмірі 0,1 %;
- за друге порушення протягом календарного року – у розмірі 0,2 %;
- за третє і подальші порушення протягом календарного року – у розмірі 0,5 %.

Штраф за порушення нормативів інвестування в цінні папери окремо за кожною установою і загальної суми інвестування, які розраховуються як середньо зважена величина за місяць, накладається на банки окремо по кожному нормативу в таких розмірах від суми зареєстрованого статутного фонду банку:

- за перше порушення протягом календарного року – у розмірі 0,1 %;
- за друге порушення протягом календарного року – у розмірі 0,2 %;
- за третє і подальші порушення протягом календарного року – у розмірі 0,5 %.

Штраф за порушення банком значення ліміту загальної довгої або короткої валютної позиції банку накладається на банк у розмірі від 10 тисяч гривень до 1 % від суми зареєстрованого статутного фонду банку адекватно допустимому порушення окремо з кожного ліміту.

5.2. Питання для самоперевірки

1. Обґрунтуйте необхідність регулювання діяльності банків з боку держави.
2. Назвати основні завдання регулювання діяльності банків.
3. Перелічити методи адміністративного регулювання НБУ комерційних банків.
4. Перелічити методи індикативного регулювання НБУ комерційних банків.
5. Визначити основні повноваження органів банківського регулювання.
6. Назвати економічні нормативи, що регламентують банківську діяльність.
7. Навести характеристику і порядок розрахунку нормативів капіталу.
8. Навести характеристику і порядок розрахунку нормативів ліквідності.
9. Навести характеристику і порядок розрахунку нормативів ризику.
10. Навести характеристику і порядок розрахунку нормативів інвестування.
11. Навести характеристику і порядок розрахунку нормативів лімітів відкритої валової позиції.
12. Пояснити необхідність і сутність контролю НБУ за виконанням банками економічних нормативів.

5.3. Тестові завдання

1. До методів адміністративного регулювання належать:

- а) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- б) визначення норм обов'язкових резервів для банків;

- в) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- г) визначення процентної політики.

2. До методів індикативного регулювання відносять:

- а) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- б) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- в) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- г) нагляд за діяльністю банків.

3. До нормативів капіталу належать:

- а) максимального розміру регулятивного капіталу, достатності (адекватності) регулятивного капіталу, достатності (адекватності) капіталу;
- б) мінімального розміру регулятивного капіталу, достатності (адекватності) регулятивного капіталу, достатності (адекватності) основного капіталу;
- в) мінімального розміру регулятивного капіталу, достатності (адекватності) регулятивного капіталу, достатності (адекватності) додаткового капіталу;
- г) мінімального розміру регулятивного капіталу, достатності (адекватності) регулятивного капіталу, достатності (адекватності) капіталу.

4. До нормативів ліквідності належать:

- а) миттєва ліквідність, поточна ліквідність, короткострокова ліквідність;
- б) миттєва ліквідність, короткострокова ліквідність, довгострокова ліквідність;
- в) поточна ліквідність, короткострокова ліквідність, довгострокова ліквідність;
- г) миттєва ліквідність, короткострокова ліквідність, середньострокова ліквідність.

5. Норматив миттєвої ліквідності визначається як:

- а) співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками;
- б) співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку із відповідними строками виконання;
- в) співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань;
- г) співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до короткострокових зобов'язань.

6. Норматив поточної ліквідності визначається як:

- а) співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками;
- б) співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку із відповідними строками виконання;
- в) співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань;
- г) співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до короткострокових зобов'язань.

7. Норматив короткострокової ліквідності визначається як:

- а) співвідношення суми коштів у касі та на кореспондентських рахунках до зобов'язань банку, що обліковуються за поточними рахунками;
- б) співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до зобов'язань банку з відповідними строками виконання;
- в) співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань;
- г) співвідношення активів первинної та вторинної ліквідності до короткострокових зобов'язань.

8. До нормативів кредитного ризику належать:

- а) мінімального розміру кредитного ризику на одного контрагента, великих кредитних ризиків, максимального розміру кредитного ризику за операціями із пов'язаними з банком особами;
- б) максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, великих кредитних ризиків, максимального розміру кредитного ризику за операціями із пов'язаними з банком особами;
- в) максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, малих кредитних ризиків, максимального розміру кредитного ризику за операціями із пов'язаними з банком особами;
- г) максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента, великих кредитних ризиків, мінімального розміру кредитного ризику за операціями із пов'язаними з банком особами.

9. Норматив інвестування у цінні папери окремо за кожною установою визначається:

- а) як співвідношення розміру коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) та інвестиційних сертифікатів окремо за кожною установою, до статутного капіталу банку;
- б) як співвідношення суми коштів, які інвестуються на придбання акцій (паїв/часток) та інвестиційних сертифікатів будь-яких юридичних осіб, до статутного капіталу банку;

- в) як співвідношення суми коштів, які інвестуються на придбання акцій, облігацій, векселів та інвестиційних сертифікатів будь-яких юридичних осіб, до статутного капіталу банку;
- г) як співвідношення суми коштів, які інвестуються на придбання акцій, облігацій, векселів та інвестиційних сертифікатів іноземних партнерів банку, до статутного капіталу банку.

10. Контроль НБУ за дотриманням банками економічних нормативів достатності капіталу та нормативів інвестування здійснюється:

- а) щодня за формулою середньо зваженої величини;
- б) щомісяця за формулою середньо зваженої величини;
- в) за станом на 1-е, 11-е, 21-е число кожного місяця за формулою середньо зваженої величини;
- г) щоквартально за формулою середньо зваженої величини.

ТЕМА 6. БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

Мета: засвоїти основні положення банківського нагляду.

6.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Необхідно знати: сутність банківського нагляду в Україні та основні завдання державної політики щодо банків.

Необхідно вміти: розкривати сутність банківського нагляду, охарактеризувати основні форми та види банківського нагляду, обґрунтувати необхідність реформування нагляду НБУ за діяльністю банків.

Глосарій

Стабільність банківської системи – це стан, при якому немає системних проблем з ліквідністю і платоспроможністю банків, більшість із них виконують встановлені пруденційні нормативи та інші наглядові вимоги, забезпечується плавна та передбачувана динаміка відсоткових ставок на грошовому ринку, безперебійність розрахунків в економіці, а також ефективне управління ризиками в банківському секторі.

Банківське регулювання – це розробка і впровадження правил (інструкцій, положень, рекомендацій) на основі положень чинного законодавства та з метою визначення структури та методів здійснення банківської діяльності (формування рамок поведінки банків).

Нагляд за діяльністю банків – це постійний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства і нормативно-правових актів.

Об'єкти банківського нагляду – це кредитні установи банківського типу (вітчизняні банки, філії іноземних банків, банки з іноземним капіталом, філії вітчизняних банків, відділення, представництва та ін.)

Основні форми банківського нагляду – це: вступний контроль, попередній контроль, поточний контроль.

Основні положення теми

Сутність банківського нагляду в Україні. Основні завдання державної політики щодо банків:

- *підтримка стабільного фінансового стану банків;*
- *попередження системних банківських криз;*
- *стабільність функціонування банківської системи.*

Стабільність банківської системи – це стан, при якому немає системних проблем із ліквідністю і платоспроможністю банків, більшість із них виконують встановлені пруденційні нормативи та інші наглядові вимоги, забезпечується плавна та передбачувана динаміка відсоткових ставок на грошовому ринку, безперебійність розрахунків в економіці, а також ефективно управління ризиками у банківському секторі.

Групи основних елементів механізму підтримки стійкості банківської системи:

- ❖ державні політики (загальноекономічна, грошово-кредитна, фіскально-бюджетна);
- ❖ банківське регулювання і нагляд;
- ❖ антикризова політика в країні.

Основні підходи до організації банківського нагляду (Світова практика):

- ❖ інституційний;
- ❖ функціональний;
- ❖ інтегрований;
- ❖ змішаний (twin-peaks).

Зміст і призначення банківського регулювання та нагляду:

Банківське регулювання – це розробка і впровадження правил (інструкцій, положень, рекомендацій) на основі положень чинного законодавства та з метою визначення структури та методів здійснення банківської діяльності (формування рамок поведінки банків).

Нагляд за діяльністю банків – постійний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства і нормативно-правових актів. Об'єкти банківського нагляду: кредитні установи банківського типу (вітчизняні банки, філії іноземних банків, банки з іноземним капіталом, філій вітчизняних банків, відділення, представництва та ін.)

Принципи, директиви, звітність, методи та об'єкти перевірки НБУ.

Розробка і впровадження наглядових директив:

- ❖ моніторинг та нагляд за банківською діяльністю;
- ❖ аналіз фінансового стану;
- ❖ дотримання законодавства;
- ❖ диконання нормативів і положень.

Втручання:

- ❖ приписи, рекомендації та листи;
- ❖ застосування примусових заходів впливу.

Інспектування:

- ❖ інспекційні перевірки на місцях;

- ❖ кураторство і проведення зустрічей з керівником;
- ❖ розгляд звернень та заяв.

Основні принципи ефективного банківського нагляду (Базель, Листопад 2006). Принцип 20. Методи нагляду: ефективна система банківського нагляду повинна складатися із певних форм виїзного та безвиїзного нагляду, а також передбачати регулярні контакти із керівництвом банків. Істотні критерії: Орган нагляду має належний узгоджений процес планування і здійснення виїзного та безвиїзного нагляду.

Безвиїзний нагляд використовується як інструмент для:

- здійснення регулярної перевірки та аналізу фінансового стану окремих банків із використанням звітів, що надаються банкам наглядовому органу, статистичної звітності та іншої відповідної інформації, зокрема оприлюдненої інформації;
- прийняття подальших заходів щодо питань, які потребують уваги, оцінки ризиків та сприяння визначенню пріоритетів та масштабів подальшої діяльності;
- сприяння визначенню пріоритетів та масштабів діяльності виїзного нагляду.

У процесі здійснення виїзного та безвиїзного нагляду на регулярній основі орган нагляду визначає якість діяльності Ради та керівництва. Орган нагляду оцінює роботу підрозділу внутрішнього аудиту банку, а також те, чи може він, і в якій мірі, спиратися на результати роботи внутрішніх аудиторів при визначенні сфер потенційного ризику. Орган нагляду повідомляє банку про результати виїзного та безвиїзного нагляду шляхом направлення **письмових звітів, або у процесі дискусій і зустрічей з керівництвом банку.**

Крім статистичної звітності, що надається банками НБУ, існують й інші форми звітності, що надається іншими контролюючими органами, такими як:

- *Державний комітет статистики України;*
- *Фонд гарантування вкладів фізичних осіб;*
- *Державна служба фінансового моніторингу;*
- *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку;*
- *Державна фіскальна служба.*

Об'єкти перевірки НБУ:

банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про який внесені до Державного реєстру банків;

відокремлені підрозділи банку, які функціонують від імені банку України;

учасники банківської групи – банки-учасники національної або іноземної банківської групи;

філії іноземних банків – відокремлені підрозділи іноземних банків, які створені і діють на території України відповідно до законів України;

особи, які охоплюються наглядовою діяльністю – власники істотної участі в банку і учасники банківських груп; а також особи, щодо яких є достовірна інформація про здійснення ними банківської діяльності без банківської ліцензії.

Основні форми банківського нагляду:

- ❖ вступний контроль (державна реєстрація та ліцензування);
- ❖ попередній контроль (безвиїзний нагляд і аудит);
- ❖ поточний контроль (інспекційні перевірки).

Приклади ситуацій порушення банками законодавства, які були встановлені у результаті перевірок представниками НБУ:

➤ «Малюванням» звітності займаються **від 30 до 100 % банків**. Їм допомагають аудитори, реєстратори і депозитарії. Одна із причин спотворення даних – суб'єктивність нагляду. Махінації зі звітністю допомагали приховувати не тільки проблеми із нормативами, а й фінансові потоки всередині банку. Частка технічних активів у банках із відкликаними ліцензіями становить 66,6 %. Близько половини проаналізованих банків станом на дату відкликання ліцензії мали на балансі більше **75 % фіктивних активів**. Основна ознака недостовірної звітності – **приховування частки кредитів пов'язаних сторін**. Ще один **привід запідозрити банк в «малюванні» – неадекватна пролонгація кредитів**.

➤ В окремих випадках можна виявити **схеми перекредитування через технічні фірми**. Якщо у погашеного кредиту та в одній із знову виданих позик на балансі збігаються терміни, суми та інші параметри – це дуже підозріло і може свідчити про викривлення даних.

➤ **Ознаками недостовірної звітності служать коливання показників діяльності банку в середині місяця і на перше число, зокрема обсягів кредитів, рівня простроченої заборгованості, створених резервів**. А висока частка міжбанківських кредитів у зобов'язаннях укупі з граничними значеннями нормативів ліквідності – свідомство того, що не все гаразд із ліквідністю.

➤ Більшість збанкрутілих банків не просто надавали в НБУ **недостовірну звітність, але займалися виведенням активів на користь власників**. У більш-менш складних схемах необхідна участь ще як мінімум одного **спільника – реєстратора або депозитарію**. Саме вони будуть реєструвати фальшиві або підозрілі папери як справжні, дозволяючи тим самим банку маніпулювати роздутими активами. Як, наприклад, у випадку з так званою пірамідою Урина. Сьогодні спостерігається тенденція до подорожчання схем. Банки починають імітувати не тільки дотримання виконання обов'язкових нормативів, а й ведення господарської діяльності технічними позичальниками. По суті, виявити

нові схеми є можливість тільки у регулятора. Ні в аналітиків, ні у рейтингових агентств таких важелів та інструментів немає.

➤ **Формування капіталу банку неналежними активами.** Наприклад, нарощування за рахунок виданого самим же банком кредиту. Банк видає кредит якійсь дружній фірмі, та – іншій дружній фірмі, і так далі. Ланцюжок може бути яким завгодно довгим. Остання в цьому ланцюжку організація або навіть фізична особа вносить кошти у капітал банку-кредитора. Найвідоміший приклад – **виведення активів.** Якщо позичальник із якихось причин не може виконувати свої зобов'язання, необхідно створювати резерв у досить великих розмірах. Але якщо кредит великий (або таких позичальників багато), власні кошти банку зменшаться на суму резервів. Відповідно зменшиться і Н1 (норматив мінімального розміру РК). Банку може загрозувати відкликання ліцензії. У такому випадку він знаходить або організовує і видає кредит. Компанія цими ж грошима гасить борг або частину боргу поганого позичальника. У підсумку поганий актив на прострочення не вноситься, резерви по його позиці не створюються. Банк може за рахунок такої фірми організувати всередині себе **цілий склад токсичних активів**, кредитуючи її на викуп прострочених кредитів. Водночас викуп повинен здійснюватися не безпосередньо, а через будь-які схеми, викуп майна, відступне т. д.».

➤ **Рефінансування проблемних позик.** Продовження термінів кредиту компанії, щоб не відображати прострочення в балансі й не створювати під неї резерви. Відрізняється від стандартного рефінансування тим, що позичальник часто не має перспектив повернення боргу.

6.2. Питання для самоперевірки

1. Перелічити ключові принципи банківського нагляду.
2. Пояснити суть і методи банківського нагляду.
3. Визначити мету і вимоги попереднього контролю.
4. Назвати критерії оцінки фінансової стабільності банків на різних стадіях нагляду.
5. Обґрунтувати порядок складання планів інспектування.
6. Охарактеризувати механізм проведення інспекційних перевірок.
7. Пояснити сутність рейтингової системи CAMELS.
8. Перелічити заходи впливу за порушення банками вимог законодавства.

9. Які форми звітності, крім статистичної звітності, що надається банками НБУ, існують і надається іншими контролюючими органами?
10. Хто належить до осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю, у якості об'єкта банківського нагляду?

6.3. Тестові завдання

1. Світова практика вважає, що основними підходами до організації банківського нагляду є:

а) інституційний;	в) інтегрований;
б) функціональний;	г) всі відповіді правильні.

2. Нагляд за діяльністю банків – це:

- а) розробка правил (інструкцій, положень, рекомендацій) на основі положень чинного законодавства та з метою визначення структури та методів здійснення банківської діяльності;
- б) впровадження правил (інструкцій, положень, рекомендацій) на основі положень чинного законодавства та з метою визначення структури та методів здійснення банківської діяльності;
- в) постійний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства і нормативно-правових актів;
- г) попередній нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства і нормативно-правових актів.

3. Розробка і впровадження наглядових директив включає:

- а) моніторинг та нагляд за банківською діяльністю;
- б) приписи, рекомендації та листи;
- в) інспекційні перевірки на місцях;
- г) кураторство і проведення зустрічей із керівником банку.

4. Інспектування банків включає:

- а) моніторинг та нагляд за банківською діяльністю;
- б) приписи, рекомендації та листи;
- в) аналіз фінансового стану банку;
- г) кураторство і проведення зустрічей із керівником банку.

5. Безвізний нагляд використовується як інструмент для:

- а) здійснення регулярної перевірки та аналізу фінансового стану окремих банків із використанням звітів, що надаються банкам наглядового органу, статистичної звітності та іншої відповідної інформації;

- б) прийняття подальших заходів щодо питань, які потребують уваги, оцінки ризиків та сприяння визначенню пріоритетів та масштабів подальшої діяльності;
- в) сприяння визначенню пріоритетів та масштабів діяльності виїзного нагляду;
- г) всі відповіді правильні.

6. Банк, як об'єкт перевірки НБУ – це:

- а) юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про який внесені до Державного реєстру банків;
- б) відокремлений підрозділ банку, який функціонує від імені банку України;
- в) банк-учасник національної або іноземної банківської групи;
- г) відокремлений підрозділ іноземного банку, який створено і діє на території України відповідно до законів України.

7. Основні форми банківського нагляду – це:

- а) вступний контроль;
- б) попередній контроль;
- в) поточний контроль;
- г) всі відповіді правильні.

8. До вступного контролю, як форми банківського нагляду, належать:

- а) державна реєстрація та ліцензування банків;
- б) безвиїзний нагляд банків;
- в) інспекційні перевірки банків;
- г) аудит банків.

9. До попереднього контролю, як форми банківського нагляду, належать:

- а) державна реєстрація банків;
- б) безвиїзний нагляд і аудит банків;
- в) інспекційні перевірки банків;
- г) ліцензування банків.

10. Орган нагляду повідомляє банку про результати виїзного та безвиїзного нагляду шляхом:

- а) направлення письмових звітів;
- б) у процесі дискусій з керівництвом банку;
- в) під час зустрічей з керівництвом банку;
- г) всі відповіді правильні.

ТЕМА 7. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК ЯК БАНКІР І ФІНАНСОВИЙ АГЕНТ УРЯДУ

Мета: засвоїти основні напрями діяльності центрального банку як банкіра і фінансового агента уряду.

7.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Необхідно знати: напрями діяльності Національного банку України з обслуговування уряду.

Необхідно вміти: розкривати сутність обслуговування внутрішнього державного боргу, охарактеризувати діяльність НБУ із обслуговування зовнішнього державного боргу, обґрунтувати необхідність організації касового виконання державного бюджету.

Глосарій

Податкове фінансування дефіциту бюджету – це підвищення урядом податкових ставок, введення нових податків, скасування раніше встановлених пільг з податків, що веде до збільшення надходжень до бюджету.

Боргове фінансування дефіциту бюджету – це запозичення урядом коштів шляхом випуску державних боргових зобов'язань (державних цінних паперів), надходження від реалізації яких спрямовується до бюджету.

Емісійне фінансування дефіциту бюджету – це отримання урядом від центрального емісійного банку прямих кредитів або кредитів у формі купівлі банком державних боргових зобов'язань (цінних паперів).

Державний борг – це економічні відносини держави як позичальника із його зовнішніми і внутрішніми кредиторами з приводу запозичення коштів.

Внутрішній державний борг – це заборгованість минулих років та заборгованість, яка виникає щороку з нових боргових зобов'язань уряду.

Зовнішній державний борг – це заборгованість за кредитами, отриманими від іноземних держав.

Основні положення теми

Напрями діяльності НБУ з обслуговування уряду. Сутність касового виконання державного бюджету складається:

- в організації роботи з прийому платежів у бюджет, в зарахуванні коштів на рахунки відповідних бюджетів та їх зберіганні;
- у видачі цих коштів на цілі, передбачені бюджетом;
- у веденні відповідного обліку і звітності.

У світовій практиці відомі **три методи фінансування дефіциту бюджету:**

- податкове фінансування;
- боргове фінансування;
- емісійне фінансування.

В основі **податкового фінансування** – підвищення урядом податкових ставок, введення нових податків, скасування раніше встановлених пільг з податків, що веде до збільшення надходжень до бюджету.

В основі **боргового фінансування** – запозичення урядом коштів шляхом випуску державних боргових зобов'язань (державних цінних паперів), надходження від реалізації яких спрямовується до бюджету.

В основі **емісійного фінансування** – отримання урядом від центрального емісійного банку прямих кредитів або кредитів у формі купівлі банком державних боргових зобов'язань (цінних паперів).

Обслуговування внутрішнього державного боргу. Центральні банки беруть участь в управлінні державним боргом. За своєю економічною сутністю **державний борг** – це економічні відносини держави як позичальника з його зовнішніми і внутрішніми кредиторами з приводу запозичення коштів.

Управління державним боргом складається із чотирьох стадій:

- залучення державних запозичень;
- розміщення залучених коштів;
- погашення та обслуговування боргу;
- реструктуризація боргу.

Внутрішній державний борг – це заборгованість минулих років та заборгованість, яка виникає щороку з нових боргових зобов'язань уряду.

Функції НБУ при обслуговуванні внутрішнього державного боргу:

- ❖ генеральний агент Міністерства фінансів України з обслуговування розміщення облігацій та проведення платежів за ними;
- ❖ депозитарій за облігаціями, випущеними у вигляді записів на рахунках у системі електронного обігу цінних паперів;
- ❖ орган контролю;
- ❖ дилер на вторинному ринку.

До функцій депозитарію НБУ належать:

- збереження державних цінних паперів;
- ведення рахунків депозитарного обліку депонентів;
- проведення розрахунків між депонентами;
- організація грошового клірингу та перерахування коштів учасників ринку державних цінних паперів за результатами аукціонів, а також виплата доходу та погашення облігацій;

➤ контроль відповідності обсягів емісії державних цінних паперів їх кількості в обігу, а також контроль за здійсненням операцій і виконанням угод контрагентами;

➤ контроль відповідності кількості державних цінних паперів, що знаходяться у власності депонентів і їх клієнтів, кількості паперів, які пропонуються до продажу на вторинному ринку;

➤ формування та підготовка довідково-аналітичних матеріалів про розміщення та обіг державних цінних паперів.

Виконуючи функцію контрольного органу, НБУ:

➤ встановлює порядок бухгалтерського та депозитарного обліку, розміщення, сплати відсотків і погашення облігацій в установах банківської системи;

➤ здійснює контроль за комерційними банками – учасниками ринку облігацій під час їх розміщення, обліку та погашення;

➤ не допускає до участі на ринку державних облігацій комерційні банки у разі порушення ними вимог чинного законодавства;

➤ отримує інформацію про результати торгів облігаціями на вторинному ринку, кількості облігацій на рахунках «депо» у депозитарній мережі, рух коштів за облігаціями в установах банківської системи.

Механізм обслуговування зовнішнього державного боргу. Зовнішній державний борг являє заборгованість за кредитами, отриманими від іноземних держав.

Зовнішній державний борг поділяється на:

- *прямий зовнішній державний борг*, який формується через залучення іноземних кредитів, безпосереднім позичальником за якими є держава;

- *умовний зовнішній державний борг*, який формується за рахунок іноземних кредитів, залучених іншими позичальниками під державні гарантії.

Джерелами інформації НБУ про стан заборгованості за міжнародними кредитами є:

- ❖ Міністерство фінансів України – розпорядник прямого держборгу за міжнародними кредитами, залученими безпосередньо урядом;

- ❖ Укрексімбанк і уповноважені банки, що виконують функції банків-агентів у частині держборгу за міжнародними кредитами, які залучені резидентами України під державні гарантії;

- ❖ уповноважені банки України, які обслуговують позичальників в частині приватного негарантованого боргу.

Організація касового виконання державного бюджету. Функції НБУ по касовому виконанню державного бюджету:

➤ акумуляція коштів Державного бюджету на єдиному казначейському рахунку, їх збереження та перерахування за дорученням казначейства;

- здійснення прийому, зберігання і видачі готівки бюджетним організаціям;
- підготовка звітності з касового виконання Державного бюджету.

Етапи впровадження казначейської системи в Україні:

I етап – поступове впровадження касового виконання державного бюджету через територіальні органи Державного казначейства за видатками;

II етап – поступове впровадження касового виконання державного бюджету за доходами паралельно через органи Державного казначейства України;

III етап – надання органам казначейства статусу учасників системи електронних платежів НБУ та права здійснювати через цю систему платежі і міжбанківські розрахунки.

7.2. Питання для самоперевірки

1. Назвати основні напрямки діяльності центрального банку з обслуговування уряду.
2. Охарактеризувати етапи касового виконання державного бюджету України.
3. Назвати переваги казначейської системи касового виконання державного бюджету України порівняно із банківською системою.
4. Охарактеризувати структуру внутрішнього та зовнішнього боргів України та роль НБУ в управлінні ними.
5. Пояснити відмінності боргового фінансування дефіциту державного бюджету від емісійного фінансування.
6. Назвати особливості методів фінансування внутрішнього державного боргу за участю НБУ.
7. Перелічити особливості кожної з організаційних форм розміщення облігацій внутрішньої державної позики, що застосовуються НБУ.
8. Пояснити склад і функції безпосередніх учасників закритих аукціонів із розміщення облігацій внутрішньої державної позики.
9. Назвати функції НБУ по касовому виконанню державного бюджету.
10. Перелічити джерела інформації НБУ про стан заборгованості за міжнародними кредитами.

7.3. Тестові завдання

1. Податкове фінансування дефіциту бюджету – це:

- а) підвищення урядом податкових ставок, введення нових податків, скасування раніше встановлених пільг з податків, що веде до збільшення надходжень до бюджету;
- б) запозичення урядом коштів шляхом випуску державних боргових зобов'язань (державних цінних паперів), надходження від реалізації яких спрямовується до бюджету;
- в) отримання урядом від центрального емісійного банку прямих кредитів або кредитів у формі купівлі банком державних боргових зобов'язань (цінних паперів);
- г) отримання урядом від центрального емісійного банку кредитів у формі купівлі банком державних боргових зобов'язань (цінних паперів).

2. Боргове фінансування дефіциту бюджету – це:

- а) підвищення урядом податкових ставок, введення нових податків, скасування раніше встановлених пільг з податків, що веде до збільшення надходжень до бюджету;
- б) запозичення урядом коштів шляхом випуску державних боргових зобов'язань (державних цінних паперів), надходження від реалізації яких спрямовується до бюджету;
- в) отримання урядом від центрального емісійного банку прямих кредитів або кредитів у формі купівлі банком державних боргових зобов'язань (цінних паперів);
- г) отримання урядом від центрального емісійного банку кредитів у формі купівлі банком державних боргових зобов'язань (цінних паперів).

3. Емісійне фінансування дефіциту бюджету – це:

- а) підвищення урядом податкових ставок, введення нових податків, скасування раніше встановлених пільг з податків, що веде до збільшення надходжень до бюджету;
- б) запозичення урядом коштів шляхом випуску державних боргових зобов'язань (державних цінних паперів), надходження від реалізації яких спрямовується до бюджету;
- в) отримання урядом від центрального емісійного банку прямих кредитів або кредитів у формі купівлі банком державних боргових зобов'язань (цінних паперів);
- г) отримання урядом від центрального емісійного банку кредитів у формі купівлі банком державних боргових зобов'язань (цінних паперів).

4. Управління державним боргом складається із таких стадій:

- а) залучення державних запозичень, розміщення залучених коштів, погашення та обслуговування боргу;
- б) залучення державних запозичень, розміщення залучених коштів, реструктуризація боргу;
- в) залучення державних запозичень, розміщення залучених коштів, обслуговування боргу, погашення боргу;
- г) залучення державних запозичень, розміщення залучених коштів, погашення та обслуговування боргу, реструктуризація боргу.

5. До функцій НБУ при обслуговуванні внутрішнього державного боргу належать:

- а) генеральний агент Міністерства економіки України з обслуговування розміщення облігацій та проведення платежів за ними;
- б) депозитарій за акціями, випущеними у вигляді записів на рахунках у системі електронного обігу цінних паперів;
- в) орган контролю;
- г) дилер на первинному ринку.

6. До функції депозитарію НБУ належать:

- а) купівлю державних цінних паперів;
- б) ведення рахунків довгострокового обліку депонентів;
- в) проведення розрахунків між депонентами;
- г) формування та підготовка довідково-аналітичних матеріалів про розміщення та купівлю державних цінних паперів.

7. Виконуючи функцію контрольного органу, НБУ:

- а) встановлює порядок бухгалтерського та депозитарного обліку, розміщення, сплати відсотків і погашення сертифікатів в установах банківської системи;
- б) здійснює контроль за комерційними банками – учасниками ринку сертифікатів під час їх розміщення, обліку та погашення;
- в) не допускає до участі на ринку державних облігацій комерційні банки у разі порушення ними вимог чинного законодавства;
- г) отримує інформацію про результати торгів сертифікатами на вторинному ринку, кількості сертифікатів на рахунках «депо» у депозитарній мережі, рух коштів за сертифікатами в установах банківської системи.

8. Прямий зовнішній державний борг – це:

- а) борг, який формується через залучення іноземних кредитів, безпосереднім позичальником за якими є держава;
- б) борг, який формується через залучення вітчизняних кредитів, безпосереднім позичальником за якими є держава;
- в) борг, який формується за рахунок іноземних кредитів, залучених іншими позичальниками під державні гарантії;
- г) борг, який формується за рахунок вітчизняних кредитів, залучених іншими позичальниками під державні гарантії.

9. Умовний зовнішній державний борг – це:

- а) борг, який формується через залучення іноземних кредитів, безпосереднім позичальником за якими є держава;
- б) борг, який формується через залучення вітчизняних кредитів, безпосереднім позичальником за якими є держава;
- в) борг, який формується за рахунок іноземних кредитів, залучених іншими позичальниками під державні гарантії;
- г) борг, який формується за рахунок вітчизняних кредитів, залучених іншими позичальниками під державні гарантії.

10. Функції НБУ з касового виконання державного бюджету:

- а) акумуляція коштів Державного бюджету на єдиному казначейському рахунку, їх збереження та перерахування за дорученням казначейства;
- б) здійснення прийому, зберігання і видачі готівки бюджетним організаціям;
- в) підготовка звітності з касового виконання Державного бюджету;
- г) всі відповіді правильні.

ТЕМА 8. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

Мета: засвоїти сутність грошово-кредитної політики та її інституційну основу.

8.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Необхідно знати: ключові суб'єкти та об'єкти монетарної політики.

Необхідно вміти: розкривати цільову спрямованість грошово-кредитної політики, охарактеризувати типи грошово-кредитної політики, місце і роль грошово-кредитної політики в загальноекономічній політиці держави, обґрунтувати особливості визначення і формування грошово-кредитної політики в Україні на сучасному етапі.

Глосарій

Грошово-кредитна політика – це комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених соціально-економічних цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, які здійснює держава через центральний банк країни.

Стратегічні цілі грошово-кредитної політики – це цілі, які визначені як ключові в загальноекономічній політиці держави: зростання виробництва, зростання зайнятості, стабілізація цін, зменшення інфляції, збалансування платіжного балансу.

Проміжні цілі монетарної політики – це цілі, які ґрунтуються на таких змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей.

Поточні (або тактичні) цілі грошово-кредитної політики – це конкретні змінні монетарної сфери, впливаючи на які можна досягти реалізації проміжних, а значить і стратегічних цілей.

Політика монетарної експансії – це довільне, швидке зростання пропозиції грошей, завдяки чому гроші стрімко «дешевшають», а інфляція набирає високі темпи.

Політика рестрикції (обмеження) – це різке скорочення пропозиції грошей та зменшення їхньої маси в обороті.

Структурна політика – це надання державних субсидій або інших стимулів активізації розвитку відносно відсталих або найбільш перспективних регіонів, або певних галузей або виробництв, або секторів і напрямів розвитку: великий, середній і малий бізнес; традиційний та інноваційний бізнес; виробництва з

низьким і високим ступенем обробки матеріальних ресурсів, з низьким і високим ступенем технологічності та ін.

Політика конкуренції – це заходи антимонопольного характеру, спрямовані на забезпечення ринкового ціноутворення, вільного доступу на ринки всім підприємцям, особливих правил взаємовідносин там, де вільна конкуренція тощо.

Цінова стабільність – збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років) низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються індексом споживчих цін.

Основні положення теми

Сутність грошово-кредитної політики та її інституційна основа. Грошово-кредитна політика – це комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення заздалегідь визначених соціально-економічних цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, які здійснює держава через центральний банк країни.

Сама назва цієї політики як грошово-кредитної обумовлено двома факторами, які традиційно використовувалися в регулятивній практиці центральних банків:

- *націлюванням її на регулювання готівково-грошової маси (пропозиції грошей) через емісійний механізм;*
- *забезпеченням регулювання пропозиції грошей через кредитний механізм.*

Ключовим суб'єктом монетарної політики є держава, який відповідає за створення в країні найбільш сприятливих для економічного та соціального розвитку монетарних умов.

В Україні головним уповноваженим державою інститутом, **відповідальним за розробку і реалізацію монетарної політики, є Національний банк України**. Як передбачено Конституцією України, Рада НБУ самостійно розробляє і затверджує основні напрями грошово-кредитної політики на кожен рік і здійснює контроль за її проведенням. Реалізує ж завдання грошово-кредитної політики безпосередньо апарат НБУ в процес своєї повсякденної діяльності.

Об'єкти монетарної політики можна розділяти на віддалені (кінцеві) і наближені (безпосередні). Віддаленими є **реальний сектор економіки і соціальна сфера**, адже саме заради забезпечення їх належного розвитку здійснюється грошово-кредитне регулювання. Безпосередніми об'єктами виступають ті **змінні грошового ринку, через які монетарні імпульси впливають на віддалені об'єкти**.

Цільова спрямованість грошово-кредитної політики. Стратегічними є цілі, які визначені як ключові в загальноекономічній політиці держави: зростання виробництва, зростання зайнятості, стабілізація цін, зменшення інфляції, збалансування платіжного балансу. НБУ вибирає залежно від конкретної економічної ситуації одну із стратегічних цілей. Це, як правило, стабілізація цін (чи погашення інфляції), так як вона найбільше відповідає головному призначенню центрального банку – **підтримувати стабільність національних грошей**. Шляхом вирішення цього завдання центральний банк сприяє досягненню інших стратегічних цілей.

Проміжні цілі монетарної політики ґрунтуються на таких змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей. Вони є свого роду з'єднуваною ланкою між конкретними монетарними інструментами центрального банку і стратегічними цілями його політики, провідником впливу регулятивних заходів центрального банку і проявом їх ефективності. Характерною особливістю їх є те, що встановлюються вони на тривалі часові інтервали, упродовж яких можуть бути реалізовані і виявити свою ефективність.

Поточні (або тактичні) цілі грошово-кредитної політики – це конкретні змінні монетарної сфери, впливаючи на які можна досягти реалізації проміжних, а отже і стратегічних цілей. В умовах України до поточних цілей можна віднести зміну грошової бази, облікової ставки, відсотки по кредитах рефінансування, відсотки по міжбанківському кредиту, обсягів кредитів рефінансування, обсягів обов'язкових резервів, валютного курсу та ін. Щодо кожного з цих показників можна вибирати одне з трьох завдань: зростання, стабілізація, зниження. Конкретний напрям їхнього руху визначається проміжною ціллю монетарної політики та характером показника.

Для успішного визначення ефективних проміжних і поточних цілей розробено набір критеріїв їх відбору. Найчастіше такими називають:

1. **Узгодженість із цілями, вищого рівня:** стратегічними – для проміжних цілей і проміжними – для поточних. Це ключовий критерій.
2. **Вимірність** – проміжна і поточна мети можуть успішно виконати свою місію, якщо відповідна змінна легко, точно і швидко може бути виміряна. Це дасть можливість центральному банку своєчасно визначити, як далеко фактичні монетарні процеси ухилилися від траєкторії, заданої таргетуванням відповідного показника і оперативно здійснювати коригування своїх дій.
3. **Достовірність та своєчасність інформації** стосовно динаміки відповідної змінної.
4. **Контрольованість і податливість впливу** з боку монетарних інструментів центрального банку.

Типи грошово-кредитної політики. Політика монетарної експансії полягає у довільному, швидкому зростанні пропозиції грошей, завдяки чому гроші стрімко «дешевшають», а інфляція набирає високі темпи. Тому таку політику називають ще політикою інфляції «дешевих грошей». Метою такої політики є посилення стимулювання ділової активності, економічного зростання і скорочення безробіття, тобто ті стратегічні цілі, які перебувають виключно в реальному секторі економіки і не зачіпають рівня цін.

Більш доцільною і ефективною є **політика рефляції, яку можна назвати ще політикою «м'якої» інфляції**. Пропозиція грошей при цій політиці нарощується повільно, неконтрольовано. **Рефляція**, як правило, проводиться після дефляції (рестрикції), у зв'язку, з чим вона передбачає поступове підвищення цін до рівня, на якому вони були до початку дефляції.

Політика рестрикції (обмеження) складається в різкому скороченні пропозиції грошей зменшенні їхньої маси в обороті. Досягається це обмеженням грошово-кредитної емісії, жорсткістю умов і зниженням обсягів рефінансування центральним банком комерційних банків, зменшенням обсягів кредитування суб'єктів господарювання і населення. Політика рестрикції має протилежний стосовно політики інфляції вплив, на економіку, і її ще називають **політикою дефляції або «дорогих грошей»**. Для виведення економіки з рестрикційного шоку використовується ще один тип монетарної політики – **політика дезінфляції**. **За своєю суттю вона є «м'якою» формою рестрикції**, завдяки чому зниження ділової активності відбувається повільно і не тягне за собою глибоких економічних спадів.

За критерієм охоплення регулятивними заходами суб'єктів грошового ринку виділяють тотальну грошово-кредитну політику і селекційну. Такий поділ поширюється на всі вище розглянуті типи монетарних політик – від експансивної до рестрикційної. У першому випадку регулятивні заходи **розповсюджуються на весь фінансовий ринок** – ринок грошей та ринок капіталів, на всі банківські установи, а отже, можуть мати максимальний вплив на платоспроможний попит і економічний розвиток. У другому – **застосовуються вибірково** – щодо окремих банків або їх груп, окремих видів банківської діяльності тощо.

Грошово-кредитну політику можна класифікувати і за характером стратегічної мети, яка служить цільовим монетарним орієнтиром. Такою метою може бути грошова маса в обігу, тоді **монетарну політику називають режимом монетарного таргетування**. Якщо цільовим орієнтиром визначається валютний курс, то монетарна політика може називатися **режим валютного (курсного) таргетування**. З 80-х рр. минулого століття широке застосування набуває рівень інфляції як цільовий орієнтир, а тому відповідна монетарна політика отримала назву режиму **інфляційного таргетування**.

Місце і роль грошово-кредитної політики в загальноекономічній політиці держави. Структурна політика передбачає надання державних субсидій або інших стимулів активізації розвитку відносно відсталих або найбільш перспективних регіонів, або певних галузей або виробництв, або секторів і напрямів розвитку: великий, середній і малий бізнес; традиційний та інноваційний бізнес; виробництва з низьким і високим ступенем обробки матеріальних ресурсів, з низьким і високим ступенем технологічності та ін.

Політика конкуренції передбачає заходи антимонопольного характеру, спрямовані на забезпечення ринкового ціноутворення, вільного доступу на ринки всім підприємцям, особливих правил взаємовідносин там, де вільна конкуренція тощо.

За характером впливу на поведінку економічних суб'єктів кон'юнктурна політика не є внутрішньо цілісною. За цією ознакою в ній виділяються: фінансово-бюджетна політика; **грошово-кредитна (монетарна) політика**; заходи прямого впливу.

Особливості визначення і формування грошово-кредитної політики в Україні. Стратегія монетарної політики на 2016–2020 рр. (пропозиції Правління НБУ до Основних засад грошово-кредитної політики) має особливості визначення і формування грошово-кредитної політики в Україні. Головною відмінною рисою проекту Основних засад є те, що це перший програмний документ НБУ, у якому чітко визначено:

- мета запровадження режиму ІТ;
- строки переходу на режим ІТ;
- середньострокові кількісні інфляційні цілі;
- механізми досягнення незмінних інфляційних цілей;
- стратегічні напрями монетарної комунікації.

Проект базується на досвіді Чехії, Польщі, Сербії, Туреччини та інших країн. Відсутність дублювання широкого масиву аналітичної інформації дозволить зробити документ *стилим* за обсягом і *ефективнішим* у донесенні основної мети Національного банку.

Основні принципи монетарної політики:

- низька та стабільна інфляція;
- пріоритетність цінової стабільності;
- проактивність рішень;
- плаваючий обмінний курс;
- прозорість діяльності;
- незалежність НБУ.

Цінова стабільність – збереження купівельної спроможності національної валюти шляхом підтримання у середньостроковій перспективі (від 3 до 5 років)

низьких, стабільних темпів інфляції, що вимірюються **індексом споживчих цін** (Закон «Про Національний банк України»).

Інфляційна ціль (таргет) встановлюється Радою НБУ і є незмінною.

Розвиток прозорого та ліквідного внутрішнього валютного ринку. **Використання валютних інтервенцій з метою:**

- згладжування функціонування валютного ринку;
- накопичення міжнародних резервів;
- підтримання трансмісії ключової процентної ставки як основного інструменту грошово-кредитної політики;
- можливість здійснення валютних інтервенцій для приведення до помірних рівнів швидкості змін курсу або запобігання його надмірним коливанням.

8.2. Питання для самоперевірки

1. Пояснити сутність та інституційну основу грошово-кредитної політики, її місце в загальній економічній політиці держави.
2. Довести тотожність чи розбіжність понять «грошово-кредитна політика» й «монетарна політика».
3. Пояснити конфлікт цілей грошово-кредитної політики.
4. Передати сутність стратегічних цілей грошово-кредитної політики в Україні, США, Японії, Європейському Союзі.
5. Навести критерії вибору проміжних і поточних цілей грошово-кредитної політики.
6. Обґрунтувати сутність та особливості передавального механізму грошово-кредитної політики в Україні.
7. Довести доцільність використання певних типів монетарної політики в Україні в поточному році.
8. Навести порівняльний аналіз політики монетарної рестрикції та політики дезінфляції.
9. Пояснити розбіжності політики монетарної експансії та політики рефляції.
10. Назвати показники, за допомогою яких можна визначити рівень ефективності грошово-кредитної політики НБУ.

8.3. Тестові завдання

1. Об'єкти монетарної політики можна розділяти на:

- а) віддалені і наближені;
- б) реальні та фіктивні;
- в) кінцеві та проміжні;
- г) довгострокові та короткострокові.

2. Стратегічні цілі грошово-кредитної політики – це:

- а) цілі, що визначені як ключові в загальноекономічній політиці держави;
- б) цілі, що ґрунтуються на таких змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей;
- в) конкретні змінні монетарної сфери, впливаючи на які можна досягти реалізації проміжних, а отже і стратегічних цілей;
- г) цілі, що полягають в довільному, швидкому зростанні пропозиції грошей.

3. Проміжні цілі монетарної політики – це:

- а) цілі, що визначені як ключові в загальноекономічній політиці держави;
- б) цілі, що ґрунтуються на таких змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей;
- в) конкретні змінні монетарної сфери, впливаючи на які можна досягти реалізації проміжних, а значить і стратегічних цілей;
- г) цілі, що полягають в довільному, швидкому зростанні пропозиції грошей.

4. Поточні (або тактичні) цілі грошово-кредитної політики – це:

- а) цілі, що визначені як ключові в загальноекономічній політиці держави;
- б) цілі, що ґрунтуються на таких змінах певних економічних процесів, які сприятимуть досягненню стратегічних цілей;
- в) конкретні змінні монетарної сфери, впливаючи на які можна досягти реалізації проміжних, а значить і стратегічних цілей;
- г) цілі, що полягають в довільному, швидкому зростанні пропозиції грошей.

5. Політика монетарної експансії полягає в:

- а) довільному зростанні попиту грошей, завдяки чому гроші стрімко «дешевшають», а інфляція набирає високі темпи;
- б) швидкому зростанні попиту грошей, завдяки чому гроші стрімко «дешевшають», а інфляція знижує високі темпи;
- в) довільному, швидкому зростанні пропозиції грошей, завдяки чому гроші стрімко «дешевшають», а інфляція набирає високі темпи;
- г) довільному, швидкому зростанні пропозиції грошей, завдяки чому гроші стрімко «дешевшають», а інфляція знижує високі темпи.

6. Політика рестрикції (обмеження) полягає в:

- а) різкому скороченні пропозиції грошей зменшенні їхньої маси в обороті;
- б) швидкому зростанні попиту грошей, завдяки чому гроші стрімко «дешевшають», а інфляція знижує високі темпи;
- в) довільному, швидкому зростанні пропозиції грошей, завдяки чому гроші стрімко «дешевшають», а інфляція набирає високі темпи;
- г) довільному, швидкому зростанні пропозиції грошей, завдяки чому гроші стрімко «дешевшають», а інфляція знижує високі темпи.

7. Політика рестрикції (обмеження) досягається:

- а) нарощуванням грошово-кредитної емісії;
- б) пом'якшенням умов і збільшенням обсягів рефінансування центральним банком комерційних банків;
- в) зменшенням обсягів кредитування суб'єктів господарювання і населення;
- г) збільшенням обсягів кредитування суб'єктів господарювання і населення.

8. Структурна політика передбачає:

- а) надання державних субсидій або інших стимулів активізації розвитку стосовно відсталих або найбільш перспективних регіонів, або певних галузей або виробництв, або секторів і напрямів розвитку;
- б) стримання у наданні державних субсидій або інших стимулів активізації розвитку стосовно відсталих або найбільш перспективних регіонів, або певних галузей або виробництв, або секторів і напрямів розвитку;
- в) заходи антимонопольного характеру, спрямовані на забезпечення ринкового ціноутворення, вільного доступу на ринки всім підприємцям, особливих правил взаємовідносин там, де вільна конкуренція тощо;
- г) заходи антимонопольного характеру, спрямовані на забезпечення ринкового ціноутворення, обмеженого доступу на ринки великим підприємцям, особливих правил взаємовідносин там, де жорстка конкуренція тощо.

9. Політика конкуренції передбачає:

- а) надання державних субсидій або інших стимулів активізації розвитку стосовно відсталих або найбільш перспективних регіонів, або певних галузей або виробництв, або секторів і напрямів розвитку;
- б) стримання у наданні державних субсидій або інших стимулів активізації розвитку стосовно відсталих або найбільш перспективних регіонів, або певних галузей або виробництв, або секторів і напрямів розвитку;

- в) заходи антимонопольного характеру, спрямовані на забезпечення ринкового ціноутворення, вільного доступу на ринки всім підприємцям, особливих правил в взаємовідносин там, де вільна конкуренція тощо;
- г) заходи антимонопольного характеру, спрямовані на забезпечення ринкового ціноутворення, обмеженого доступу на ринки великим підприємцям, особливих правил взаємовідносин там, де жорстка конкуренція тощо.

10. Особливості визначення і формування грошово-кредитної політики в Україні 2016–2020 р.:

- а) чітко визначено мета запровадження режиму ІТ;
- б) чітко визначено строки переходу на режим ІТ;
- в) чітко визначено середньострокові кількісні інфляційні цілі;
- г) всі відповіді правильні.

ТЕМА 9. ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ

Мета: засвоїти інструменти грошово-кредитної політики і механізм їх дії.

9.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Необхідно знати: ключові інструменти грошово-кредитної політики.

Необхідно вміти: розкривати класифікацію інструментів грошово-кредитної політики, охарактеризувати механізм обов'язкових резервних вимог, способи рефінансування комерційних банків, обґрунтувати особливості процентної політики НБУ, її переваги і недоліки, визначити сутність операцій на відкритому ринку.

Глосарій

Інструменти грошово-кредитної політики – це регулятивні заходи, які знаходяться в повному розпорядженні центрального банку безпосередньо ним контролюються, і використання яких впливає на цільові орієнтири грошово-кредитної політики.

Інструменти прямого впливу – це регулятивні заходи центрального банку, які мають форму обмежень, лімітів та директив.

Політика обов'язкових резервних вимог – один із класичних інструментів грошово-кредитної політики, за допомогою якого центральні банки регулюють грошовий ринок, управляють кількістю грошей, підтримуючи темпи зростання грошової маси в заздалегідь встановлених межах.

Політика рефінансування – це один із поширених інструментів грошово-кредитної політики, що використовується центральними банками різних країн, це забезпечення центральним банком комерційних банків додатковими резервами на кредитній основі.

Редісконтирування (переоблік векселів) – це кредитна операція, яка полягає в придбанні центральним банком векселів, що знаходяться в портфелях комерційних банків, до настання терміну платежу по ним зі знижкою (дисконтом) у порівнянні з номінальною сумою векселів.

Процентна політика центрального банку – це інструмент грошово-кредитної політики, який є широко відомим і застосовується центральними банками практично у всіх розвинених країн, полягає у встановленні і періодичній зміні центральним банком процентної ставки, за якою він здійснює рефінансування комерційних банків.

Облікова ставка – це виражена у відсотках плата, що береться НБУ за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання терміну платежу по них і утримується з номінальної суми векселя.

Політика відкритого ринку полягає – це зміна обсягів купівлі та продажу цінних паперів центральним банком.

Основні положення теми

Класифікація інструментів грошово-кредитної політики. Інструменти грошово-кредитної політики – це регулятивні заходи, які знаходяться в повному розпорядженні центрального банку безпосередньо ним контролюються, і використання яких впливає на цільові орієнтири грошово-кредитної політики.

Інструменти грошово-кредитної політики умовно можна класифікувати за такими ознаками:

- характер впливу на грошовий ринок;
- спрямованість регулятивного впливу;
- характер впливу на ліквідність банків;
- періодичність використання.

За характером впливу на грошовий ринок інструменти грошово-кредитної політики поділяються на інструменти **прямого впливу (адміністративні)** і **непрямого впливу (ринкові)**.

Інструменти прямого впливу – це регулятивні заходи центрального банку, які мають форму обмежень, лімітів та директив.

Інструменти непрямого регулювання, що застосовуються центральними банками, поділяються на нормативні і коректувальні.

Залежно від спрямованості регулятивного впливу інструменти грошово-кредитної політики поділяються на **інструменти загальної спрямованості та селективні інструменти**.

Залежно від характеру впливу на ліквідність комерційних банків, спрямовані **на підтримку ліквідності комерційних банків** (наприклад, політика рефінансування комерційних банків, покупка центральним банком цінних паперів на відкритому ринку), й інструменти, спрямовані **на вилучення (стерилізацію) надлишкової ліквідності** (наприклад, розміщення центральним банком депозитних сертифікатів, проведення операцій «зворотного» репо).

Залежно від періодичності використання інструменти грошово-кредитної політики поділяються на інструменти **постійної дії** й **інструменти разового використання**.

Ефективність інструментів грошово-кредитної політики визначають такі чинники:

- гнучкість інструментів регулювання, тобто можливість маневру при застосуванні того чи іншого інструменту;
- оборотність дії інструменту, тобто можливість проведення протилежної операції, наприклад, операції «прямого» репо і «зворотного» репо;

- відповідність отриманих результатів наміченим цілям;
- швидкість дії.

Вибір інструментів грошово-кредитного регулювання вітчизняної економіки змінюється в межах, які визначає стан трансформаційних перетворень і зумовлені станом економічного середовища. Використання адекватних інструментів дає змогу НБУ активно втручатись у монетарну сферу.

Отже, можна стверджувати, що на сучасному етапі головним завданням грошово-кредитної політики залишатиметься забезпечення стабільності національної грошової одиниці для збереження фінансової стабільності в країні, підтримка стійкого і збалансованого економічного розвитку.

Більшість центральних банків провідних країн світу продемонстрували ефективні та злагоджені дії у боротьбі з глобальною фінансовою кризою, замінивши традиційну грошово-кредитну політику, нетрадиційними заходами, які виявилися більш дієвими і адекватними до умов кризових явищ в економічній сфері. В Україні, в основному, усі регулюючі інструменти НБУ спрямовані на стабілізацію банківських установ, тому пріоритетними інструментами його грошово-кредитної політики можна визначити: політику обов'язкових резервів; процентну політику; операції на відкритому ринку; політику рефінансування.

Механізм обов'язкових резервних вимог. Політика обов'язкових резервних вимог – один із класичних інструментів грошово-кредитної політики, за допомогою якого центральні банки регулюють грошовий ринок, управляють кількістю грошей, підтримуючи темпи зростання грошової маси у заздалегідь встановлених межах. Дія цього інструменту полягає в зміні центральним банком норми, у межах якої комерційні банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати, як правило, на рахунках у центральному банку.

Основні складові механізму обов'язкових резервних вимог:

- порядок визначення норми обов'язкових резервних вимог;
- база, яка використовується для обчислення обов'язкових резервів;
- банківські активи, які центральні банки дозволяють використовувати для задоволення резервних вимог;
- величина норми резервування та критерії її диференціації;
- розрахунковий період дотримання резервних вимог.

Мінімальні обов'язкові резерви як монетарний інструмент має свої особливості, які зумовлюють специфіку його застосування центральним банком. Переваги та недоліки використання норми обов'язкових резервів можна представити у вигляді табл. 1.

Таблиця 1. Переваги та недоліки застосування норми обов'язкових резервів*

Переваги	Недоліки
інструмент має швидку дію, тому підходить для тих ситуацій, коли потрібно оперативно реагувати на зміни в економіці; знижує рівень ризику, що може виникати у банківській системі; гарантує виплату вкладів у разі банкрутства банківської установи	потужний засіб грошово-кредитного регулювання, оскільки навіть невеликі зміни норми резервів призводять до значних змін в обсягах вільних резервів банків, а відтак шоково впливають на економіку; дія інструменту недостатньо керована, оскільки пов'язана з мультиплікативним ефектом; має податкову природу, робить дорожчими банківські ресурси і сприяє зниженню кредитної активності, а відтак і доходності банків; значною мірою впливає на ліквідність банківської системи. вилучає банківські кошти з обігу, спричиняючи витрати банків від невикористаного капіталу

* Джерело: [Перконос І. Ю., Костина А. М. Переваги і недоліки використання норми обов'язкового резервування як інструменту грошово-кредитної політики. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 1 (176). С. 43–48].

Водночас слід відмітити і зворотнє: на цей момент НБУ практично вичерпав можливості розширення монетарної бази в Україні за допомогою скорочення нормативу обов'язкового резервування (табл. 2), при тому, що вітчизняні банки вкрай гостро відчувають проблему браку фінансових ресурсів. Окрім того, як зазначають аналітики, головною причиною погіршення фінансового результату функціонування банків у 2017 р., стало істотне зростання відрахувань банками у резерви – до 12,5 млрд грн, переважну частку яких сформували два банки – Приватбанк і Промінвестбанк.

Способи рефінансування комерційних банків. Політика рефінансування – це один із поширених інструментів грошово-кредитної політики, що використовується центральними банками різних країн. Під рефінансуванням розуміють забезпечення центральним банком комерційних банків додатковими резервами на кредитній основі. Сутність політики рефінансування у широкому розумінні полягає в зміні центральним банком умов рефінансування комерційних банків і в регулюванні у такий спосіб попиту з їхнього боку на додаткові резерви, тобто на кредити центрального банку. Основною умовою рефінансування, безумовно, виступає його ціна, тобто процентна ставка, яку визначає центральний банк і за якою він забезпечує банки додатковими резервами.

У світовій практиці центральні банки використовують різні способи рефінансування комерційних банків. Основні з них: редісCONTирування векселів, надання ломбардних кредитів і проведення операцій «прямого репо».

Таблиця 2. Динаміка нормативів обов’язкового резервування у розрізі складових банківських ресурсів протягом 2012–2018 рр., %*

Період дії	за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домогосподарств			за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домогосподарств			за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших	
	у нац. валюті	в іноземній валюті		у нац. валюті	в іноземній валюті		у нац. валюті	в іноземній валюті
		коротко-строкові	довго-строкові		коротко-строкові	довго-строкові		
30.06.2012–30.06.2013	0	9	3	0	10	0	3	
01.07.2013–29.09.2013	0	10	5	0	10	15	0	5
30.09.2013–18.08.2014	0	10	7	0	10	15	0	5
19.08.2014–30.12.2014	0	10	7	0	10	15	0	5
	за строковими депозитами			за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу				
з 31.12.2014 дотепер	3	6,5						

* Джерело: побудовано автором на основі даних НБУ.

Редисконтирування (переоблік векселів) – це кредитна операція, яка полягає в придбанні центральним банком векселів, що знаходяться в портфелях комерційних банків, до настання терміну платежу по ним зі знижкою (дисконтом) у порівнянні з номінальною сумою векселів.

Ломбардні кредити центральні банки надають комерційним банкам, як правило, під заставу цінних паперів, і в першу чергу державних цінних паперів. Центральні банки використовують два методи надання кредитів – **прямий і тендерний**.

Рефінансування комерційних банків шляхом проведення, операцій «прямого» репо – це відносно новий спосіб рефінансування, який центральні банки почали активно застосовувати у 80–90-і рр. ХХ ст. Цей спосіб рефінансування передбачає покупку центральним банком цінних паперів у комерційних банків з одночасним зобов’язанням комерційних банків на зворотну купівлю цінних паперів на заздалегідь обговорених умовах. Способи рефінансування, які використовує НБУ, змінюються відповідно до цілей грошово-кредитної політики і ступенем розвитку ринкових методів регулювання грошового ринку.

Процентна політика НБУ, її переваги і недоліки. Процентна політика центрального банку – це інструмент грошово-кредитної політики, який є широко відомим і застосовується центральними банками практично в усіх розвинутих країнах. Сутність цього інструменту полягає у встановленні і періодичній

зміні центральним банком процентної ставки, за якою він здійснює рефінансування комерційних банків. Офіційна процентна ставка центрального банку часто називається обліковою, або дисконтною. Центральні банки регулюють рівень і структуру відсоткових ставок такими двома способами:

- через пряме встановлення ставок за кредитами центрального банку під час проведення різних видів операцій рефінансування, зокрема і шляхом встановлення облікової ставки;

- через контроль за окремими ставками кредитних установ.

Згідно Закону «Про Національний банк України» **облікова ставка** – це виражена у відсотках плата, що береться НБУ за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання терміну платежу по них і утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка – найвища серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші.

У сучасних умовах рівень облікової ставки залежить від дії різних факторів, які впливають на попит і пропозицію на гроші:

- наявний і прогнозований рівень інфляції у відповідному періоді;
- фактичний і прогнозований рівень реального ВВП;
- темпи приросту обсягу грошової маси в обороті;
- розмір дефіциту бюджету;
- структура кредитної емісії Національного банку України;
- процентні ставки банків за кредитами і депозитами як в реальному секторі економіки, так і на міжбанківському кредитному ринку;
- фактичний і прогнозований рівень зміни індексу виробництва і рентабельність основних галузей економіки;
- структура залучених коштів банків України;
- фактичний і прогнозний рівень платіжного і торгового балансів.

Аналіз статистичних даних довів, що спостерігається збільшення облікової ставки НБУ з 12,5 % у 2014 р. до 22 % у 2015 р. Протягом 2016–2017 рр. спостерігається зниження облікової ставки до 14 % і 12,5 % відповідно. У 2018 р. відбулося підвищення до 18 %. Тобто протягом досліджуваного періоду при аналізі облікової ставки НБУ спостерігається тенденція її стрибкоподібної зміни.

Слід зауважити, що саме облікова ставка НБУ прив'язана до ставки рефінансування, за якою НБУ надає банкам кредити рефінансування на визначений строк. Ставка рефінансування не може бути меншою, ніж облікова ставка. Окрім того, облікова ставка є індикатором цінової політики комерційних банків на банківські депозитні та кредитні продукти.

Операції на відкритому ринку. Політика відкритого ринку полягає у змінах обсягів купівлі та продажу цінних паперів центральним банком. Ці операції центрального банку зумовлюють зміну резервів комерційних банків,

що, зі свого боку, відбивається на обсязі та вартості банківських кредитів. Політика відкритого ринку широко використовується в регулятивній діяльності центральних банків. ***Це найбільш дієвий і гнучкий інструмент грошово-кредитної політики.***

НБУ може проводити два види операцій репо у залежності від їх терміну і порядку визначення процентного доходу:

➤ **відкрите репо.** Термін операції в договорі не встановлюється. Кожна зі сторін договору може вимагати виконання операції репо в будь-який час, але з обов'язковим повідомленням про свої наміри щодо завершення операції заздалегідь – за два робочих днів. Процентний дохід не є фіксованим;

➤ **термінове репо.** Термін операції встановлюється в договорі. Процентний дохід є фіксованим на час проведення операції. Термін операції репо не може перевищувати 30 календарних днів.

Отже, використання традиційних інструментів грошово-кредитної політики в Україні у частині забезпечення стабільності функціонування економічної системи доводить, що їхня дієвість в певний часовий період була епізодичною та різновекторною, що не дало змоги повною мірою оцінити їх ефективність. Це підтверджує необхідність удосконалення практики використання монетарних інструментів шляхом адаптації досвіду застосування традиційних і нетрадиційних монетарних інструментів, які напрацьовані регуляторами провідних країн. Таким чином, нині в Україні, залишається вкрай актуальною проблема вибору не лише адекватної мети грошово-кредитної політики, а й ефективних монетарних інструментів, які повною мірою сприяли б виконанню основних завдань соціально-економічного розвитку держави. Вочевидь, що саме неспроможність протистояти розгортанню кризових явищ в економічному середовищі традиційними антикризовими заходами змусило регулятори більшості розвинених країн спільно з національними урядами розробляти і реалізовувати нетрадиційні заходи монетарної політики.

Фахівці МВФ визначають **нетрадиційні грошово-кредитні інструменти** як заходи, що реалізуються центральними банками, і які не є традиційними інструментами здійснення монетарної політики. До них належать: **система заяв про наміри, надання ліквідності банкам на довгостроковій основі і широкомасштабний викуп активів.** За допомогою інструментів нетрадиційної грошово-кредитної політики чиниться безпосередній вплив на фінансове становище суб'єктів економіки, а відтак її проміжною метою під час кризи стає або збільшення ліквідності банківської системи в цілому (як в ЄС і Великобританії, де у складі фінансового сектору домінує банківська система), або цільова підтримка окремих сегментів фінансового ринку (як у США, де у складі фінансового сектору переважають фінансові ринки).

Таким чином, аналіз за попередній період дієвості інструментів монетарної політики НБУ дозволив дійти висновку про необхідність оптимізації традиційного та розширення нетрадиційного арсеналу монетарного інструментарію.

9.2. Питання для самоперевірки

1. Інструменти грошово-кредитної політики за різними класифікаційними ознаками.
2. Основні складові механізму обов'язкових резервних вимог.
3. Порівняльний аналіз основних способів рефінансування комерційних банків у країнах із розвинутою економікою та в Україні.
4. Ефективність процентної політики центрального банку і політика обов'язкових резервних вимог.
5. Вплив політики облікової ставки центрального банку на грошово-кредитну сферу.
6. Операції на відкритому ринку як інструмент реалізації грошово-кредитної політики.
7. Сутність операцій прямого і зворотного репо як інструментів монетарної політики.
8. Переваги і недоліки інструментів грошово-кредитної політики, що використовує НБУ для забезпечення стабільності грошової одиниці України.
9. Інструменти грошово-кредитної політики для регулювання обмінного курсу національної грошової одиниці.
10. Інструменти грошово-кредитної політики прямої дії на грошовий ринок і економічні процеси в Україні, що застосовує НБУ.

9.3. Тестові завдання

1. За характером впливу на грошовий ринок інструменти грошово-кредитної політики поділяються на:

- а) інструменти прямого впливу (адміністративні) і непрямого впливу (ринкові);
- б) інструменти нормативні і коректувальні;
- в) загальної спрямованості і селективні інструменти;
- г) інструменти постійної дії й інструменти разового використання.

2. Залежно від спрямованості регулятивного впливу інструменти грошово-кредитної політики поділяються на інструменти:

- а) інструменти прямого впливу (адміністративні) і непрямого впливу (ринкові);
- б) інструменти нормативні й коректувальні;
- в) загальної спрямованості й селективні інструменти;
- г) інструменти постійної дії й інструменти разового використання.

3. Залежно від характеру впливу на ліквідність комерційних банків інструменти грошово-кредитної політики поділяються на інструменти:

- а) інструменти прямого впливу (адміністративні) і непрямого впливу (ринкові);
- б) інструменти, спрямовані на підтримку ліквідності комерційних банків, та інструменти, спрямовані на вилучення (стерилізацію) надлишкової ліквідності;
- в) загальної спрямованості й селективні інструменти;
- г) інструменти постійної дії й інструменти разового використання.

4. Залежно від періодичності використання інструменти грошово-кредитної політики поділяються на:

- а) інструменти прямого впливу (адміністративні) і непрямого впливу (ринкові);
- б) інструменти нормативні й коректувальні;
- в) загальної спрямованості й селективні інструменти;
- г) інструменти постійної дії й інструменти разового використання.

5. Ефективність інструментів грошово-кредитної політики визначають такі чинники:

- а) гнучкість інструментів регулювання;
- б) оборотність дії інструменту;
- в) відповідність отриманих результатів наміченим цілям;
- г) всі відповіді правильні.

6. Сутність політики обов'язкових резервних вимог полягає у:

- а) зміні центральним банком норми, у межах якої комерційні банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати, як правило, на рахунках у центральному банку;
- б) зміні центральним банком умов рефінансування комерційних банків і в регулюванні у такий спосіб попиту з їхнього боку на додаткові резерви, тобто на кредити центрального банку;

- в) встановленні і періодичній зміні центральним банком процентної ставки, за якою він здійснює рефінансування комерційних банків;
- г) зміні обсягів купівлі та продажу цінних паперів центральним банком.

7. Сутність політики рефінансування полягає у:

- а) зміні центральним банком норми, у межах якої комерційні банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати, як правило, на рахунках у центральному банку;
- б) зміні центральним банком умов рефінансування комерційних банків і в регулюванні у такий спосіб попиту з їхнього боку на додаткові резерви, тобто на кредити центрального банку;
- в) встановленні і періодичній зміні центральним банком процентної ставки, за якою він здійснює рефінансування комерційних банків;
- г) зміні обсягів купівлі та продажу цінних паперів центральним банком.

8. Сутність процентної політики банків полягає у:

- а) зміні центральним банком норми, у межах якої комерційні банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати, як правило, на рахунках у центральному банку;
- б) зміні центральним банком умов рефінансування комерційних банків і в регулюванні у такий спосіб попиту з їхнього боку на додаткові резерви, тобто на кредити центрального банку;
- в) встановленні і періодичній зміні центральним банком процентної ставки, за якою він здійснює рефінансування комерційних банків;
- г) зміні обсягів купівлі та продажу цінних паперів центральним банком.

9. Сутність політики відкритого ринку полягає у:

- а) зміні центральним банком норми, у межах якої комерційні банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати, як правило, на рахунках у центральному банку;
- б) зміні центральним банком умов рефінансування комерційних банків і в регулюванні у такий спосіб попиту з їхнього боку на додаткові резерви, тобто на кредити центрального банку;
- в) встановленні і періодичній зміні центральним банком процентної ставки, за якою він здійснює рефінансування комерційних банків;
- г) зміні обсягів купівлі та продажу цінних паперів центральним банком.

10. Згідно світовій практиці центральні банки використовують такі способи рефінансування комерційних банків:

- а) редісконтирування векселів;
- б) надання ломбардних кредитів;
- в) проведення операцій «прямого репо»;
- г) всі відповіді правильні.

ТЕМА 10. ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА. ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ І КОНТРОЛЬ

Мета: засвоїти сутність валютної політики, валютного регулювання і контролю.

10.1. Методичні вказівки до вивчення теми

Необхідно знати: сутність валютної політики, валютного регулювання та валютного контролю.

Необхідно вміти: розкривати інструменти валютної політики, охарактеризувати завдання та повноваження НБУ в сфері валютного регулювання, місце і роль валютної політики в загальноекономічній політиці держави, обґрунтувати діяльність НБУ з управління золотовалютними резервами на сучасному етапі.

Глосарій

Валютна політика – це сукупність здійснюваних державою економічних, організаційних і правових заходів у сфері валютних відносин із метою реалізації стратегічних завдань розвитку національної економіки.

Поточна валютна політика – це сукупність регулятивних заходів центрального банку для оперативного повсякденного впливу на динаміку обмінного курсу, кон'юнктуру валютного ринку, обсяги валютних операцій в країні.

Валютний ринок – це система економічних відносин, пов'язаних із купівлею/продажем іноземних валют та платіжних документів, виражених в іноземних валютах.

Структурна валютна політика – це сукупність заходів міждержавного регулювання валютних відносин, спрямованих на забезпечення довгострокових структурних змін у світовій валютній системі.

Валютне регулювання – це діяльність держави в особі уповноважених органів, яка передбачає проведення законодавчих, економічних і організаційних заходів, що визначають порядок здійснення операцій з валютними цінностями на території країни.

Валютний контроль – це сукупність заходів, спрямованих на забезпечення виконання встановлених державою законів, норм і правил проведення валютних операцій. Згідно з чинним законодавством України всі валютні операції за участю резидентів і нерезидентів підлягають валютному контролю.

Дисконтна політика – це система заходів центрального банку для встановлення і періодичної зміни облікової ставки за кредитами, які надають

комерційним банкам, із метою впливу на динаміку валютного курсу, стан платіжного балансу і рух капіталів, а також динаміку кредитних вкладів, початково-грошової маси і цін.

Девізна політика – це інструмент валютної політики, що впливає на обмінний курс національної валюти шляхом купівлі/продажу державними органами іноземної валюти. Девізна політика проводиться у формі валютних інтервенцій.

Валютна інтервенція – пряме втручання центрального банку в операції на валютному ринку із метою впливу на обмінний курс національної валюти через операції з купівлі/продажу іноземних валют.

Золотовалютні резерви – це валютні активи, які належать державі та включають золото і міжнародні валютні кошти і можуть бути використані для міжнародних розрахунків і погашення зовнішніх боргів.

Основні положення теми

Сутність валютної політики, валютного регулювання та валютного контролю. Валютна політика – це сукупність здійснюваних державою економічних, організаційних і правових заходів у сфері валютних відносин із метою реалізації стратегічних завдань розвитку національної економіки.

Поточна валютна політика – це сукупність регулятивних заходів центрального банку для оперативного повсякденного впливу на динаміку обмінного курсу, кон'юнктуру валютного ринку, обсяги валютних операцій в країні.

Валютний ринок – це система економічних відносин, пов'язаних із купівлею/продажем іноземних валют та платіжних документів, виражених в іноземних валютах.

Під валютними операціями слід розуміти усі операції, пов'язані з переходом права на валютні цінності.

Структурна валютна політика – це сукупність заходів міждержавного регулювання валютних відносин, спрямованих на забезпечення довгострокових структурних змін у світовій валютній системі.

Валютне регулювання – це діяльність держави в особі уповноважених органів, яка передбачає проведення законодавчих, економічних та організаційних заходів, що визначають порядок здійснення операцій із валютними цінностями на території країни.

Основні завдання валютного регулювання:

- 1) захист національної валюти, яка передбачає мінімізацію зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на її купівельну спроможність;
- 2) встановлення оптимального режиму обмінного курсу національної валюти, здатного збалансувати інтереси експортерів та імпортерів із метою ефективної участі країни в міжнародному поділі праці;

3) регламентація порядку використання іноземної валюти суб'єктами валютного ринку країни, який визначає динаміку його кон'юнктури, а отже, і стан обмінного курсу;

4) захист прав власності на валютні цінності, яка є необхідною умовою ефективного руху валютного капіталу та розвитку валютного ринку країни;

5) визначення статусу національної валюти, який передбачає встановлення відповідного режиму її конвертованості для забезпечення стратегічних завдань розвитку національної економіки та її участі в світовому господарстві.

Пряме валютне регулювання являє собою сукупність законодавчих та нормативно-правових актів, а також адміністративних дій органів державної влади, що визначають порядок проведення операцій із валютними цінностями.

Непряме валютне регулювання передбачає використання економічних заходів впливу на поведінку суб'єктів валютного ринку шляхом формування у них економічної зацікавленості в проведенні тих чи інших валютних операцій.

Валютний контроль – це сукупність заходів, спрямованих на забезпечення виконання встановлених державою законів, норм і правил проведення автор валютних операцій. Згідно із чинним законодавством України всі валютні операції за участю резидентів і нерезидентів підлягають валютному контролю.

Інструменти валютної політики. Дисконтна політика – це система заходів центрального банку для встановлення і періодичної зміни облікової ставки за кредитами, які надають комерційним банкам, з метою впливу на динаміку валютного курсу, стан платіжного балансу і рух капіталів, а також динаміку кредитних вкладів, початково-грошової маси і цін.

Девізна політика – це інструмент валютної політики, що впливає на обмінний курс національної валюти шляхом купівлі/продажу державними органами іноземної валюти. Девізна політика проводиться у формі валютних інтервенцій.

Валютна інтервенція – пряме втручання центрального банку в операції на валютному ринку із метою впливу на обмінний курс національної валюти через операції з купівлі/продажу іноземних валют.

Диверсифікація валютних резервів – це інструмент валютної політики центрального банку, який передбачає регулювання структури офіційних валютних резервів шляхом включення до їх складу іноземних валют різних країн.

Регулювання режиму валютного курсу – діяльність центрального банку, спрямована на встановлення порядку визначення і зміни обмінного курсу національної валюти стосовно до іноземних валют.

Валютні обмеження – це сукупність регулятивних заходів, які передбачають встановлення законів і підзаконних правил щодо заборони, лімітування і регламентації операцій резидентів і нерезидентів із валютою та валютними цінностями.

Завдання та повноваження НБУ в сфері валютного регулювання.

Основні повноваження центрального банку в сфері валютного регулювання і валютного контролю передбачають реалізацію ним цілого ряду важливих завдань валютної політики, спрямованих на:

- встановлення режиму обмінного курсу національної грошової одиниці;
- регулювання валютного ринку країни, зокрема регулювання поточних валютних операцій і операцій, пов'язаних із рухом капіталів;
- регулювання ринку дорогоцінних металів в країні;
- реалізацію заходів валютного контролю.

Відповідно до чинного законодавства **НБУ є головним органом валютного контролю**, який забезпечує виконання уповноваженими банками та фінансово-кредитними установами функцій щодо здійснення валютного контролю та регламентує відповідальність за порушення валютного законодавства України.

Діяльність НБУ з управління золотовалютними резервами.

Золотовалютні резерви – це валютні активи, які належні державі та включають золото і міжнародні валютні кошти і можуть бути використані для міжнародних розрахунків і погашення зовнішніх боргів.

Основними завданнями НБУ з формування структури золотовалютних резервів є:

- 1) відповідність цієї структури напрямку платежів за зовнішньоекономічними операціями і обслуговуванням зовнішнього боргу;
- 2) недопущення забезпечення резервних активів внаслідок коливання курсів різних валют;
- 3) забезпечення по можливості прийняттого рівня прибутковості вкладів, розміщених у валютних активах, при мінімальному ризику.

Для забезпечення ефективного управління золотовалютними резервами центрального банку необхідно мати у своєму розпорядженні **систему показників, які б відображали:**

по-перше, кількість золотовалютних резервів, тобто відповідність обсягу резервів потреби у них, які визначаються масштабами зовнішньоекономічних операцій цієї країни; сальдо платіжного балансу; величиною зовнішнього боргу, а також динамікою руху капіталів;

по-друге, якість золотовалютних резервів, які обумовлюються такими факторами, як динаміка обмінних курсів резервних валют на світових ринках, частка золота і СПЗ в резервах, величина зовнішньої заборгованості країн-емітентів резервних валют, кон'юнктура на світових ринках золота.

Державна скарбниця НБУ є окремим структурним підрозділом центрального апарату НБУ. Вона діє на основі Положення «Про Державну скарбницю НБУ» від 20.06.1994 р., має окремий баланс.

Основними функціями Державної скарбниці є:

- накопичення, облік і збереження резервних запасів грошових металів і каменів, інших засобів із метою створення золотовалютних резервів і забезпечення державної таємниці про такі запаси;
- покупка і продаж монетарних (грошових) металів і каменів, виробів із них, інших цінностей як на території України, так і за її межами за рішенням НБУ;
- здійснення за рішенням Правління НБУ операцій із розміщення грошових металів на рахунки і вклади в іноземних банках та проведення інших операцій із грошовими металами відповідно до світової банківської практики;
- підготовка пропозицій НБУ про надання комерційним банкам ліцензій на здійснення операцій із грошовими металами і камінням;
- у межах виділених НБУ коштів здійснення розрахунків із підприємствами, установами, організаціями за отримані або реалізовані грошові метали, камені і т. д.;
- передача заводом для афінажу і переробки відходів грошових металів і забезпечення повернення до Державної скарбниці зливків цих металів після афінажу;
- розробка проектів закупівельних та відпускних цін на грошові метали і камені.

10.2. Питання для самоперевірки

1. Зміст й основні завдання валютної політики центрального банку.
2. Цілі валютного регулювання і валютного контролю.
3. Механізм дії основних економічних інструментів реалізації валютної політики.
4. Суть адміністративних інструментів валютної політики.
5. Особливості політики обмінного курсу НБУ на різних етапах економічного розвитку.
6. Механізм регулювання центральним банком внутрішнього валютного ринку.
7. Структура платіжного балансу країни.
8. Особливості регулювання платіжного балансу країни.
9. Особливості структури золотовалютних резервів на різних етапах економічного розвитку.
10. Порядок управління центральним банком золотовалютними резервами країни.

10.3. Тестові завдання

1. Поточна валютна політика – це:

- а) сукупність регулятивних заходів центрального банку для оперативного повсякденного впливу на динаміку обмінного курсу, кон'юнктуру валютного ринку, обсяги валютних операцій в країні;
- б) система економічних відносин, пов'язаних із купівлею/продажем іноземних валют та платіжних документів, виражених в іноземних валютах;
- в) сукупність заходів міждержавного регулювання валютних відносин, спрямованих на забезпечення довгострокових структурних змін у світовій валютній системі;
- г) діяльність держави в особі уповноважених органів, яка передбачає проведення законодавчих, економічних і організаційних заходів, що визначають порядок здійснення операцій з валютними цінностями на території країни.

2. Валютний ринок – це:

- а) сукупність регулятивних заходів центрального банку для оперативного повсякденного впливу на динаміку обмінного курсу, кон'юнктуру валютного ринку, обсяги валютних операцій в країні;
- б) система економічних відносин, пов'язаних із купівлею/продажем іноземних валют та платіжних документів, виражених в іноземних валютах;
- в) сукупність заходів міждержавного регулювання валютних відносин, спрямованих на забезпечення довгострокових структурних змін у світовій валютній системі;
- г) діяльність держави в особі уповноважених органів, яка передбачає проведення законодавчих, економічних і організаційних заходів, що визначають порядок здійснення операцій з валютними цінностями на території країни.

3. Структурна валютна політика – це:

- а) сукупність регулятивних заходів центрального банку для оперативного повсякденного впливу на динаміку обмінного курсу, кон'юнктуру валютного ринку, обсяги валютних операцій в країні;
- б) система економічних відносин, пов'язаних із купівлею/продажем іноземних валют та платіжних документів, виражених в іноземних валютах;
- в) сукупність заходів міждержавного регулювання валютних відносин, спрямованих на забезпечення довгострокових структурних змін у світовій валютній системі;

г) діяльність держави в особі уповноважених органів, яка передбачає проведення законодавчих, економічних і організаційних заходів, що визначають порядок здійснення операцій з валютними цінностями на території країни.

4. Валютне регулювання – це:

- а) сукупність регулятивних заходів центрального банку для оперативного повсякденного впливу на динаміку обмінного курсу, кон'юнктуру валютного ринку, обсяги валютних операцій в країні;
- б) система економічних відносин, пов'язаних із купівлею/продажем іноземних валют та платіжних документів, виражених в іноземних валютах;
- в) сукупність заходів міждержавного регулювання валютних відносин, спрямованих на забезпечення довгострокових структурних змін у світовій валютній системі;
- г) діяльність держави в особі уповноважених органів, яка передбачає проведення законодавчих, економічних і організаційних заходів, що визначають порядок здійснення операцій з валютними цінностями на території країни.

5. Основні завдання валютного регулювання:

- а) захист іноземної валюти, яка передбачає мінімізацію зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на її купівельну спроможність;
- б) встановлення максимального режиму обмінного курсу національної валюти, здатного збалансувати інтереси експортерів та імпортерів із метою ефективної участі країни в міжнародному поділі праці;
- в) регламентація порядку використання іноземної валюти суб'єктами валютного ринку країни, який визначає динаміку його кон'юнктури, а отже, і стан обмінного курсу;
- г) визначення статусу іноземної валюти, який передбачає встановлення відповідного режиму її конвертованості для забезпечення стратегічних завдань розвитку національної економіки та її участі у світовому господарстві.

6. Пряме валютне регулювання являє собою:

- а) сукупність законодавчих та нормативно-правових актів, а також адміністративних дій органів державної влади, що визначають порядок проведення операцій із валютними цінностями;
- б) сукупність законодавчих та нормативно-правових актів, а також ринкових дій органів державної влади, що визначають порядок проведення операцій із валютними цінностями;

- в) використання економічних заходів впливу на поведінку суб'єктів валютного ринку шляхом формування у них економічної зацікавленості у проведенні тих чи інших валютних операцій;
- г) використання адміністративних заходів впливу на поведінку суб'єктів валютного ринку шляхом формування у них економічної зацікавленості у проведенні тих чи інших валютних операцій.

7. Непряме валютне регулювання передбачає:

- а) сукупність законодавчих та нормативно-правових актів, а також адміністративних дій органів державної влади, що визначають порядок проведення операцій із валютними цінностями;
- б) сукупність законодавчих та нормативно-правових актів, а також ринкових дій органів державної влади, що визначають порядок проведення операцій із валютними цінностями;
- в) використання економічних заходів впливу на поведінку суб'єктів валютного ринку шляхом формування у них економічної зацікавленості у проведенні тих чи інших валютних операцій;
- г) використання адміністративних заходів впливу на поведінку суб'єктів валютного ринку шляхом формування у них економічної зацікавленості у проведенні тих чи інших валютних операцій.

8. Диверсифікація валютних резервів – це:

- а) інструмент валютної політики, що впливає на обмінний курс національної валюти шляхом купівлі/продажу державними органами іноземної валюти;
- б) інструмент валютної політики центрального банку, який передбачає регулювання структури офіційних валютних резервів шляхом включення до їх складу іноземних валют різних країн;
- в) діяльність центрального банку, спрямована на встановлення порядку визначення і зміни обмінного курсу національної валюти стосовно іноземних валют;
- г) сукупність регулятивних заходів, які передбачають встановлення законів і підзаконних правил щодо заборони, лімітування і регламентації операцій резидентів і нерезидентів із валютою та валютними цінностями.

9. Регулювання режиму валютного курсу – це:

- а) інструмент валютної політики, що впливає на обмінний курс національної валюти шляхом купівлі/продажу державними органами іноземної валюти;

- б) інструмент валютної політики центрального банку, який передбачає регулювання структури офіційних валютних резервів шляхом включення до їх складу іноземних валют різних країн;
- в) діяльність центрального банку, спрямована на встановлення порядку визначення і зміни обмінного курсу національної валюти стосовно іноземних валют;
- г) сукупність регулятивних заходів, які передбачають встановлення законів і підзаконних правил щодо заборони, лімітування і регламентації операцій резидентів і нерезидентів із валютою та валютними цінностями.

10. Валютні обмеження – це:

- а) інструмент валютної політики, що впливає на обмінний курс національної валюти шляхом купівлі/продажу державними органами іноземної валюти;
- б) інструмент валютної політики центрального банку, який передбачає регулювання структури офіційних валютних резервів шляхом включення до їх складу іноземних валют різних країн;
- в) діяльність центрального банку, спрямована на встановлення порядку визначення і зміни обмінного курсу національної валюти стосовно іноземних валют;
- г) сукупність регулятивних заходів, які передбачають встановлення законів і підзаконних правил щодо заборони, лімітування і регламентації операцій резидентів і нерезидентів із валютою та валютними цінностями.

4. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

4.1. Загальні вказівки щодо виконання самостійної роботи за темами

Самостійна робота студента (СРС) є обов'язковою складовою частиною навчальної діяльності у процесі здобуття вищої освіти.

Самостійна робота виступає основним засобом оволодіння студентом навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових навчальних занять час і є організаційно й методично спланованою діяльністю студента над завданням та під методичним керівництвом викладача.

Метою самостійної компоненти у навчанні студентів є набуття додаткових знань, перевірка отриманих знань на практиці, вироблення фахових та дослідницьких вмінь та навичок.

Продуктивність самостійної роботи студента залежить від ефективності її організації. Зміст самостійної роботи студента визначають навчальна програма дисципліни, методичні матеріали, завдання та вказівки викладача.

Завдання для самостійної роботи студентів із курсу «Центральний банк і грошово-кредитна політика» складено відповідно чинної програми дисципліни й передбачає виконання комплексу практичних вправ, що розроблено із метою надання допомоги всім, хто її вивчає, всебічно освідомити і засвоїти її основний зміст.

Різноманітні за характером практичні завдання і вправи з дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика» спрямовані на глибоке засвоєння набутих у процесі її вивчення знань, розвиток відповідних навичок для опрацювання великої кількості теоретичного матеріалу, його систематизацію та перевірку якості його засвоєння.

Методичні вказівки, глосарій, тестові, практичні та індивідуальні завдання із названої дисципліни спрямовані на засвоєння фундаментальних засад науки, на їх практичне застосування.

Завдання складаються із десяти структурних частин, кожна з яких відповідає темам, що складають зміст дисципліни. Для полегшення систематизації та більш ґрунтовного засвоєння спеціальної інформації теоретичного характеру запропоновано комплекс завдань до кожної теми цієї дисципліни, які доцільно виконувати у тому порядку, у якому вони розташовані. Отже, кожна тема курсу опрацьовується в таких формах у наведеній послідовності:

- запитання для самоперевірки;
- тестові завдання;
- логіко-структурні схеми;

- практичні завдання (задачі, господарські ситуації, ситуаційні завдання);
- творчо-аналітичні завдання та /або теми есе.

Запитання для самоперевірки є першою формою перевірки засвоєння навчального матеріалу, що мають на меті усвідомлення суті питань, що вивчаються, їх логічну послідовність і взаємозв'язок.

Тестові завдання націлені на перевірку швидкого орієнтування у масиві теоретичного матеріалу у формі вибору правильної відповіді на питання із чотирьох запропонованих.

Логіко-структурні схеми передбачають перевірку здатності схематично відбити основні структурні елементи та/або послідовність основних процесів, що відбуваються у грошово-кредитній сфері.

Практичні завдання (задачі, господарські ситуації, ситуаційні завдання) мають на меті необхідність самостійного осмислювання теоретичного матеріалу та подальшого його використання у вирішенні завдань практичного характеру з підбору, аналізу й оцінки статистичних даних, які віддзеркалюють грошово-кредитні відносини в Україні та країнах зарубіжжя останніх років; а також вміння робити відповідні висновки щодо отриманих результатів.

З огляду на те, що **творчо-аналітичне завдання** або **есе** виражає індивідуальні враження і міркування автора з конкретного приводу або предмету і не претендує на вичерпне трактування теми, ця форма опрацювання вивченого матеріалу потребує від студента на основі вже осмисленої інформації вміння формулювати власну думку з приводу того чи іншого питання та логічно й обґрунтовано її доводити. Воно має невеликий обсяг (3–6 сторінки), вільну композицію і має підкреслено суб'єктивне трактування досліджуваної теми.

Під час самостійної роботи із дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика» студенти опановують лекційний матеріал, а також рекомендовану літературу в розрізі його тем.

Тема 1. Статус та основні напрямки діяльності центральних банків

1. Підготувати логіко-структурні схеми «Шляхи створення центральних банків», «Керівні органи управління Національним банком України», «Організаційна структура НБУ».
2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз статусу центрального банку і основних положень, що його визначають», «Аналіз кошторису НБУ за останні 3 роки».

Тема 2. Емісія грошей та регулювання готівкового обігу

1. Підготувати логіко-структурну схему «Повноваження НБУ в організації готівкового обігу в Україні».
2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз основних макроекономічних показників країни у сфері грошового обігу за останні 3 роки».

Тема 3. Рефінансування банків

1. Підготувати логіко-структурну схему «Механізм надання Національним банком України стабілізаційного кредиту».
2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз кредитів, наданих НБУ комерційним банкам України за останні 3 роки».

Тема 4. Організація та регулювання платіжної системи

1. Підготувати логіко-структурну схему «Класифікація міжбанківських розрахунків».
2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Регулювання системи електронних міжбанківських розрахунків».

Тема 5. Регулювання діяльності банків

1. Підготувати логіко-структурну схему «Основні завдання регулювання діяльності банків».
2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз застосування НБУ заходів впливу на комерційні банки при порушенні ними економічних нормативів за останні 3 роки».

Тема 6. Банківський нагляд

1. Підготувати логіко-структурну схему «Механізм проведення інспекційних перевірок».
2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз критеріїв оцінки фінансової стабільності банків на різних стадіях нагляду».

Тема 7. Центральний банк як банкір і фінансовий агент уряду

1. Підготувати логіко-структурні схеми «Особливості методів фінансування внутрішнього державного боргу за участю НБУ», «Особливості кожної з організаційних форм розміщення облігацій внутрішньої державної позики, що застосовуються НБУ».
2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз структури внутрішнього та зовнішнього боргу України».

Тема 8. Грошово-кредитна політика

1. Підготувати логіко-структурну схему «Типи грошово-кредитної політики».
2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Зв'язок монетарної політики і загальноекономічної політики держави».

Тема 9. Інструменти грошово-кредитної політики

1. Підготувати логіко-структурну схему «Класифікація інструментів грошово-кредитної політики».
2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Переваги і недоліки інструментів грошово-кредитної політики».

Тема 10. Валютна політика. Валютне регулювання і контроль

1. Підготувати логіко-структурну схему «Основні етапи розвитку системи валютного регулювання в Україні».
2. Підготувати творчо-аналітичне завдання «Аналіз особливостей структури золотовалютних резервів на різних етапах економічного розвитку».

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Волкова Н. И. Управление банковской деятельностью: учебно-практическое пособие/ Н. И. Волкова, Р. А. Герасименко, Т. А. Чашко. под общей ред. П. В. Егорова. Донецк ООО «Юго-Восток», ЛТД. 2003. 336 с.
2. Капран В. І. Банківські операції: навчальний посібник / В. І. Капран, М. С. Кравченко, О. К. Коваленко, С. І. Омельченко. К.: Центр навчальної літератури. 2006. 208 с.
3. Кредитна система України і банківські технології: навчальний посібник: у 3 кн. 3: Банківські технології. Львів: ЛБІ НБУ, 2002. 336 с.
4. Любонь О. С., Національний банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності: навчальний посібник / О. С. Любонь, В. С. Любонь, І. В. Іванець. К.: Центр навчальної літератури, 2004. 351 с.
5. Мороз А. М. Центральний банк та грошово-кредитна політика: підручник / за ред. А. М. Мороза та М. Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 2015. 556 с.
6. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент у банку: підручник 2-ге вид. доп. і перероб. / Л. О. Примостка. К.: КНЕУ, 2004. 468 с.
7. Прокопенко І. Ф. Основи банківської справи: навчальний посібник / І. Ф. Прокопенко, В. І. Ганін, В. В. Соляр, С. І. Маслов. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 410 с.
8. Романишин В. О. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навчальний посібник / В. О. Романишин, Ю. М. Уманців. К.: Атіка. 2005. 480 с.
9. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навчальний посібник / за ред. Т. Д. Косової, О. О. Папаїки. К.: Центр навчальної літератури, 2011. 328 с.
10. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навчально-методичний посібник. Завдання модульного контролю та методичні вказівки для їх виконання для студентів спеціальності «Фінанси і кредит» / під заг. ред. П. В. Єгорова Донецьк: Норд-Прес, 2009. 88 с.
11. Банківська система: навчальний посібник: у 2-х Т. / Н. І. Волкова, Р. А. Герасименко, О. І. Карпова та ін. Донецьк: вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2013. Т 1. 374 с., Т 2. 297 с.
12. Кузнецова С. А. Банківська система: навчальний посібник / (С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська); за ред. С. А. Кузнецової. К.: «Центр навчальної літератури», 2014. 400 с.
13. Закон України «Про Національний банк України» № 679-XIV від 20.05.1999: URL: <http://www.rada.gov.ua>
14. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» № 3480-IV від 23.02.2006 р.: URL: <http://www.rada.gov.ua>

15. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Постановою Правління Національного банку України № 368 від 28.08.2001 р.: URL: <http://www.rada.gov.ua>
16. Лановий В. В. Операції центрального банку на відкритому ринку: сутність, принципи та цілі / В. В. Лановий // Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України. Збірник наук. праць. Суми, 2013. С. 116–126.
17. Кужелев М. О., Волкова В. В., Волкова Н. І. Стратегія залучення депозитних ресурсів як вектор функціонування грошової системи країни / М. О. Кужелев, В. В. Волкова, Н. І. Волкова // Економічний вісник університету. Збірник наукових праць учених та аспірантів. Переяслав-Хмельницький, 2016. Випуск № 30/1. С. 169–178.
18. Положення про здійснення оцінки стійкості банків і банківської системи України, затверджене постановою Правління НБУ № 141 від 22 грудня 2017 р.: URL: <http://www.rada.gov.ua>
19. Лещенко В. В. Організація системи банківського нагляду: структура, моделі, проблеми регулювання. / В. В. Лещенко // Інвестиції: досвід та практика, 2016. № 6. С. 132–136.
20. Щербакова О. Перспективи грошово-кредитної політики на етапі посткризового відновлення економіки України / О. Щербакова // Вісник Національного банку України. 2016. № 17. С. 4–8
21. Волкова В. В. Тенденції розвитку банківського нагляду в Україні в умовах переходу до міжнародних стандартів / В. В. Волкова // Європейський журнал економіки та менеджменту. Чехія 2018, № 3. С. 26–35
22. Volkova N. Analysis of bank payment cards market in Ukraine and prospects of its development / Н. І. Волкова, К. Гоголева // Економіка і регіон: наук. вісник ПолтНТУ ім. Ю. Кондратюка. Полтава, 2017. № 3. С. 88–94.
23. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал: URL: <http://iportal.rada.gov.ua/>
24. Главный правовой портал Украины: URL: <http://www.ligazakon.ua/>
25. Державна служба статистики України. Офіційний сайт: URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
26. Законодавство України. Офіційний сайт: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/>
27. Національний банк України. Офіційний сайт: URL: <http://www.bank.gov.ua>
28. Статистичний бюлетень Національного банку України: URL: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category>
29. Міністерство фінансів України. Офіційний веб-сайт: URL: <http://www.minfin.gov.ua/>
30. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України: URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/>

31. Фінанси України. Журнал: URL: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/category/system?cat_id=35691
32. Офіційний електронний каталог Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. URL: www.nbuv.gov.ua
33. Зміни до Інструкції щодо організації роботи банківської системи в надзвичайному режимі, затверджене постановою Правління Національного банку України від 16 липня 2018 р. N 77: URL: <http://www.rada.gov.ua>

ДЛЯ ПОТАТОК

Навчальне видання

Волкова Валерія Валеріївна

Волкова Неля Іванівна

Навчально-методичний посібник
для самостійної роботи студентів та контролю якості
засвоєння навчального матеріалу з дисципліни
ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК І ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

Електронний аналог друкованного видання

Редактор
Технічний редактор

О. В. Бондарева
Т. О. Важеніна

Підписано до друку 20.03.2019
Формат 60 x 84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 6,97.
Тираж 20 прим. Зам. 15

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018